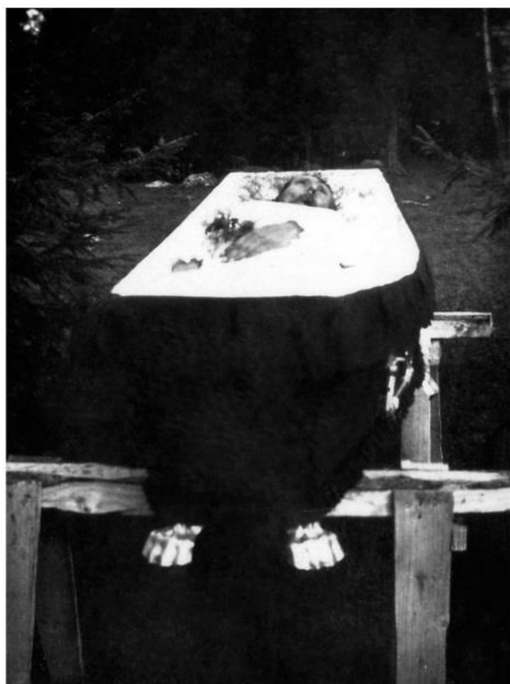
VAINAJAINPALVELUS MUINAISILLA SUOMALAISILLA

Matti Waronen

Näköispainos vuoden 1895 painoksesta

VAINAJAINPALVELUS

MUINAISILLA SUOMALAISILLA.

YLIOPISTOLLINEN VÄITÖSKIRJA,

KIRJOITTANUT

MATTI WARONEN,

FILOSOFIAN MAISTERI.

Esitetään Suomen Yliopiston Filosoofisen Tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi historiallis-kielitieteellisessä oppisalissa 27 p. Toukokuuta 1895, k:lo 10 a. p.

HELSINGISSÄ,
SUOMAL. KIRJALL. SEURAN KIRJAPAINOSSA,
1895.

Esipuhe.

Suomen kansan muinaisiin oloihin rupeaa tutkimus vähitellen saamaan valoa. Viime aikoina on tutkimus eri tieteenaloilla sekä kotimaassamme että myöskin muissa maissa yhä suuremmalla menestyksellä ottanut selvittääkseen niitä aikoja, joina kansamme ja sen likeisimmät heimolaiset ovat vähitellen siirtyneet nykyisille olinpaikoilleen, sekä niitä keskuussuhteita, mitä näillä on ollut ympärillä asuvien kansojen kanssa. Uskonto ja tavat ovat nekin yhtenä tällaisten kansainkeskisten vuorovaikutusten ilmoittajina, vaikkapa niiden tutkimus ei vielä voinekaan antaa niin varmoja ja määrättyjä tuloksia kuin esim. historian- ja kielentutkimus. Suomalaisten muinaisten olojen tutkimusta tässä suhteessa vaikeuttaa nimittäin vanhempain kirjallisten muistomerkkien puute. Tätä puutetta on suurissa määrin poistanut se harras kansankertomusten ja muistojen kokoaminen, jota maassamme on toimitettu noin 70 vuoden aika, ehkäpä ei sitäkään aina samalla virkeydellä ja pontevuudella. Tuloksina tästä työstä on kuitenkin jo runsaat kokoelmat kansanrunoutta kaikilta tämän laajan ryhmän aloilta saatu tuleviin aikoihin talletetuksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran käsikirjoituskokoelmiin.

Työskennellessäni Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmien järjestämisessä taikojen ulosantamista varten, olen koonnut erilleen vainajain palvelusta koskevia tapoja, jotka muodostavat esillä olevan tutkimuksen pääaineksen. Vertaamista varten oli kuitenkin välttämätöntä tutustua muidenkin suomenheimoisten kansain vastaaviin tapoihin, ja olenkin niitä koettanut keräillä kirjallisuudesta sen verran kuin. olen voinut.

Lähinnä Suomalaisia olen onnistunut saamaan runsaimmat tiedot Virolaisten vainajainpalvelus-tavoista, ja tästä tutkimukselleni erittäin suotuisasta seikasta pyydän saada ilmilausua vilpittömimmän kiitollisuuteni Tohtori *J. Hurt*ille Pietarissa, joka jalomielisellä auliudella antoi minulle tilaisuuden talvella 1894 tutustua yhtä laajoihin kuin arvokkaisiin käsikirjoitus-kokoelmiinsa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle on myöskin kiitollisuuteni suuri siitä hyväntahtoisuudesta, jolla on sallittu minun koko työni aikana käyttää hyväkseni sen runsaita kokoelmia. Niistä avuista, neuvoista ja ohjauksista, mitä työni kuluessa on osakseni tullut useammiltakin tutkijoilta, pyydän kaikille auttajilleni lausua sydämmelliset kiitokset.

Tässä olen, samoin kuin ennen julkaisemissani taioissa, noudattanut sitä maantieteellis-historiallista tutkimustapaa, jonka *Julius Krohn* vainaja on tämänlaisten tutkimusten pohjaksi laskenut.

Helsingissä Toukokuussa 1895.

Matti Waronen.

I. Käsitykset Tuonelasta ja vainajista.

Vanhin jumalaistarullinen muistomerkki Suomalaisten pakanuususkosta kotimaisessa kirjallisuudessamme, M i k a e l A g r i c o l a n Davidin Psaltarin suomennoksen esipuheeseen liittämä runopukuinen luettelo Hämäläisten ja Karjalaisten epäjumalista, sisältää tiedon myöskin vainajain palveluksesta Karjalaisilla. Runon loppuosassa on nimittäin seuraavat säkeet:

„Coolluden hautijn Rooca wietin,
Iossa walitin, parghutin ja idketin.
Menningeisit mös heiden Wffrins sait,
Cosca Lesket hoolit ja nait.”

Sittemmin vasta D a n i e l J u s l e n i u s ja C h r i s t f r i d G a n a n d e r käsittelevät näitä asioita. J u s l e n i u k s e l l a *(Suom. Sana-Lugun Coetus,* s. 394) on *Tuoni* merkityksessä *mors, död* (vrt. s. 12), ja *tuonela, status mortuorum, dödens tillstånd.* G a n a n d e r taas *Mythologia Fennica* teoksessaan sivuilla 94—95 tekee lyhyesti selkoa *Tuonesta* ja *Tuonelasta* ynnä niiden yhteydessä olevista mytoloogisista käsitteistä, ja asettaa *tuoni* sanan yhteyteen ruotsin *dåna, bortdåna,* kreikan *εϑανον, ϑανησ-, ϑανειν* ja *δανον* sanain kanssa. Tähän selitykseen ovat useat myöhemmätkin mytoloogit yhtyneet, niiden muassa myöskin M. A. C a s t r é n (ks. vähän etemp.). *Manala, Mana* sanan alkuperästä ei G a n a n d e r i l l a ole mitään selitystä ja vasta C a s t r é n on ottanut tarkemmin selittääkseen näiden viimemainittujen sanojen merkitystä ja alkuperää.

Castrén pitää *Tuonela* sanan johdettuna *Tuoni* sanasta. Tuoni on Manalan haltijan nimi (ks. FM. s. 127), vaan joka joskus kuitenkin on runoissa käytetty merkityksessä *Tuonela, Manala* (m. t. s. 128). *Tuonela* l. *Manala* käsitteen katsoo Castrén myöhempisyntyiseksi alkuperäisemmän sijasta, jonka mukaan käsitettiin kunkin vainajan hengen oleskelevan hautansa läheisyydessä (m. t., s. 126—7). *Tuonela* sanaa (lap. *Tuon, Tuona,* ks. s. 12) pitää C. „aivan epäilemättä saman juurisena” (desselben Ursprungs) kuin *Tool* saksassa (kreikk. ϑάνατος) ja katsoo sitä voitavan sen suuremmalla syyllä pitää lainasanana, kun se muista suomen sukukielistä puuttuu (FM. s. 128). A. Schiefner huomauttaa (m. p.) että lainaa Voitanee pitää jotenkin vanhana, kun vironkielessä sana tavataan haikaran nimessä „*tone kurg”.* Julius Krohn katsoo (Suom. Kirj. Hist. s. 296) *Tuonela* sanan ei ainoastaan muodollisesti vaan myöskin itse käsityksen puolesta olevan samaa juurta *Thonar* (Tor) nimen kanssa, sillä Tor’in luokse luultiin ennen muinoin kuolleitten menevän. Ja todellakin yhtyy moniin vainajainpalvelukseen kuuluviin tapoihin Suomalaisilla myöskin ukkosen palvelusta. D. Comparetti (d. Kal. s. 173—174) ei pidä näiden kummankaan selitystä *Tuonela* sanasta asianmukaisena, vaan sanoo että *Tuonela* eufemistisilla epämääräisyydellä merkitsee sitä *tuonne,* johon kuolleet menevät, *tuolla olevaa asuntoa* („die dortige Wohnung”), saks. *Jenseits,* samoin kuin, vielä enemmän tämän mukaan, oli Kreikkalaisilla tapana sanoa *ἐκεῖ, ἐκεῖσε,* ja myöskin kuolleita nimittää *οἱ ἐκεῖ.* Tämän käsityksen tueksi mainitsee vielä C, että tautien manausluvussa usein tavattava säe *„mene tuonne, kunne käsken”* tarkottaa kaiken pahan olinpaikkaa tai helvettiä (Hölle), sekä lisää *„Tuonnela* sanasta tulee *Tuonela* niinkuin *Maanala* sanasta *Manala,* ja samoin kuin *Mana* on myöhempi muodostus *Manala* sanasta (ks. Castrén, FM. s. 128) samoin on *Tuoni* muodostunut *Tuonela’sta”* (Comparetti m. t. s. 174). Tätä selitystä kokonaisuudessaan sopinee kuitenkin pitää vähimmän totuuteen viepänä. *Manala* nimen, jota käytetään rinnan *Tuonela* sanan kanssa, katsoo Castrén (FM. s. 128) syntyneen yhdistämällä sanat *maan ala* ja pitää sen johtoa siis

aivan päinvastaisena kuin *Tuonela* nimen johtoa, siten että, kun *Manala* sanan alkuperäinen merkitys häipyi, ruvettiin sen vartalosanana pitämään siitä myöhemmin muodostunutta *Mana* sanaa. Tämä selitys onkin ainoa, mitä *Mana (Manala)* nimestä on annettu. Nojautuen siihen, että *Tuoni* on lainasana ja *Mana* myöhempiaikainen muodostus, pitää Castrén todistettuna, että ajatus vainajain oleskelusta yhteisessä Tuonen valtakunnassa on vähemmin alkuperäinen kuin se luulo, että sielut elivät haudoissansa, joka mielipide selkenee aivan täydelleen todistetuksi niiden myöhempäin tietojen mukaan, mitä on saatu kaikista suomensukuisista kansoista.

Sana *Manala* tavataan yhtyneenä myöskin paikannimeen. *Manalanniemi* on Keminjoen saaressa Sodankylän puolella lähellä rajaa, johon on haudattu ristimätöntä kansaa (Appelgren SMY. Aik. V, s. 54).

Vielä yhtyy vainajiin ja heidän olinpaikkaansa kolmaskin nimitys *Kalma, Kalmisto. Kalma* sanan selittää Ganander, (MF., s. 30 ja 36) merkitsevän ruumiin hajua „likstank”, joka seuraa keijusia ja heidän joukkoaan. Loihturunoissa pidetään *kalmaa* erityisenä maanalaisena voimana, varkaiden rankaisijana, johon häntä yllytetään sanomalla: „Nouse Kalma kaaneille, Hippa Hijjen tyttäriä, Warkahani wartiaxi, Omoani ottamahan!” *Kalma* sanan merkityksenä mainitsee Renvall (Suom. Sana-Kirja) *„mors, funus,* corpus hominis mortuum; Leiche, Tod”. Ja ainakin merkitykseltään tähän kuuluvina: *„kalmannos, infans posthumus,* ja *kolmet, pallidus,* mortui referens colorem”. O. Donner pitää *kalman* alkuansa tarkottavan kuolleen kalmeata, vrt. „kalmakeltainen, kalmankarvainen”. E. Lönnrot asettaa taas sen yhteyteen lapin *kalbma,* (kylmä) sanan kanssa. J. Fibiger (Omrids, s. 33) sanoo kuolon asunnon olevan *Manalan* („Underverdenen”) eli *Kalman* („Liglugt”), jota hallitsee *Tuoni,* jonka mukaan sitä myöskin kutsutaan *Tuonelaksi.* „Se on”, sanoo Fibiger, „Pohjolassa tai vielä pohjoisempana, äärimäisessä pohjan perässä Lapin erämaissa”. Päättäen Kalevalan 33 runon 259—60 ja 36 runon 173—174 säkeistä merkitsee *kalma* hautaa kuolleen olinpaikkana. Thomas Hiärn kertoo (Ehst- Lyf- und Lettl. Gesch., Monum. Liv.

Ant. I, s. 43) Virolaisten hautausmaat muinoin olleen enimmäkseen kedoilla ja lehdoissa („auf den Feldern und in den Hainen”) ja vielä hänen aikanaankin olleen Virolaisilla ja Lättiläisillä tapana salaa haudata kuolleensa sellaisille paikoille, joita he nimittivät *Calmen* ja Inkeriläiset *Calmus.* Myöskin Russwurm (Eibof. § 295, II, s. 95) kertoo saariston Virolaisista saman tiedon, nimittäen heidän hautausmaitaan *kalm, kalmud.* M. Akiander'in otteissa venäläisistä aikakirjoista (Suomi 1848, s. 128 sr.) mainitaan Kur(ö) saarella Kolmogorin läheisyydessä olleen havumetsän (ельникъ), jossa kansa luuli pahan hengen asuvan. Jos tätä voisi pitää muinaisena kalmistona ja *Kolmogor* nimen alkuosan pitää *kalma* sanana (ks. Akiander m. t., s. 128—9), niin olisi tämä sana jotenkin laajalla alueella ja jo noin vuoden 1000 paikoilla (ks. P. Basilewskij, „Чудскоє кладбище”, Сынъ Отечества 1848, кн. 2, Akianderin mukaan) käytetty yhtäpitävästi hautausmaan nimityksenä. Paikannimissä Suomenmaassa tavataan *kalma* sana toisistaan jotenkin etäisissä seuduissa. Min on *Kalmaniemi* Kemijärvellä itäpuolella Kemijokea, lähellä Sodankylän rajaa (Appelgren, SMY. Aik. V, s. 54). Orimattilan kirkonkylässä on noin kaksi kilom. kirkolta lounaaseen päin Porvoonjoen varrella nykyään joskus kokkovalkeiden polttopaikkana käytetty korkea kalliovuori *Kalmankaltio* (Eero Erkko, suullinen tiedonanto). Vuori on niemellä Orimattilanjoen ja Porvoonjoen yhtymäkohdassa ja sen kohdalla on Porvoonjoessa ryöppyisä pitkä *Vääräkoski.*

Edellä olevista tiedoista voi jo helposti päättää, että *kalma* sana vanhimpina aikoina on käytetty merkitsemään hautauspaikkaa ehkäpä hautaakin, vrt. mordv. *kalma = hauta,* ja että sana sittemmin on käytetty merkitsemään hautain haltijata, on helposti selitettävissä, kun muistamme, että esim. *metsä, korpi, vesi* käytetään vastaavien haltijain nimityksinä. Henkiolennon nimeksi käsitetään kalma ainakin seuraavassa loihdussa: „Nouse Kalma kaaheille, Hippa Hiijen tyttäriä” — — (Ganander, MP. s. 30). *Kalma* sanaa käytetään vielä ainakin Itä-Suomessa yhteydessä *kalmanluut,* jossa sillä siis on merkitys „ruumis”. Ja tästä on *kalmisto* sanan merkitys

hautausmaa itsestään selvä. Siinä merkityksessä tavataan sana *kolomistshe* arkkipiispa Makarijn kertomuksessa muinoisten Karjalaisten taikauskosta (Грам. Макар. арх. Новг. Вотск. пят. 1534 г.), jossa hän valittaa sitä, että nämät hautasivat kuolleensa kylissänsä kurgaaneihin ja kalmistoihin (кодомище) eivätkä vieneet niitä kirkkoon pogostoihin. *Kalmisto* merkitsee G a n a n d e r i n mukaan (MF. s. 30—31) hautauspaikkoja, erittäinkin semmoisia, jotka ovat metsissä ja saarilla Lappalaisten ja maan muinoisten asukkaitten jättämiä, ja joita taikauskoiset erittäin kunnioittavat, sekä kaivavat niistä vanhoja ruumiita noitatemppujansa varten. Sellaisia sanoo G a n a n d e r olevan useammissa paikoin Suomessa, esim. Siikajoen pitäjässä Frantsilan kirkon luona („vid Frantzila Capell”), Pungerån vanha hautausmaa ja *Kalmasaari* Mangilan järvessä y. m. Itä-Suomessa merkitsee *kalmisto* sekä vanhoja että nykyisiäkin hautausmaita, ja täällä, niinkuin muuallakin Suomessa, on vielä nykyinen hautausmaa monen vanhemman vainajainpalvelustavan tapahtumapaikkana.

Kuolleiden nimityksistä mainitsee C a s t r é n (FM. ss. 123—7) *Manalaiset* (= maanalaiset, s. 124); *Männinkäiset, Menningäiset* (germ. *menni* [minne], „eine allgemeine Benennung höherer übermenschlicher Wesen von weiblicher Natur” J a c o b G r i m m ' i n mukaan, DM[2], s. 404 ja 52 sr.); *Kööpelit* (kreik. κόβαλος, lat. cobalus); *Keijuiset, (Keijut, Keijukaiset), (keijun, keikun* ”schaukeln, in Bewegung setzen”) „bewegliche, schwebende Wesen” ja *Peikot (Peijaiset, Peijakaiset)* „ein falsches, betrügerisches Wesen”, *peijaan* sanasta. Kaikkia näitä henkiä sanoo C a s t r é n (s. 123) pidetyn ihmisille vahinkoa tuottavina ja vihamielisinä henkinä, ja C a s t r é n lukee ne manalanhaltijoihin. — Yleisenä kuolleiden nimenä käytetään *vainaja, vainaa* = got. *vainags* (muin. ylisaks. wênag, weinag, nyk. saks. wenig), joka (ks. E. N. S e t ä l ä, Yhteissuom. Kl. Hist. s. 60) merkitsee alkujaan „bejammernswerth, beweinenswerth, unglücklich” (Rom. 7: 24 = ταλαίπωρος miser). Tätä nimeä ei saanut antaa kaikille, että se oli niin „kunniallinen” nimi. Niinpä ei itsensä tappajaa saanut sanoa vainaaksi (**c.** *Porvoon p.* Tuomala, 424*). Olivatko nämät nimitykset yh-

teisiä kaikille vainajain hengille, vai tarkoittivatko ne kukin jotakuta eri lajia manalan-haltijoita ja väkeä (vrt. C a s t r é n, m. t., s. 129—30), sitä koetan etempänä selittää.

Vanhempi mytologiian-tutkimus on pitänyt Tuonelaa eli Manalaa erityisenä manalanhaltijain hallitsemana paikkana, jossa vainajain henget elivät varjoelämäänsä, kokonaan eroitettuina maanpäällisestä elämästä ja eläjistä. Ainoastaan tietäjät, shamaanit, ja mahtavimmat niistäkin voivat manata vainajain henget maan päälle ja puolestaan itse käydä Manalassa loveen lankeamalla (ks. G a n a n d e r, MF. s. 94), s. o. olla välittäjinä maanpäällisen elämän, eläväin ihmisten ja vainajain henkien välillä. — Suomalais-heimoisten kansain vainajainpalvelus-tavoista voi tosin saada aihetta tämmöiseen käsitykseen eläväin ja vainajain välisuhteista, vaan sen rinnalla tulee myöskin näkyviin paljonkin läheisempi ja välittömämpi eläväin yhteys vainajain kanssa. Vainajan lähimmät sukulaiset kävivät uhriantiminensa puhuttelemassa häntä haudalla ja vainaja taas kävi kotonaan nauttimassa hänelle tarjottuja aterioita. Tämän ystävällisen välin ohella eläväin ja vainajain kesken, tulee kuitenkin hyvin yleisesti näkyviin jonkunmoinen pelonsekainen vainajain kunnioitus, joka perustuu siihen käsitykseen, että vainajat ovat mahtavia henkiä, jotka suuressa määrin voivat vaikuttaa eloonjääneiden elämänvaiheisiin. Mahtavat tietäjät, jotka jo eläessään välittäjä-asemansa kautta elävien ja vainajain henkimaailman välillä nauttivat suurta kunnioitusta, tulevat kuoltuansa erityisen, jopa välistä oikein pelonsekaisen kunnioituksen esineiksi (ks. C a s t r é n, FM. s. 122—3, vrt. D. C o m p a r e t t i, Kal. s. 175 ja 241, J e s s e n Afh. § 23, G a n a n d e r, MF. s. 21, L e n c q v i s t, de Superst. s. 55).

Palvelivatko Suomen *Suomalaiset* vainajiaan jonakin korkeampina henkiolentoina (vrt. C o m p a r e t t i, m. p.), siitä on tämän suomen heimon kansankertomuksessa säilynyt vähemmän tietoja kuin itäisten suomen heimokansojen muistelmissa.

Mutta jo vanhempi kirjallisuutemme sisältää kyllin tietoja siitä, että vainajilla uskottiin olevan elämää haudan toisellakin puolen (esim. L e n c q v i s t, de Superst. s. 54—55; G a n a n d e r, MF. s. 39 (Kipumäki), 41 (Kivutar) sekä 55 (Manala) ja 94 (Tuoni, Tuonela); Rein, de Vetere Carelia, s. 53, C a s t r é n, FM. s. 119—120), ja että tämä vainajain elämä ajateltiin olevan jotenkin samanlaista kuin ihmisten maanpäällinen elämä, se seikka käy hautaustapain tarkastelemisesta aivan hyvin selville.

Virolaiset ajattelivat samoinkuin Suomalaisetkin vainajan elämän jatkuvan haudan toisella puolen (H i ä r n, Gesch., Monum. Livon. Ant. I, s. 37 ja W i e d e m a n n, IÄLE. s. 424) ja olevan sen tämän elämän kaltaista. Skandinaavilaisena voinee pitää R u s s w u r m i n antamaa tietoa saariston Virolaisista, (Eibof. § 387, 9, II, s. 263) että varsinkin lumen sulaessa vereksien hautojen päällä leijailee usvaisia ihmishaamuja. — Suomalaisilta ei ole saatu varmoja ja määrättyjä tietoja siitä, millaiseksi he kuolleiden haamut käsittivät, vaikka kyllä niiden liikkumisesta on paljonkin kertomuksia.

Lappalaisten käsitys manalasta *Jabme*- l. *Saivo-aimosta* ja vainajista on, ainakin heidän mytologiiansa kirjoittajain kertomuksista päättäen, ollut hyvin erikoisosiansa myöten määritelty ja muodostunut, mutta myöskin samalla esitykseen sekottuneiden myöhempäin käsitysten kautta perin sekavaksi saatettu. Lappalaisista kertoo S c h e f f e r (Lapponia s. 90—91), että he eivät uskoneet ylösnousemusta (kristillisessä merkityksessä), vaan luulivat sekä ihmisillä että eläimillä olevan jonkinlaista maalliseen verrattavaa elämää vielä kuolemankin jälkeen. Tämän saman tiedon Lappalaisista mainitsevat Jessen (Afh. s. 69), von W e s t e n (Två Berättelser s. 63—66) ja F r i i s (Myth., s. 113), sekä myöskin Andelin (Suomi, 1858, s. 268). — J e s s e n (m. t., s. 69—70) antaa vielä lähemmän selityksen, mitä *elämä, henki* ja *sielu* olivat Lappalaisten käsityksen mukaan. *Sielu* oli heidän ajatuksensa mukaan elämä ja veri, ja oli sielu samanlainen sekä ihmisillä että eläimillä (s. 69). *Henki* oh se ilma, jota ihminen hengittää, ja *elämä* oli jäsenten liikunto. F r i i s (Myth. s. 89)

pitää Lappalaisten käsitystä ihmissielusta myöhempisyntyisenä, ja tätä hänen ajatustansa voi pitää sitä oikeampana, jos ottaa huomioon Jessenin antaman tiedon (Afh. s. 32), että tulevassa elämässä luultiin olevan kaksi olotilaa, *Jabme-* l. *Saivo-*aimo ja *Gerro Mubben-*aimo, joissa palkinto ja rangaistus tuli vainajan osaksi sen mukaan, oliko hän elänyt hyvin vaiko rangaistusta ansaitsevasti. Jessenin kertomuksen mukaan (m. t., s. 70) saivat ihmiset ja eläimet kuoltuansa Jabme-aimossa, Saivo-olmakien ja Saivo-nieidan luona samanlaisen olon kuin heillä oli ollut täällä maan päällä, ja oli heillä siellä samat työt ja toimet, samat ilot ja huvitukset kuin eläessäänkin, vaan kaikki täydellisempinä. Saivoja kertoo Jessen (m. t. s. 24) olleen useampia (vert. Castrén, FM. s. 139, 141 ja Vahl, Lapparne o. d. L. Miss. I, s. 150) ja niiden asukkaita kutsutun nimellä *olmak* s. o. miehet, joita oli 3, 4 jopa 5 joka saivopaikassa, paitsi *Saivo-nieidaa* eli vaimoja, ja myöskin lapsia. Toisissa saivoissa oli vaan yksi naimaton mies, mutta toisissa perheellinen mies vaimoineen lapsineen. Nähtävästi muodosti tämmöisen saivon perheen tai ehkä joskus suvunkin hautauspaikka. Saivojen asuinpaikka oli maanpinnan alla erittäinkin vuorissa (m. t., s. 23), ja Friis (Myth. s. 114) kertoo että *Saivo-olmakit* (s. o. vainajat) hyvin usein kulkivat poroilla ja hevosilla toistensa luokse saivosta toiseen, ja juuri sentähden uhrattiin vainajille näitä eläimiä. Tämän mukaan siis, jos Suomalaisten tuonela-usko otetaan tähän vertaukseksi, olisi saivo-usko pidettävä vanhimpana muotona Lappalaisten vainajain-palvelusta ja siten myöskin on hyvin käsitettävä sen tärkeys muinaisessa Lappalaisten pakanallisessa uskossa. Jessen (m. t., s. 29) sanoo siitä nimittäin: *”Lyhyesti sanoen näyttää Saivo olevan pääkappale vanhassa Lappalaisten uskossa, johon kaikki muu kuului, sekä se mitä on huomautettu Sarakka’sta ja Uksakka’sta; että myöskin mitä sanotaan Jabme-Aimo’sta, ja Lappalaisten Adde-Nabma’sta.”* Ja juuri tämän alkuperäisen muinaisuutensa tähden onkin ehkä saivo-oppi pysynyt mytologiseeraamiselle mitä vaikeimpana kappaleena. Saivoa on nimittäin koetettu selittää jumalien asunnoksi ja sen haltioille annettu nimitys *saivo*. jo-

hon on sitten sekoitettu seitapalvelus. Itse Lappalaistenkin käsitys saivosta on myöhemmin saanut aivan toisen sisällyksen, kun uskottiin, että kelvottomasti eläneet eivät päässeet saivojen seuraan, vaan saivat rangaistuksensa *Gerro-Mubben*-aimossa (J e s s e n Afh. s. 32—33) tai (C a s t r é n, FM. s. 144—145) *Råta-* l. *Rutu*-aimossa. Mutta silloin on otettava huomioon, että Jessen ei sano (m. p.) tämän käsityksen mitenkään sopivan yhteen Lappalaisten vanhemman uskon kanssa, ja katsoo sen tulleen heille Skandinaaveilta kristinopin tuomisen jälkeen. Vielä enemmän kristinopin vaikutusta katoolilaisuuden muodossa (vrt. C a s t r é n, FM. s. 144—145) Lappalaisten käsitykseen vainajain tulevasta tilasta ilmaisee se J e s s e n i n antama tieto (Afh. s. 71, ks. myöskin J. V a h l, Lapp. o. d. l. Miss. I, s. 153), että vainajan luultiin oltuansa jonkun aikaa Jabme-aimossa pääsevän Radien-aimoon, joka oli Lappalaisten käsityksen mukaan puhtaamman onnen sija kuin Jabme-aimo, ja oli heidän käsityksessään Jumalan oma taivas. — Vanhempaa ja alkuperäisempää käsitystapaa todistaa se Lappalaisten usko, että he luulivat saivo-olmakien asuvan vuorissa[1]) (J e s s e n, Afh. s. 23), joita nimitettiin *Saivo*- ja *Passe-warek* s. o. pyhiksi vuoriksi, ja joissa samoin kuin Jabme-aimossakin asuvat vainajat elivät aivan samalla tapaa kuin täällä maanpäälläkin elävät, mutta olivat kaikinpuolin onnellisempia ja pyydettäessä valmiit auttamaan. J. V a h l (m. t., s. 152) mainitsee samaa uskoa valaisevan kertomuksen, että eräs pohjanasukas Thorolf Mostrarskjæg Harald Kaunotukan aikana uskoi aivan toisin kuin muut hänen maamiehensä saavansa kuoltuansa asuntonsa vuoressa ja siellä sitte elävänsä onnellista elämää, ja lisää tähän että hän oli tämän uskonsa saanut Lappalaisilta, K n u d L e e m (Beskr. s. 415) kutsuu saivo-olmakeja nimellä *Bierg-Mænd* (lat. Dii montani). Ja G a n a n d e r (MF. s. 83) selittää S i d e n i u k s e n mukaan „*Saiva-olmai*n" olevan Lappalaisten vuorijumalia, jotka auttavat noitia ja antavat vaikeissa tapauksissa neuvoja unien

---

[1]) Vuorissa asuvia henkiä kutsuivat vuori-Lappalaiset *saivo*-nimellä, ks. C a s t r é n, FM. s. 141.

kautta ja muutenkin. Tämä on vaan lisätodistuksena siitä, että Saivot olivat vainajain henkiä.

Eräästä M e r i l ä i s e n Ruotsin Lapista saamasta tiedosta (M. III, 223*, v. 1891) käykin selville että *„Passe-ware”-usko* Lappalaisten käsityksen mukaan on yhteydessä vainajain palveluksen kanssa. Sanottu muistiinpano on tämmöinen: „Pyhä vuori on kolmipäinen tunturi. Keskimäiselle päälaelle on parikunnan kolmiöinen esikoinen täytynyt uhrata Juhannusyönä, semmoinen esikoinen, joka on juuri Juhannusyönä ollut kolmiöinen. Se siitä tiettiin että Jumala oli sen niin laittanut, mutta se parikunta on onnellinen, joka sen saa tehdä”. Sama vanha pakanuususko ilmestyy myöskin seuraavasta Hj. A p p e l g r e n i n (SMY. Aik. V, s. 53) julkaisemasta tiedosta: „Kemijärven itärannalla on pitkä niemi, joka loppuu korkealla kallion kielellä. Sitä mainitaan nyt *Ämmänniemeksi,* vaan vanhastaan ovat Lappalaiset kutsuneet sitä *Bessousing,* joka merkitsee pyhää asuntopaikkaa. Täällä ovat Lappalaiset palvelleet epäjumaliaan, ja niille *uhranneet omia lapsiansakin* (N. F e l l m a n, Berättelse om Lappmarcks Församlingars ursprung i Kemi Lappmarck etc., d 3 Junii 1751. Käsik. säilytetään Kemijärven kirkkoherran arkistossa, vihossa ”Prestbohlets Handlingar” N:o 16).

Yllä-olevista lyhyistä piirteistä saa jo käsityksen siitä, miten Lappalaisten usko vainajain tulevasta tilasta on ollut kehittymisen alaisena. Ensin luultiin vainajain, kunkin hautansa tienoissa oleskelevan joko yksin tai yhdessä toisten kanssa. Siitä kehittyi *Jabme-aimo, Saivo-aimo* (= suom. manala)-usko. Mutta kun myöhemmin kristinopin välityksellä syntyi *Radien-aimo* ja *Mubben-aimo* l. *Fudnos-aimo* käsitteet (J e s s e n, Afh. s. 29—30, vrt, C a s t r é n, FM. s. 144—145), niin ruvettiin Jabme-aimoa käsittämään välitilaksi, josta paremmilla vainajilla oli tilaisuus päästä aikaisemman uskon mukaan saivojen joukkoon, ja myöhemmin uskottiin heidän pääsevän Radien-aimon täydellistä onnea nauttimaan, kun taas kelvottomasti eläneet joutuivat Gerro-Mubben-aimoon, Fudnos- eli Råtta- Rut-aimoon, joka vastaa kristinopin helvettiä, (ks. J e s s e n, s. 30). Tämä alkuperäisen pakanuus-uskon muo-

dostuminen siihen myöhemmin kristinopista otettujen käsitteiden avulla voi myöskin olla selityksenä siihen, miksi Lappalaisilla, varsinkin heidän noidillaan oli Jabme-aimosta jotenkin selvä käsitys, kun sitä vastoin heidän käsitteensä *Radien-* ja *Mubben*-aimosta ovat olleet siksi sekavat (J e s s e n, m. t., s. 30), ettei tähän sekavuuteen ole tutkijainkaan onnistunut oikeata selvyyttä saattaa.

Jabme-aimo ja *Saivo-aimo* käsitteiden keskinäistä suhdetta on tietääkseni ottanut ensimäisenä selittääkseen Jessen (Afh. s. 32), ja hän sanoo siitä: „Mitä Lappalaiset muuten ovat kertoneet tilasta *Jabme-aimo*ssa, se sopii hyvin siihen mitä he ovat luulleet *Saivo*sta, josta nähdään: että heidän *Jabme-aimo*nsa *ei ole mitään muuta kuin heidän Saivo*nsa, jonne he toivoivat kuoltuansa pääsevänsä, paitsi ne jotka olivat syypäät varkauteen, ilkeyteen tai olivat pannaan julistetut”. Näille kertoo Jessen luullun olleen olemassa rangaistuspaikan *Gerro-Mubben-Aimo*n, josta *Saivon* ilo ja onnellisuus oli kaukana. C a s t r é n (FM. ss. 138—142) ja nähtävästi hänen mukaansa V a h l (Lapperne o. d. l. Miss. I, s. 151) vastustavat sitä käsitystä, että Lappalaisten *Jabme-aimo* ja *Saivo-aimo* ovat yksi ja sama käsite. C a s t r é n tahtoo nimittäin (FM. s. 140) *Saivo*n käsitettävän yleiseksi kaikkien erityisten suojelusjumalain nimitykseksi (”eine allgemeine Benennung aller einzelnen Schutzgötter”), ja siten *Saivo-aimo* merkitsisi jokaista sellaisen hengen (= suom. haltijan) erityistä asuinpaikkaa, joita oli suuri paljous (m. t., s. 139 ja 141, sekä V a h l, I, s. 150), jota vastoin sama *Jabme-aimo* oli kaikkien vainajain yhteinen olinpaikka ja saattoi ehkä olla yhtä kuin *Rut-aimo*. *Saivot* eivät kuitenkaan ole ollenkaan olennoltaan samaa kuin aineettomaksi ajatellut haltijat (ks. FM. s. 178), vaan *saivot* ovat hyvin samanlaisia kuin Samojeedien *Sîrtje* s. o. vainajain henget. Mutta jos myönnettäisiin kerran voivan yhdeltä puolen olla yhteyttä *Rut-aimon* ja *Jabme-aimon* välillä, niin on toiselta puolen yhteys *Jabme-aimon* ja *Saivo-aimon* välillä aivan yhtä mahdollinen, kun vaan muistetaan miten toinen käsite toisesta on kehittynyt.

Vielä mainitsee Castrén (FM., s. 137, 138 ja s. 144) käytettävän ainakin Ruotsin-Lapissa nimitystä *Tuonen-aimo*, jota nimeä vanhemmilla mytoloogeilla niimpä Jessenilläkään ei tavata. Tästä käsitteestä sanoo Castrén kansankertomuksen säilyttäneen jälkimaailmalle paraiksi vaan nimen eikä muuta. Mutta sekin on jo paljon, sillä tämän nimen avulla saadaan selville Suomalaisten *Tuoni* ja *Tuonela* sanojen alkuperä. *Tuona, Tuone, Tuon* nimittäin merkitsee Ruotsin-Lapissa *mors, död* (kuolema) (Lindahl & Öhrling, Lex. Lapp. s. 506). *Tona tetab* käytetään merkitsemään jotakin aivan epävarmaa (vrt. suom. „hitto tiesi"). E. N. Setälä, (suullinen tiedonanto) asettaa tämän yhteyteen Norjan-Lapin *Duodna, duona = miser,* Stakkel sanan kanssa (J. A. Friis, Lapp. Ordb. s. 152), vrt. Ven. Kar. *rukka = vainaja* (vrt. Setälä, YSÄH. s. 60), joten se merkitsee vainajata.

Se luulo, joka Lappalaisilla oli vainajain (jabmek'ien, saivojen) olosta *Jabmi-aimo*ssa, *Saivo-aimo*ssa, on monessa suhteessa hyvin samanlainen suomenheimoisten kansojen vastaavan uskon kanssa. Saivot elivät aivan täydelleen maanpäälliseen verrattavaa elämää, muodoltaan olivat he oikeita henkilöitä (Jessen, Afh. s. 27), heillä oli oma koti, vaimot, lapset (m. t. s. 24). Saivossa oli lintuja (saivo-lodde), kaloja (s. guelle), poroja (s. sarva) (m. t. s. 24—25), vieläpä kirkkojakin niinkuin Ruijan kansalla. Uhriksi saamillansa poroilla kulkivat vainajat (Friis, Myth. s. 114) usein toistensa luona saivosta saivoon. Eläville ihmisille voivat *Saivo*-eläjät ilmestyä aivan näkyvässä muodossa (Friis, Myth. ss. 114, 115, 116) ja olivat jälkeenjääneiden sukulaistensa sekä noitien suojelushenkiä. Jessen (Afh. s. 27) kertoo, että Lappalaiset tekivät sopimuksia *Saivo-olmak*ien kanssa, että nämät saisivat valita antamastansa avusta sen poron, mikä heille oli mieleen, sekä lupasivat myöskin sielunsa ja ruumiinsa *Saivo-olmak*eille, jos nämät auttaisivat heitä kaikissa heidän yrityksissään. Näin voi uhreilla ja lupauksilla täysi-ikäinen mies hankkia itselleen avuksi 10, 12 tai 14 saivoa (Jessen, Afh. s. 24, 26—7 ja 40—42 ja Knud Leem, Beskr. s. 415). Puolestaan taas eloonjääneet olivat alituisessa yhteydessä

*Saivo-olmak*ien kanssa, käyden tuon tuostakin heidän kesteissään, joista heillä oh paljon kertomuksia (ks. J e s s e n, Afh. s. 23—24).

Suomensukuisista Volgaheimoista antaa näiden kansain olojen tutkija professori Kasanin Yliopistossa I. N. S m i r n o v arvokkaita tietoja useissa eri teoksissaan.

Votjaakit, kertoo hän teoksessaan В о т я к и (S. 185) (Изв. Общ. Арх., Ист. и Этн. при И. Казанск. Унив., VIII, 2 v. 1890), uskoivat, että saman miespolven vainajat elivät haudoissaan yhdessä muodostaen ikäänkuin yhden perheen, jonka päänä oli perheen kantaisä. Vainajien arveltiin saavan semmoista tietoa (m. t. s. 187), jota elävillä ihmisillä ei ole eikä saa ollakaan. Ihmisten seassa ne liikkuivat näkymättöminä, ollen silloin joskus puetut näkymättömäksi tekevään taikapaitaan, jonka he voivat lahjoittaa ilmaisillekin, jos olivat heidän kanssaan erityisissä ystävyydensuhteissa. Niimpä erään sadun mukaan, jonka S m i r n o v kertoo ja joka on suomeksikin painettu (Y r j ö W i c h m a n n, Tietoja Votjaakkien Mytologiiasta s. 44—45), kuollut morsian antoi sulhaselleen, hänen Manalassa käydessään, sellaisen paidan, että hän sen suojaamana säilyi muiden manalaisten käsistä. Rukoillessaan kaikenlaista menestystä vainajiltaan lisäävät Glasovin piirin Votjaakit anomuksiinsa toivomuksen, että vainajilla toisessa maailmassa olisi kylliksi leipää ja suolaa ja että he eläisivät sovinnossa ystäviensä kanssa (P e r v u h i n , Эскизы II, s. 122).

Tsheremissien uskosta vainajain tulevasta elämästä tulee näkyviin, että he ajattelivat yhteyden eläväin ja kuolleiden kesken melkein rajattoman läheiseksi, jopa omistivat kuolleelle suorastaan ruumiin elämään kuuluvia ominaisuuksia. Paitsi sitä että he uskoivat ruumiin voivan nauttia kaikenlaista ravintoa, tuntea kylmää ja lämpöä, pimeyttä ja valoa, luulivat he myöskin keskenkasvuisena kuolleen vainajan vielä haudassa voivan kasvaa. Vjatkan Tsheremissit nimittäin panevat lapsen arkkuun isän tai äidin pituisen nuoran, lisäten sen toivomuksen, että lapsesta toisessa maailmassa kasvaisi oivallinen työntekijä. Nämät samat Tsheremissit uskovat vielä, että vainajata toisessa elämässä uhkaa vaara tulla olematto-

maksi (kuolla), ja on tämä usko Vjatkan Tsheremisseillä kehittynyt siihen, että he uskovat vainajan voivan kuolla kokonaista seitsemän kertaa, jolloin hän vaeltaa maailmasta maailmaan ja muuttuu vihdoin kalaksi (Smirnov, Черемисы, ss. 117—121, useammista lähteistä). Niistä rukouksista, joita Tsheremissit pitivät vainajainsa muistojuhlissa, näkyy että näitä pidettiin terveyden, rauhan, rikkauden, karjan lisäytymisen ja viljankasvun, sanalla sanoen kaiken maallisen onnen antajina (Smirnov m. t., s. 130) s. o. heiltä rukoiltiin aivan samaa, mitä jumaliltakin (m. t., s. 131). Myöskin luultiin vainajan koska hyvänsä voivan ottaa eläviä sukulaisia mukaansa Manalaan seurakumppanikseen. Tätä osottaa se tapa, että ennenkun arkkua lähdetään hautaan viemään, pannaan sen kannelle pääkäleiksi leikelty lankanippu. Jokainen läsnäolija vetäsee siitä langanpalasen sanoen: „älä ota meitä mukaasi! Kas kuinka pitkän langan minä otin! Anna minulle yhtä pitkä ikä, eläkä anna minun kuolla ennen aikojani!” (Smirnov, m. t., s. 122).

Mordvalaiset käsittivät vainajan olemassa-olon kuoleman jälkeen olevan haudassa aivan samanlaisen kuin täällä maan päällä. Hän vei mukaansa hautaan kaikki tarpeensa tapansa ja koko elämänsä olon semmoisena kuin se oli hänellä maan päällä (Smirnov, Изв. Общ. Арх. Ист. Этн. XI, 6, s. 552). Haudassa ajateltiin kaikkien perheen jäsenten taas yhtyvän yhteiseen elämään (m. p.), ja sentähden esim. Gorodistshenskin ujesdissa menivät vaimot ruumista hautaan vietäessä kadulle ja siellä itkien pyysivät vanhoja vainajia keskuuteensa ottamaan uuden jäsenen (m. t. s. 539). Ennen kuolleiden sukulaisten luullaan nimittäin arkkua veräjästä uloskannettaessa kokoutuvan juhlapuvussa ottamaan vastaan manan majoille tulevaa suvun jäsentä (s. 541). Asetetaanpa nuoren tytön ruumisarkkuun paitsi tavallista sirppiä myöskin hääpuku (сюльгамъ) ja sormus, että hän toisessa maailmassa voisi viettää häänsä (s. 537). Ja hautaan laskiessa rukoillaan vainajata, ettei hän pelkäisi uutta asuntoaan (s. 542), siis olettaen vainajalla olevan eläväin ihmisten henkisiä ominaisuuksiakin. Mordvalaisen uskon mukaan olivat vainajat jälkeen-

jääneiden onnen suojelijoita (m. t. s. 555 ja H. Paasonen, SUS. Aik. IX, s. XVIII sekä J.R. Aspelin, Kirj. KL. 1873, s. 145, Melnikovin mukaan) ja heitä pyydettiin usein tulemaan katsomaan, miten jälkeenjääneet elivät (s. 541), sekä muistettiin jokaisen tärkeämmän perhetapauksen ohessa (s. 557). Mutta tämä hyvä väli saattoi myöskin usein häiriytyä, jos jotakin oli laiminlyöty, ja silloin oli peljättävä, että vainajat rangaistukseksi veivät mukaansa lähettäen ihmisille tauteja ja karjalle sekä viljankasvulle vahinkoa (s. 562 — 3). Esi-isäin palvelusta muistuttavana seikkana on mainittava, että vainajan älyn pyydetään siirtymään vanhimpaan perilliseen (s. 545).

Tshuvassien sanoo Ahlqvist (Matkam. s. 119), luulevan tulevan elämän olevan tätä onnellisemman, vaan muuten samantapaisen, jonkatähden vainajain mukaan pannaan kaikenlaisia elämäntarpeita. Ajatuksen tulevasta elämästä katsoo Ahlqvist heidän lainanneen joko kristityiltä tahi muhamettilaisilta.

Castrén kertoo (RuF. I, s. 264) *Samojeedein* luulleen että kuolemattomuus tuli vaan *tadibe*'in osaksi, ja että muista ihmisistä teki kuolema kerrassaan lopun. *Tadibit* muuttuivat Itarma-nimisiksi henkiolennoiksi, jotka varsinkin yöaikaan olivat liikkeissä maan päällä ja elonaikuisen mielenlaatunsa mukaan tekivät joko hyvää tai pahaa. Friis kertoo (Myth. s. XIII) että Samojeedien *tadibit* korotettiin sadan vuoden jälkeen kuolemastansa jumaliksi. Tosin luultiin muidenkin ihmisten hengen elävän, vaan ainoastaan niin kauan kuin ruumis kesti mätänemättä. He luulivat Castrén'in kertomuksen mukaan (m. t. s. 262 ja 271), että elämä toisessa maailmassa, taivaassa tai maanalla, on kaikin puolin paljon onnellisempaa kuin täällä maan päällä ja että pääsy taivaaseen *tadibei*lle, joskus muillekin (m. t., s. 263) voi olla mahdollinen.

Liettualaisten ja *Lättiläisten* usko vainajan elämän jatkumisesta haudan toisella puolen on säilynyt kirjallisuudessa jälkimaailmalle tämän uskon melkein alkuperäisimmässä muodossa. Sillä näiltä kansalta saaduissa tiedoissa tulee vielä ilmi se käsitys, että vainajan ruumiskin jossakussa määrin omistaa elävän ihmisen kykyjä. Ruumiin luullaan nimittäin

voivan kuulla, mitä sille sanotaan, huomata ympäristössään sattuvia tapahtumia, j. n. e. (Einhornin ja Meneciuksen mukaan).

Skandinaavilaiset luulivat Olaus Magnuksen kertomuksen mukaan (de Gent. lib. III, p. 81) että ihminen voi kuolemansa jälkeen tulla otetuksi jumalien joukkoon. Noreen tutkimuksessaan *„Fornnordisk religion, mythologi och teologi”* (Svensk Tidskr. 1892, s. 174—5) sanoo että Skandinaavilaiset luulivat kuolleen sielun elävän ja tulevan takaisin elävien ilmoihin joko eläimen muodossa tai myöskin uudestasyntyneenä ihmisenä tai vielä ilman ruumista. Silloin se on se ilma eli „henki” joka elinaikana asui ruumiissa ja ilmestyi hengityksessä. Nämät irralleen päässeet henget kulkevat usein joukoissa myrskyn mukana ja voivat eläville olla hyvin vaarallisia, mutta myöskin hyödyttää heitä, jos vaan asetutaan ystävälliselle kannalle heidän kanssansa. Suurimmassa hengenhädässä kutsutaan isä tai äiti haudasta lapsen avuksi, niin Agantyr Hervarin avuksi (Hervar tarussa).

Slaavilaiset (K. Schwenck, Myth. s. 277) uskoivat että kuolleen sielu lentelee lintuna, kunnes se Manalaan tultuaan ottaa ihmisellisen muodon, jommoisena se yöllä maan päällä esiytyy. Yleensä ilmaantuu slaavilaisten pakanallisessa uskossa vainajain tilasta hyvin paljon yhtälaisuuksia suomenheimoisten kansain, vastaavan uskonnon kanssa (ks. m. t. s. 260 sr.).

Usko ihmishengen kuolemattomuudesta ja elämän jatkumisesta kuoleman jälkeen samanlaisena kuin se on ollut täällä maan päällä, tavataan kaikkien maailman kansojen pakanuususkonnon enimmän yhtäpitävänä kohtana, ja siitä johtunut luulo vainajain henkien liikkumisesta täällä maan päällä, sekä niiden kunnioittaminen on pakanuususkonnon perusoppeja, jotka ovat kansoihin varsin syvälle juurtuneet ja niin lujassa pysyneet, että vielä kristinopin levittyäkin tapaamme näitä hämäriä käsitteitä siihen sekottuneina.

Taudeista näkyy suomenheimoisten ja muidenkin kansojen pakanuudessa olleen se usko, että ne olivat vainajain lähettämiä ja että vainajat täten tahtoivat eloonjääneitä suku-

laisiaan huomauttaa joko jostakin laiminlyömisestä tai rikoksesta, tai myöskin kutsua heidät Manalaan seurakumppaneiksensa.

C a s t r é n (FM. s. 173—174) sanoo muinaisten suomalaisheimoisten kansojen pitäneen tauteja henkinä, jotka olivat pahojen jumaluuksien palveluksessa (Kl. Schr. s. 231—232), ja yleensä olleen niistä suomenheimoisissa kansoissa sen luulon, että ne liikkuivat maan päällä vaan ihmisiä vahingoittaakseen, jonkatähden niitä peljättiin (FM. s. 120). Tämä C a s t r è n i n selitys taudeista ja niiden alkuperästä on täydelleen yhteydessä hänen käsityksensä kanssa kuolemasta, Manalasta ja vainajani hengistä (FM. s. 109—120 ja 122–123). Että tauteja on pidetty lähteneinä Manalasta ja vainajain henkien lähettäminä, käy selväksi useista loihduista, niin esim. *Kalevalasta* 17 r., säk. 195–202, 223, 224, *Loitsurunoista* s. 27, 1, s. 14; s. 40—41; sekä myöskin seuraavasta (M. I, 98* v. 1880) muistoonpanosta *Itä-Pohjanmaalta:*

”Kyllä tiedän kalman synnyn,
Arvoan on taudin alun,
Emosi pelto pensahassa,
Isäsi sarka sammalessa,”

ja vielä eräästä *Pohjois-Suomesta* saadusta muistiinpanosta (M. I, 33*):

„Mist’ on pulma puuttununna,
Taudin alku tarttununna,
Onko kuollehen ko’ista,
Satamalkosen majasta,
Tuhatlau’an tutkaimesta?”

ja useista muista samalaisista loihduista.

Vielä voivat taudin tuottajina olla vesihiisi, rnetsännenä ja kirot, ks. J u l i u s K r o h n, SSPJ. s. 137.

Varsinkin *ruttotaudit* näkyy kansa käsittäneen eläviksi ruumiillisiksi olennoiksi. **c.** *Porvoon p.* (T u o m a l a 373*). Ennen maailmassa kun rutto oli liikkeessä, niin se oli ollut oi-

kein niinkuin elävä eli punanen kukko taikka niinkuin punanen lankakerä. Se lensi läpi seinänkin (57*) ja Kerkkoin Lampilassa olivat kerran saaneet kiinni sen. Se oli kysynyt: „mitä nyt tulee, kun niin siivosivat ja pesivät lattiata (ne varustivat häitä). „Häät tähän tulee” sanottiin. [Häitä pakoon neuvottiin rutto saunaan, jonne se salvattiin ja poltettiin]. Siellä se oli laulanut vielä pitkän laulun niinkuin kukko liekin seassa, ja [jäljelle oli sitte jäänyt] niinkuin punanen kukko kuolleena. *Anjalassa* (A l a m ä n t y l ä 64*) taas uskottiin, ettei rutto päässyt siihen taloon, missä oli punanen kukko. Kukko tappeli ruton kanssa ja voitti ja voitettuaan hyppäsi aidalle laulamaan. Kukkoa näet pidetään ainakin Venäjän-Karjalassa lumoamattomana eläimenä, johon eivät mitkään kirot pysty, ja se näkee kaikenmoiset haltijat *(Jyskyjärvi.* M. II, 524*). Päästäkseen paikasta toiseen piti ruton kulkea jonkun ihmisen mukana, muutoin se ei päässyt (T u o m a l a 374*). **d.** *Iitti* (P u t t i l a 439*): Myöskin harakan selässä kulki rutto kylästä toiseen, ja jos harakka, jota ruton liikkuessa aina oli yksi pyssymies kylien välillä vahtimassa, saatiin ammutuksi, loppui ruttokin. Eikä rutto milloinkaan tappanut talonväkeä viimeiseen asti, vaan jätti yhden eloon päästäkseen sen kanssa siirtymään toiseen taloon (P u t t i l a, 438*). Myöskin ampueli rutto nuoliansa ja monta kertaa oli ruton nuoli, kun ihmiset sen löysivät, näöltänsä juuri kuin harjas-kimppu (P u t t i l a 440*). **i.** *Itä-Karjalassa* näkyy rokkotauti olleen erityisemmin peljätty. Kun (U. S. 1878, n:o 153, lis.) rokkotautiselle pyydettiin maitoa tai muuta ruokaa, katsottiin välttämättömäksi antaa sitä, jottei rupi suuttuisi ja rupeisi niihin, jotka eivät sairasta auttaneet. *Impilahti* (Kr. 5270*): „Suurta rupea” piti karttaa suututtamasta ja sitä piti kaikella lyylitellä ja kumartaa, eikä sen aikana pitänyt poukkuja pestä (ks. myös TT. S. 1878, n:o 153, lis.), ei mitään likaista liikuttaa, ei edes tuvan lavitsata pestä, eikä kenkiä tervata. Ei myöskään (Kr. 5271*) saanut tuhkia hiiloksessa liikauttaa. Jos suuri rupi sai suuttuneeksi, niin piti sille laittaa piirakat tai sauna lämmittää (5270*). Ensin laitettiin kolme yhdeksää piirakkata ja valmiiksi saatua pantiin ne kaikki yhteen riehtilään kiehumaan.

Keitettyä pannaan ne astiaan pöydälle ja kaikki saatavissa olevat rupilapset pannaan pöytään syömään. Siinä pitää olla myöskin viinaa. Se, johon rupi on suuttunut, pannaan toisten keskeen. Äidin pitää sitte kumarrella jotta „syökää, syökää hyvät vieraat Ospitsh Iivanitshat!" (vrt. A. R a h k o n e n, Suom. Kuval. 1876, s. 68). Ruven isä on Iivana. Sitte lähdetään lapsi sylissä ja viinalasi kädessä saattamaan toisten talojen lapsia vaikkapa vaan parikymmentä syltä. Viinaa pitää tarjota joka lapselle ja sanoa „juokaa hyvät vieraat O. I:t, laatikaa hyväksi nämä meidän pidot, älkää pahastuko!" Vielä otetaan sitte piirakka ja heitetään aidan selkään pihalle jotta: „Tässä on teille hyvät vieraat tuomisia, menkää kotihinne!" Kun sitte ei vielä sairas sillä aterialla rupea paranemaan, niin lämmitetään sauna ja viedään sairaat kylpyyn, johon löylyksi pitää olla viinaa, jota viskataan uunin päälle. Kylvettäessään äiti lukee: „Tässä on teille hyvät vieraat juomiset ja tuomiset, antakaa rauha, tervehys!" ja nimittää lapsen nimen. Muunkin sairauden sattuessa (A. R a h k o n e n, Suom. Kuval. 1876, s. 69) joko ihmisille tai karjalle rukoiltiin arvan määräyksestä veden-, metsän- ja *kalmiston* haltijoita ja myöskin omia obrasoita, joille vielä lisäksi annettiin tuohukset ja muut uhrit rukoillen ja kumarrellen. Jos siitä ei apua lähtenyt, poltettiin obrasat tulessa. **j.** *Ilomantsista* antaa R. T i r r o n e n (SMY. Aik. VII, s. 15) seuraavan kertomuksen: „Näyttää siltä kuin tautia, kipuja ja muita rasituksia olisi pidetty jonkunlaisina olentoina, joita ei saattanut olemattomiksi tehdä, vaan ainoastaan muuttaa muualle. Kun esim. eräs mies, jota oli pantu paha lyömään, kuoli, niin vielä sitä sänkyä viskoi, jossa hän oli maannut. Ne joko itsestään tarttuivat luonnosta tai olivat panennaisia. Tartunnaisia saattoi poistaa kuka hyvänsä. Niitä näyttää saatetun häivyttämällä ja pettämällä vieroittaa ja muuttaa entiseen olotilaansa luonnossa. Panentataudeista ja muista pahemmista pulmista päästämään tarvittiin poppamies (myrrysmies, harjusmies) joka ankaralla loitsimisella — oikealla hengen voimalla — sekä muilla peloituskeinoilla pahan karkoitti".

Sellaisia loihtuja l. manauslukuja on hyvinkin paljon. Vanhimpiin tunnetuihin kuulunee m. m. ruton manausluku:

„Ota Hiiestä hevonen,
Varsa vuoresta valihtek,
Kotihisi männäxesi!”
(S c h r ö t e r, Finn. Run. s. 60.)

Tautien saattaminen toisiin ja niiden parantaminen taioilla, jotka ovat jossakin yhteydessä vainajain palveluksen kanssa, muodostaa Suomen suomalaisilla pääaineksen tällä koko taikauskon ehkä laajimmalla ja moniaineisimmalla alalla, jonka vuoksi sen esittäminen edes joksikin osaksi ei voi tämän tutkimuksen rajoissa saada sijaa.

Vainajain henget saattavat liikkua eläväin keskuudessa näkymättöminäkin ja silloin ilmottavat ne läsnäolonsa joko puhelemalla tai jyskeellä (L i p p e r t, Chr. s. 437). Tällaista vainajain ilmestymistä nimittivät Suomalaiset *enteiksi* ja *ennuksiksi.* Enteitä kuultiin jonkun tärkeän tapauksen edellä, niinkuin kuoleman lähestyessä (ks. esim. Warelius, Suomi 1847, s. 105), varsinkin jonkun onnettoman kuoleman tapauksen edellä. **b.** *Noormarkun* (L i n d g r é n 33[a]* v. 1892) leikkaushuoneesta kuuli sen läheisessä torpassa asuva „Kukkulan Maija” kolme vuorokautta ennen joka ruumiin sinne tuomista kovaa jytinää ja kolinaa, ja haltijahenget avasivat sen ovet ja ikkunaluukut. Muutamankin viinanmyyjän ruumiin tuonnin edellä lyötiin tämän torpan lattiaan niin kovalla jysäyksellä, kun siihen olisi isketty hakotukilla kymmenen miehen voimalla, **d.** *Iitti* 1 (Puttila 408*). Enne oli ikäänkuin pölkyllä seinään lyönti tai niinkuin tuvan keskiorren katkeaminen tai *(Iitti* 2, Puttila 409*) kahden sahalaudan vastakkain lyöminen keskellä lattiata, tai myöskin (*Etelä-Häme,* H a n g a s o j a 104*) n. s. *jumi,* paukkuminen tai koputtaminen seinissä, joskus muuallakin, ikäänkuin ruumisarkkua naulaisi.

„Kalman” s. o. kummittelijan kotiin jäämiseen ei tarvittu muuta kuin vaan joku vainajan vähimmässäkin yhteydessä ollut esine sattui hautajaisten jälkeen jäämään taloon.

b. *Noormarkku* (L i n d g r é n 108*, v. 1892). Jos kirkonmaasta otti kukan, luun, tai puunpalan, tulivat kuolleet aina tarkoin sen pois noutamaan itkein ja uikuttain: „Lilla Kalle pää, Lilla Kalle pää”. Se oli lastuin kanssa huomaamatta tullut se luupala. Se vietiin pois, niin itku kokonaan lakkasi. **l.** *Vihanti* (R a u t e l l 705*, v. 1891). Jos ruumiinarkun maalilla maalasi muita kapineita, niin rupesivat ne paukkumaan.

Vainajain henget saattoivat sitäpaitsi ilmestyä vielä muutenkin s. o. *kummituksina* ja *aaveina,* kuitenkaan tuottamatta sen suurempaa rauhattomuutta eloonjääneille.

b. *Noormarkku* 1 (L i n d g r é n 207*, v. 1892). Aaveita on nähty ennen ja nähdään vielä nytkin, vaikkei niistä tahdota kehdata puhua. Välistä kuolleet tulevat yöllä kotiin katsomaan ja ruumiina maatessansa kulkevat niin, että sukat rikki kuluvat. (L i n d g r é n 218*, v. 1892). Varsinkin nähdään tonttuja aaveita ja hahmoja paljon hautausmaalla ja kirkkojen luona sekä leikkaushuoneiden tykönä. *Noormarkku* 2 (L i n d g r é n, 34[a]*) v. 1892): Valli-vainaja, joka myrkytettiin, *kummitteli* vielä kauan aikaa kuolemansa jälkeen. Kuin ruumis oli tapulissa, tuli kummitus koirana, karvasena ja mustana, puoliportaissa kellonsoittajaa vastaan Joulu-aamuna, kun hän neljän aikaan meni kastariin huomenkelloja soittamaan ja kun hän aikoi pidellä, katosi se tyhjään. **f.** *Hirvensalmi* (P ö y r y 7*): Mikkelin pitäjässä erään tien varressa on rajapyykki, jossa toistakymmentä vuotta sitten sanotaan kummituksen olleen. Se oh tehnyt, mitä vaan käski. Jos sanoi „hirnu niinkuin hevonen”, niin se hirnui, tahi jos sanoi „itke niinkuin lapsi”, niin se itki. Sitten kerran olivat kysyneet häneltä, minkä takia hän siinä asuntoaan piti. Niin se oli sanonut; „Minä olen yksi sijaton sielu ja jäin tähän ereästä ruumiista, jota vietiin hautaan, niin kaatui tässä reki ja kirstu meni reestä pois. Sitä nostaissaan miehet kirosivat, niin minä erkanin silloin siitä ruumiista ja jäin tähän. Kun yksi sitä haastatti, niin se haastoi, mitä häneltä kysyi. Mutta kun useampi sitä, miestä muuttain, läksi haastattamaan, niin se ei muuta kun läksi matkimaan, että „väy, väy”. Kerran kysyivät siltä, että:

„Oletkos huomenna kotona?" Niin se sanoi „olen". Sitte menivät ne miehet huomenna pyssyn kanssa ja ampuivat siihen pyykkiin, ja sen päivän perästä ei sitä kummitusta ole siinä kuulunut. Tämän vakuuttaa todeksi niin moni, jotka olivat sen omin korvin kuulleet.

Jos vainajalta oli kuollessaan jäänyt joku kovempi rikos sovittamatta, niin käveli hän ihmisten ilmoissa pyytämässä heitä sovittamaan hänen rikoksensa jollakin hyvällä työllä.

c. *Porvoon p:stä,* l (T u o m a l a 63*) on seuraava kertomus: „Kerran tuli eräs emäntä kuoltuansa hautajaisiin ja otti itse ruokaa padasta ja söi. Mutta kun sellaisia tulee niin pitää kysymän, mitä ne tahtovat. No piika kysyi. Emäntä vastasi: „Sinulla on koko aitallinen kostjumalia taivaassa eikä minulla ole yhtään, niin mene nyt ja jauha puoli tynnyriä rukiita ja leivo ne köyhille, että minäkin saisin yhden kostjumalan" ja sitte lähti pois. Se emäntä oli ohut kyvin paha kerjäläisille eikä antanut niille mitään, mutta piika oli antelias. *Porvoo,* 2 (T u o m a l a. 65*). Eräs tyttö oli ottanut ehtoollis-öylätin suustansa ehtoollisella ollessaan ja pannut sen korjuuseen. Mutta kuoltuansa rupesi hän kotona käymään. Siinä samassa talossa oli kirnu, ja aina yöllä, kun se tuli, [puuhasi] se niin sen kirnun kanssa. Kun siltä kysyttiin, mitä se tahtoi, niin se sanoi vaan: "Syötin sijoille sielunpaimeneni". Viimeiseltä se veli suuttui siihen, kun se aina kävi, ja löi sitä männällä päähän. Mutta kuollut sanoi: „Lyöppäs kerran vielä". Mutta ei veli lyönyt. Toisena päivänä löi veli kirnun rikki, ja kirnun pohja oli kaksinkertainen ja sieltä välistä löytyi öylätti. Eikä tyttö sen kerran perästä enää käynyt. *Porvoo,* 3 (T u o m a l a. 426*). Kun kuolleet käyvät, niin niiltä pitää kysyä. Sitte kun ne saavat tahtonsa täytetyksi, niin ne saavat rauhan haudassa.

Näistä kertomuksista kyllä huomaa, että ne ovat jotenkin myöhäsyntyisiä, mutta siitä huolimatta saattaa niiden pohjana kyllä olla muinaisempi käsitys vainajista.

Jos kummitukset alkoivat ilmestyä taloon kovin usein, niin voitiin niitä karkottaa useammilla eri keinoilla. Monet näistä keinoista ovat nähtävästi myöhemmän taikauskon syn-

nyttämiä, kun niihin kuuluu m. m. jumalansanankin käyttäminen.

a. *Yläne* (M. Laine 136* v. 1892): Jos kuollut kummittelee, saadaan se hautaan, jos luetaan Isämeidän ja Herrasiunatkoon. **b.** *Noormarkku* (Lindgrén 217*, v. 1892). Erään vainajan omaiset, estääkseen sitä kummittelemasta, polttivat valkeita, että huone oli aivan yhtä valkoinen kuin kirkko. **d.** *Hartola* (Öfverling 346*, v. 1890). Jos kuolleiden henkilöiden haamuja näkyy, niin niitä on häristeltävä terävällä rauta-aseella, sillä tavoin saadaan ne lakkaamaan näkymästä. **e.** *Jyväskylä* (Nurmio 989*). Kun vainaja näyttää itsensä ja sitte sen kadottua heittää palavata poroa sen jälkeen, ei se enää tule. **f.** *Joroisten p.* (Rytkönen 41*). Tupa jos ruski ja paukkoi (niinkuin tavallista on kuin huone painuu), niin ei tarvinnut muuta kuin hakata tuvan sisäpuolelta vaikka päreorsi poikki, silloin pakeni ruskaja tuvasta. **j.** *Nurmes* (Kr. 9541*). Ennen vanhaan, kun ei ollut pappia, eikä kirjoja vielä täällä, liinanen riepu pantiin oven päälle, jotta sen kanssa piru haastaa jotta ei kerkiä tulla tappamaan. Se on kyselemään lähtenyt, kuinka on kynnetty, kylvetty, riivitty, liotettu, lipsuttu ja loukutettu, kaavittu, harjattu, kehrätty. Niin paljon kun sillä on ollut työtä, niin siinä on viipynyt koko yön, kun on kysellyt, ja siten on tohdittu maata. **l.** *Vihanti* 1 (Rautell 714*, v. 1891). Pannaan rautakaluja, kaikkia, rautapannuun ja puistellaan niitä, niin kyllä menevät Manalaiset.

Vainajan henki, joka oli omista tekemistään rikoksista arka, oli myöskin vielä ankarampi, jos joku jälkeenjääneistä oli jotakin rikkonut häntä vastaan. Silloin saattoi se muuttua *Painajaiseksi*, joka ahdisti eloonjääneitä kaikella tapaa, rasittaen heitä samalla tapaa kuin elävän pahansuovan noidan henki, joka myöskin voi painajaisena liikkua ihmisiä vaivaamassa ja vahingoittamassa heidän omaisuuttaan, varsinkin karjaa.

b. *Ulvila* (Ollinen 239*). Painajainen on joku *paha ihminen* taikka joku, jota on jollain lailla loukattu tai kiusattu. Silloin kuin Painajainen vaivaa, ei tarvitse muuta, kuin

käskeä sen mennä pois ja tulla jollain määrätyllä ajalla sanomaan, minkä tähden hän vaivaa taikka mikä hänen on. Kun niin sanoo, niin sen täytyy tulla määräaikaan, vaikka se ei tahtoisikaan (vrt. s. 22). **b.** *Noormarkku 1* (L i n d g r é n 113*, v. 1892). Jos joku omaisen kuoleman jälkeen käytti punasta vaatetta, tuli kuollut häntä vaivaamaan, ja (116*) jos kuollutta pilkkasi, kosti se usein kauheasti. *Noormarkku 2* (O l l i n e n 240*). Painajainen ajaa pienellä hiirellä ja on nähtykin. **c.** *Porvoo,* (T u o m a l a 64*). Yksi emäntä taas oli kuoltuansa käynyt sikolätissä ja söi sioilta ruuan pois, niin että ne laihtuivat. **f.** *Hirvensalmi* (P ö y r y, 8*). Pitäjässämme eräässä talossa sanoivat Painajaisen ajaneen hevosilla tallissa, ne pitivät sellaista kuminata siellä, että kuului tupaan asti, ja kun mentiin katsomaan, niin ne olivat kaikki märkiä. Sitte yhtenä iltana ottivat miehet pyssyn ja ampuivat tallissa, niin silloin lensi tallin oven päällä olevasta reiästä niinkuin harakka ulos. Ja siitä päivästä ei siellä ole mitään kuulunut.

Jos Painajainen ahdisti ihmisiä, voitiin se karkottaa aivan samalla tavalla kuin kotona kuljeksivat kummituksetkin, joka seikka sekin on todistamassa, että Painajainen oli alkuperältään sama kuin kummitukset, s. o. vainajain henget.

a. *Yläne* (M. L a i n e 135*, v. 1892). Painajainen paranee, jos sairaan päälle pannaan lakana, joka on ollut ruumiin peittona. **d.** *Hattula* (O l l i n e n 313*). Jos Painajainen tulee jonkun tunnetun ihmisen haamussa, niin se lakkaa, kun sen mielen pahoittaa. **e.** *Hollola* (L e i n o 25*, v. 1883). Ruumiin tai pirttinäisen jäljet eivät tartu, kun pitää hopeata tai kultaa taskussansa. **g.** *Nilsiä* (Kr. 14144[a]*). Jos *pahoja unia* näkee ja sanotaan, että tuli *Painajainen,* niin sitä sitte lähdetään ajamaan yösydämmellä. Otetaan kirves ja hiilikoukku ja ovet avataan ja sitä ajetaan pois sitä tyhjää näkymätöntä koko kartanosta. (14144[b]*) Painajainan ei tule, kun vaan panee kirveen pään alle. **k.** *Laihia* 1 (K o t k a n e n 353*). Kun kylvetään pellavan siemeniä vasta-aurinkoon huoneen ympärille, ei kuollut pääse siihen huoneeseen. *Laihia* 2 (Kotkanen 352*). Huoneen ovia ja peiliä kiinni pannessa pitää siunata, etteivät kuolleet tahi pahat henget pääse. **1.** *Vihanti*

(R a u t e l l 660* v. 1891). Kun tyhjä itkettää lasta eli Painajainen ajaa, niin lyödään puukko oven päälle. Sitte jos se ei auta, niin pannaan rahaa joka seinälle siinä huoneessa, jossa lapsi on. **I.** A. B(o e h m) (KK-L. 1871, s. 143). Hiiliä liedeltä viskomalla karkotetaan Manalan henget („dö fåltji”) kiusaamasta talon eläjiä. Saksit, jotka levitettyinä muodostavat ristin, käytetään suojeluskeinona Painajaisia, kummituksia y. m. vastaan. Samoin käytetään terva- ja punamaali-ristejä, ovenpielen yläpuolella sekä myöskin levälle siivin naulattuja haukkoja ja pöllöjä estämään Painajaista pääsemästä talleihin (s. 145). Ettei Painajainen pääsisi makuuhuoneeseen, isketään (s. 148) veitsi taikka kirves kiinni seinään oven ylipuolelle tahi piirretään risti oveen. Painajainen estetään niin-ikään sen luoksi tulemasta, joka pitää hopeaa päällänsä.

Olipa olemassa sekin luulo, että vainajan henki voitiin sopivilla keinoilla ja uhreilla saattaa tuottamaan rauhattomuutta toisen huoneisiin, jopa Painajaisena ahdistamaan häntä itseänsä tahi hänen kotieläimiänsä. Sillä palveltaviansa henkiolentoja ja haltijoita ei pakana kyennyt korottamaan kokonaan ihmisellisten vajavaisuuksien ja heikkouksien yläpuolelle, vaan hänen jumalansa olivat joko hänen ystäviänsä tai vihamiehiänsä sitä myöten kuin hän jaksoi heitä uhreilla tyydyttää tai laiminlöi heidän lepyttelemisensä. Eikä suinkaan joku haltija kammonnut auttaa häntä hänen itsekkäisissä pyyteissään toista vahingoittamaan, jos vaan haltijalle oli annettu asianmukainen uhri. Siten sai jokainen uhri useamman tarkoituksen. Samalla kuin uhri oli kiitollisuuden osoitteena jollekulle jumaluudelle tai hengelle, samalla oli sen tarkoituksena häntä saattaa suosiolliseksi uhrin antajalle vieläpä auttamaankin häntä kaikissa hänen toimissaan. Eivät myöskään rikollisten vainajain henget pysyneet haudoissaan vaan harhailivat rauhattomina ja rauhattomuutta tuottaen kaikkialla, erittäinkin omaistensa luona. Tämä puoli vainajauskoa ilmestyy Suomessa *Kalman* ja *Männinkäisten* pelossa sekä *painajais-luulossa,* Virossa *kodukäijad-* ja *külmking-* pelossa, slaavilaisissa kansoissa *vampyyri-* uskossa ja Germaanilaisilla (ks. L i p p e r t, Chr., s. 448) „*mara*”n pelossa.

Suomen Suomalaisilla ovat tähän kuuluvat taikakeinot samoin kuin heidän taikatemppunsa yleensäkin symbolistisia menoja ja siis rudimenttejä vanhemmasta pakanuususkosta (vert. Lippert, Rell. s. 48).

j. *Ilomantsin* kh. (Tirronen SMY. Aik. VII, s. 21). Vaarallisia kapineita huoneessa oli kalmanluut. Mitä kun kerran oli tuvassa, niin erästä miestä hypitti hyvin pahasti. Nosti toista jalkaa kolme kertaa, sitten puristi poskipäitä, niin että kuopat tuntuu vieläkin. Sitten kun mies meni latoon maata, ei paholainen muuta osannut kuin hiiloksen nosti lattialle. **l.** *Pyhäjärvi* 1 (Kr. 2557*). Ovat ottaneet kolme ruumiinarkkunaulaa ja vieneet tuvan lakeen sitte, niin sillä lailla on toisen huone saatu räiskämään, että tyhjä [räiskää] Jos löytäisi huoneenhaltija ne luut, niin sitte henkensä heittäisi se laittaja. *Pyhäjärvi* 2 (Kr. 2172*). Keskosen kalma on niin luja, että se on pahempi kuin mitkään muut, sitä ei tahdo saada pois millään ilveellä. Keskonen on voimallinen [se on ristimätön]. Se on niin sen pahan hengen vallan alla, että se paremmin pystyy.

Karjalle ja hevosille tuotettiin vahinkoa kalmataloilla:

g. *Rautalampi* (Vidbom 384*). Jos tahtoo tehdä vahinkoa karjan menestymiselle, niin otetaan niiden eläinten lihaa, joille tahdotaan vahinkoa, ja pannaan salaa siinä talossa kuolleen kirstuun. **j.** *Nurmes* 1 (Nurmio. 1514*). Kun ruumiinlaudan vie toisen karjahuoneen päälle, tai karjahuoneeseen, niin Painajainen rupeaa ajamaan karjalla. *Nurmes* 2 (Nurmio 1515*). Jos tahtoo toisen hevosen Painajaisen ajettavaksi, niin käy se päinsä, kun sille kohdalle tallin katolle, jossa hevonen on, heittää ruumiin mittakepin, tai vielä *Nurmes* 3 (Nurmio 1516*) hevonen joutuu Painajaisen ajettavaksi, jos tallin katolle heittää ruumiinpesuvastan. *Kaavi* (Kr. 12294[a]*). Kun panee pahan ajamaan toisen hevosella, niin pitää olla semmoinen vasara, jolla on taottuna ruumiinkirstun nauloja, ja se pannaan tallin sillan alle sen hevosen etujalkain kohdalle. Vielä pitää olla semmoinen kalmakyntteli, ja se pannaan sen hevosen pään päälle sen tallin yläpuolelle, niin totta ajaa paha hevosella. **l.** *Pyhäjärvi* (Kr. 2547*).

Kun on ruumista kuljetettu tietä myöten [reellä] sulan aikana ja kun sitte on reenpohjasta jäänyt puuta kiveen, on otettu sitä puun köhnää. Sitä on sitte suolain kanssa annettu hevosille, niin niille on tullut semmoinen hätä kulkemaan, etteivät huoneitten seinäin sisällä ole pysyneet, siipiä vailla vaan olleet lentääkseen.

Eläimistä, hevosista ja lehmistä saatiin Painajainen karkoitetuksi käyttämällä jotakin esinettä, joka oli jollakin tavalla ollut yhteydessä vainajan kanssa. Tässä esiintyy kaikelle taikomiselle omituinen katsantotapa. Rikkeen voi poistaa samalla taikaesineellä, jolla se on saatettukin. Esineen parantava tai turmeleva voima riippuu siitä, onko se vahingoitetun, vaiko vahingoittajan käsissä. Tämä varmaankin perustuu siihen käsitykseen, että esim. vainajan kanssa yhteydessä olleessa esineessä on vainajan henki, tai niinkuin sitä taikoessa kutsutaan *kalma,* joka taikojan on esinettä käyttääkseen pitänyt alkujaan jollakulla uhrilla suostuttaa auttajakseen joko vahingoittamaan tai vahinkoa vastaan puolustamaan (vrt. s. 25).

Hevosesta ajetaan Painajainen, **b.** *Noormarkku* (O l l i n e n 77*), siten, että pannaan sen selkään vaate, joka on jäänyt vainajalta perinnöksi tai, *Siikanen* (Oukari 447*, v. 1888—9) joka on ollut ruumiinarkun päällä tai myöskin, *Kankaanpää* (Oukari 450*, v. 1888—9), ruumiin päällä. Navetasta ja lehmistä: **d.** *Somero* (P e t t e r s s o n 109* v. 1886). Kipeän lehmän selkään panemalla vaate, joka on ollut ruumiin peittona tai, **e.** *Pihtipudas* (Kr. 16006*) eläimen päälle halko, joka on ollut ruumiin alla. **j.** *Kaavi* (Kr. 12839*) kirkkokalma ruumista viedessä oli hevoseen tarttunut ja sitä paha pieksi, niin leikkasivat maasta kiekan (renkaan), nyhtivät kolme pihlajaa juurineen, sitoivat sen kiekan niihin pihlajoihin, että se kesti koossa, pujottivat hevosen sen renkaan läpi ja veivät renkaan kusiaispesän ympärille. **k.** *Lehtimäki* (N u r m i o 461*). Pitää ruumiinlautaa navettansa välikatossa, niin siihen navettaan ei pääse Painajainen.

Venäjän-Karjalan ja Lapin sekä muutamat Pohjanmaan painajais-uskoa koskevat taiat muodostavat erikoisen, muista

hiukan poikkeavan ryhmän. Näissä tavataan yhtymäkohtia. Painajaisen ja maan-(koti-)haltijan palveluksen kesken. Senvuoksi saakoot ne tässä erikoisen paikan.

l. *Alakiiminki* (M. IV. 215*). Jos Painajaisen vaivaan pilataan joku, niin otetaan kolmen tien haarasta ja kodan ja saunan kynnysalta ruumiinluun palasella maata, kolmasti kustakin paikasta, ja ne syötetään salaa sille, jota tahdotaan pilata, niin ennenkuin on kolme yötä kulunut, tapaa Painajainen. Paranee, jos silloin tiputetaan verta vasemman käden nimettömästä sormesta kolmen tien haaraan, saunan ja kodan kynnysalle. **n.** *Ylitornio* (M. III. 329*, v. 1891). Jättiläisten haudasta kuin on otettu Manalaiset ja ne kuljetettu taloon, niin ne eivät lähde muuten kuin täytyy veden väki tuoda taloon (vrt. alemp.). o. *Kainulaisjoki* (M. III. 138*, v. 1891). Jos ruumis (kuolija) on jättänyt taloon semmoisen peloittelijan, joka haamuina näyttelehtää talossa, niin otetaan kolmelta tulisijalta tuhkaa ja sen kanssa kierretään kartano ja sitten viedään se tuhka hautuumaalle sen vainajan haudan päälle. *Vittangi* (M. III. 157*, v. 1891). Putken juuria kuin otetaan kolmen muurahaiskeon' ympäriltä yhdeksän putken juuret, ne keitetään vedessä. Sitä vettä pyhä-yönä pirskotellaan kartanon ympärille ja sen veden kanssa kierretään kartano, niin ei tule painajainen kartanoon. *Pajala* (M. III. 311*, v. 1891). Jos *Manalaiset* ovat vallanneet talon ja jos ne on joku kuljettanut taloon tuomalla kirkon multia johonkin paikkaan, niin otetaan avuksi *vedenväki* ja kirkonväki vieraalta kirkolta. Niitten kanssa kierretään talo kolme kertaa. Sitten mennään yöllä kuuntelemaan, inistä kuuluu maanalaisia hätä-ääniä, niin siinä ovat ne panokset. Ne kaivetaan pois ja viedään ne kirkkomaalle ja ne apuna olleet väet viedään paikoilleen, niin Manalaiset menevät pois. Veden ja vieraan kirkon väki hätyyttävät niitä Manalaisia, niin sentähden ne hätäilevät ja lähtevät mielellään pois. Veden väki pitää viimeiseksi viedä paikoilleen, niin kirkonväki ei viedessä lähde mukaan takasin. **p.** *Ponsene* (M. II, 1016*). Jos keskosen ruumis on kätketty talon tienoille, niin siihen tulee paha haltija taloon, maanväki tulee haltijaksi. Vaan kuin

etsitään sen keskosen ruumis pois ja haudataan maahan kolmanteen multakerrokseen ja sanotaan että:

„Mene kalma kalmistoon,
Mana maahasi pakene,
Siihen hautaan vajoa,
Johon on Ristus haudattuna,
Poika pyhä painettuna.
Siellä on hyvä ollaksenne,
Armas aikaellaksenne,”

ja sitte ajetaan pirut kartanosta pois [tavallisilla karkoituskeinoilla] (ks. esim. ed. siv. M. III. 138* ja seur.). *Katoslampi* (M. II. 1150*). Jos talossa on *maanhaltija* niin paha, että vieraalle nukkuessa heittäytyy *Painajaiseksi,* niin kuin panee kissan etukäpälät päänsä alle, niin ei tule painamaan. *Hirvisalmi* (M. II. 1182*). Jos Piru[1]) on vallannut talon, niin lähtee, kuin kissa tapetaan ja sen verta pyyhitään nurkkiin ulkopuolelle ja häntä leikataan ja pannaan kynnyksen alle multaan ja 3 eri puun vesaa otetaan ja ne sidotaan yhteen ja niillä pieksetään sitä kissanraatoa keskellä lattiaa. Toinen kysyy, että „mitä sinä pieksät?” Pieksäjä sanoo, että „tämän talon asukkaita”. Sitte ne vesat pannaan asuinhuoneen alle ja tehdään lepästä arkku, se kissa pannaan siihen arkkuun, lakaistaan rikat puhtaaksi siitä huoneesta ja pannaan siihen arkkuun ja haudataan kirkkomaan pohjoisnurkkaan ja sanotaan: „siihen heitän, vaan jos tulet, niin vielä kovemmasti pieksän” ja - taaksensa katsomatta lähdetään pois ja sitte sieltä tultua mennään ikkunasta sisään ja sanotaan: „pois entiset eläjät uusien tieltä!” Silloin otetaan kitkantuli

[1]) että *Piru* on käytetty *Kalman* tai *Manalaisen,* luultavasti myöhempänä nimityksenä, näkyy seuraavasta: m *Itä-Pohjanmaa* (M. I, 182*, v. 1880). „Kartanoon kuljetetaan Pirut siten että otetaan ruumiinarkusta sisäpuolelta hometta ja ruumiin rinnan päältä riepua ja siihen kääritään ne homeet ja tuodaan senlaisia mytyköitä toinen navettaan kellokkaan parteen ja toinen pirtin multimuksiin, niin alkavat Pirut pitää rauhattomana ihmisiä ja eläviä. Vrt. myös ed. siv. M. II, 1016*.

ja sillä lämmitetään huone, eikä sammuteta kolmeen päivään, niin lähtevät Pirut. *Vuokkiniemi* (M. IV. 272*). Jos noita on pilannut ruumiin, että se ei pysy haudassa, vaan tulee aina kotiin kummittelemaan, niin otetaan kukko ja sen kanssa mennään haudan päälle. Sen varpaalla tehdään kolme ristiä multaan ja sen kukon helttaa leikataan, että veri lähtee ja siihen ristiin tiputetaan kolme tippaa kuhunkin ristiin verta siitä kukon päästä, niin asettuu.

Varsin monilukuiset ovat ne taikatemput, joilla kalman voimaa s. o. ruumiinosia tai sen yhteydessä olleita esineitä käyttämällä koetettiin parantaa ja varjella karjaa ja muita koti-eläimiä kaikenlaisista taudeista. Useimmat näistä ovat yhteydessä vainajain muistojuhliin kuuluvien menojen kanssa, mutta niitä on suuri joukko kaikenlaisissa muissakin tilaisuuksissa käytettyjä, joiden esittäminen tässä saattaisi kovin kauvas syrjään varsinaisesta vainajain palveluksesta. On kuitenkin tässä huomattava se seikka, että näillä yllämainituilla taioilla koetettiin pitää huolta paitsi karjan menestymisestä muunkin omaisuuden ja maantuotteiden kartuttamisesta, ja täten tuli sama palvelus, jota vainajille osoitettiin, hyvin läheiseen yhteyteen *Paran* eli *Tontun* palveluksen kanssa, jopa monin paikoin sekoittui sen kanssa aivan samaksi (vrt. Virolaisilla).

b. *Noormarkku* (Lindgrén 61*, v. 1892). Kuolleelta ihmiseltä, varsinkin taitavalta emännältä leikattiin sormi tai kaksikin (133*) sormea, joita sitten talossa käytettiin taikakaluna, jota tarvittiin maidossa, juuston ja voin teossa. Vastapäivään piirrettiin sillä maitoastia kolme kertaa sisäpuolelta puolitiestä maidossa, niin tuli siitä paljon voita (61*). Usein varastettiin kuolleen sormet joka-ainoa ja niillä tehtiin voita runsaasti. **d.** *Tammela* (Lindqvist, V, 10*, v. 1886). Kirkkomaalta otettiin ihmisen pääluu ja sillä siveltiin kirnua sisältäpäin vastapäivään, niin tuli paljon voita.

Yhteyteen Painajaisten kanssa sopinee asettaa myöskin *Männinkäiset, Kyöpelit, Keijuset* ja *Peikot,* jotka nekin todistettavasti eivät ole muuta kuin vainajien henkiä, vaikka ihmisille vihamielisiksi vahinkoa tuottaviksi ja peljättäväksi

ajateltuja. Heitä näkyy palvellun omituisilla menoilla ja on A g r i c o l a n tunnettu runo säilyttänyt siitä vanhimman tiedon säkeissä:

”Menningeisit mös heidän Wffrins sait,
Cosca Lesket hoolit ja nait.”

L e n c q v i s t (de Superst. s. 52) näistä sanoo: „Menningäiset olivat haltijoita ja kummituksia, joiden luultiin oleskelevan vuorilla ja yksinäisillä paikoilla sekä pelottelevan ihmisiä”. Ganander taas (MP., s. 56) pitää „Männingäiset eli Menningäiset”, kirkonhaltijoina eli kummituksina, jotka asuivat haudoissa (grifter) vuorenkoloissa ja erämaissa säikytellen ihmisiä. Rein (de Vet. Carel. s. 53) sanoo, että surussa olevat lesket, varsinkin uuteen avioliittoon aikoessaan koettivat uhreilla saada itselleen suosiollisiksi henkiä (manes) n. s. Menninkäisiä, sekä lisää (s.58, muist. 30) että *Menningäiset* eivät oikeastaan näytä olevan muuta kuin vainajain henkiä ”*manes defunctorum”*. Jos vielä tähän lisäämme, mitä Salmelainen (Suomi, 1852, 2, s. 159) lyhyesti mainitsee: „Menninkäiset tulevat myös vähin näkyviin”, niin on siinä kaikki kirjallisuudestamme saatavat tiedot. Näitä on kuitenkin tarpeeksi sen verran, että Reinin väite, Männinninkäisten olevan kuolleiden henkiä, käy kumoamattomaksi. Jos Lencqvist sanoo niiden asustavan vuorilla ja yksinäisissä paikoissa, niin ovat ne mainitut paikat juuri vanhimpia hautauspaikkoja, samoinkuin G a n a n d e r i n tiedonanto saa selityksensä myöhemmästä, kristinuskon aikuisesta hautaustavasta, jonka seurauksena oli se, että vainajain henget tulivat ensin kirkon läheisyydessä olevan hautausmaan ja siitä myöhemmän taikauskon kuvittelemiksi kirkonhaltijoiksi. Myöhemmistäkin muistiinpanoista olen seuraavissa huomannut Männinkäisiä mainittavan. **e.** *Karstula* 1 (Kr. 121*). Ohramäen Elias vainaja meni konsteja tekemään tähän meidän kirkkopihaan, niin *Männingäiset* viskasivat yli aidan Muhosen pellolle kirkkopihasta. *Karstula* 2 (Kr. 122*). Kun Perholaiset palasivat syvästä Savosta, niin ne olivat pahoillaan, kun oli aivan sulaa täältä Saarijärvelle. Silloin tuli

kirkon väki, Männingäiset, tarttuivat kahden puolen aisoihin kiinni, niin että länget korviin pääsi ja töytätty Ilolan pellolle yhtä äkkiä menemään. Tämän mukaan siis Männinkäiset ilmestyivät jotenkin suopeina tai ainakin vähemmän vahingollisina henkinä kuin tässä jälempänä mainitut henget.

Mitä *Kyöpelit* Suomalaisten käsityksessä ovat, on hyvin vaikea sanoa, kun kansankertomuksessa näistä hengistä ei ole säilynyt juuri muuta kuin nimi. *„Köpeli”* sanan selittää Ganander (MF. s. 42) merkitsevän *kummitusta (Gast, Spöke).* joka telmi huoneissa, vanhoissa linnoissa y. m. ja näyttäytyi *mestauspaikoilla* ja *kalmistoissa* hyvin monen muotoisena. Kansa pelkäsi Kyöpelin tekevän kaikenlaista vahinkoa ja monenmoisia odottamattomia ilkeitä kujeita. Nimet *Kyöpelinvuori* ja *linna* sanoo hän tavattavan vanhoissa saduissa. *Kyöpelit* sanoo G. olevan aivan samoja kuin *Männinkäiset* ja *Keijuset. Kyöpeli* sanan asettaa G. yhteyteen kreikk. *κόβαλος,* saks. *Kobold* sanan kanssa, ja niin tekee myöskin Castrén (FM. s. 125) lisäten tähän johtoon lat. *cobalus* sanan ja lausuu sen mielipiteen Gananderin esityksestä, että tämä ehkä tarkoittaa *Kööpeli* nimellä semmoisia vainajia, jotka elinaikanaan olivat tehneet suuria rikoksia (s. 126). Renvallilla (S.-K.) on *Kyöpeli (Kyö)* sanan merkityksenä *spectrum sylvestre.* Schiefner (Castrén, FM., s. 125, muist. 2) pitää *kyö* sanan kehittyneenä *kyöpelistä.* Uudempi tutkimus ei katso *κόβαλος* ja *cobalus* sanain olevan missään yhteydessä *Kobold* (Kofwald > Kobold = talonhaltija, Fr. Kluge, Etymol. Wörterb.) sanan kanssa, josta tavataan myöskin muoto *Kobel,* josta ruotsissa mahdollisesti olleen *Kobel* muodon välityksellä on suomen *Kyöpeli* johdettava (J. J. Mikkolan tiedonannon mukaan). Yllä olevista tiedoista voi jo tulla siihen olettamukseen, että Kyöpelit ovat vainajain henkiä (Castrén, FM. s. 123 ja 125). Vaan niiden vähempi esiytyminen kansankertomuksessa sekä myöskin vieraskielinen nimitys saattaa hakemaan niiden alkuperäistä palvelusta ulkopuolelta suomenheimoja, ja luultava on että tämän palveluksen ovat Suomalaiset saaneet joko mahdollisesti Skandinaaviasta, vaikka tosin tähän olettamukseen ei nimen kielellinen johto voi antaa var-

maa tukea, taikka myöskin olisi tämä usko voinut tulla Suomalaisille liettualais-slaavilaisen vaikutuksen kautta. L a s i c i u s antaa nimittäin teoksessaan „De *Diis Samagitarum”* (s. 55) näiden heimojen pakanuususkosta m. m. tämän tiedon: „Nämät kansat („Borussi, Liuones, Samagiti, Russi”) palvelevat eräänlaisia näkyviä henkiä, joita nimitetään ruteeninkielellä *Coltki,* kreikan *Cobili* ja saksan *Coboldi.* Näiden he luulevat asuvan myöskin rakennusten (temppelin ?) salapaikoissa tai myöskin puukasoissa. Niitä he ruokkivat runsaasti kaikenlaisilla ruuilla, siksi muka, että ne kuljettavat toisten aitoista varastamaansa viljaa elättäjillensä. Kun nämät henget haluavat johonkin asettua asumaan ja elämään, niin ilmoittavat tahtonsa perheenisännälle seuraavalla tavalla: yöllä kantavat taloon puupaloja ja maitoastioihin ripottelevat monenlaisia eläinten jälkiä. Kun sen sitte isäntä huomaa ja ilman puihin koskematta ja likaa maitoastioista poisheittämättä syö koko perheensä kanssa roskaista maitoa, silloin sanotaan niiden hänelle ilmautuvan ja jäävän asumaan.” Tämä osottaa samanlaista kotihaltijan (Tontun) ja vainajanhengen (Kyöpelin) palveluksen yhdistämistä, joka on Virolaisillakin tavattavana, ja voinee sitä pitää myöhempänä muunnoksena vainajain palvelusta.

Keijuiset (Keijut, Keijukaiset) näyttävät myöskin olleen vainajain hengiksi käsitettyjä olennoita, ainakin päättäen Gananderin selityksestä. Hän sanoo (MF. s. 36): *„Kejjuset* eli *Kejjungaiset* olivat pikkusia keijuja, lentäviä henkiä *(„genier”),* ja näyttävät niiden silmissä, jotka luulevat näkevänsä niitä *ruumissaatoissa, kirkkotarhoissa* ja *teillä,* lumihiutaleilta, pieniltä nukeilta tai tulijuovilta; epäilemättäkään eivät ole muuta kuin hävinneitä henkiä *(”förstörda lifsandar”).* Niitä luullaan olevan valkeita ja mustia, pahoja ja hyviä, sekä arvellaan niiden ilmestyvän siihen, missä joku tekee hengenlähtöä ja missä on ruumis, ja on heidän mukanansa haju *(kalma),* joka täyttää huoneen. — — — Muutamat luulevat niiden olevan välihenkiä *(„mellanandar”),* ei enkeleitä eikä perkeleitä. Niiden, jotka vihaavat toisiansa ja tahtovat rangaista vihamiestänsä, sanotaan täällä äärimäisessä Pohjolassa kantavan kalmanluita ja -multaa makuuhuoneeseen, jonne Keijuset tule-

vat vaivaamaan ja kiusaamaan.” Siis Keijuset ilmestyivät suorastaan Painajaisena, jolloin ne eivät ole mitään muuta kuin vainajani henkiä (vrt. s. 23 srr.). *Keijuisten* nimestä on jo mainittu (s. 5), eikä tietääkseni muuta selitystä siitä ole.

„Peiko, Pejjakas, Peijjainen” on Gananderilla (MF. s. 68 — 69) *Perkeleen* nimenä ja merkitsemässä samaa kuin *„Lempo, Hijsi, Piru, Pirulainen”* y. m., ja ruotsiksi *„Hin Svarte, Hin onde”.* Siis on koko olento käsitetty pahaksi hengeksi. C a s t r é n (FM. s. 123 ja 125—6) katsoo kuitenkin *Peikon, Peijaisen* merkitsevän alkujaan vainajan henkiä, kun se on muodossa *peijaiset* käytetty merkitsemään hautajaisia. Tässä olisi siis meillä selvä esimerkki siitä, että vainajain nimitys ja sen käsite on tullut merkitsemään pahaa henkeä (vrt. s. 29).

Virolaiset kutsuivat peljättäviä vainajan henkiä *„Külmking”, „Kodokäiä”, „Luupainaja”* y. m. „Pahain ihmisten henget ja pahat henget helvetistä tulevat kummittelemaan ja häiritsemään sukulaisia. Ne sekoitetaan usein kotihaltioihin *‘Hausgeistern, Poltergeistern’ (skrat,* vir. *tont,* suom. *tontu,* ruots. *tomte, tomtegubbe, Hausgreis, tomtejumfru* Nu.)”, ks. Russwurm, Eibof. §. 387, 1 ja 2, II ja eri ilmestysmuodot, s. p. 3 — 6, vrt. § 388, 1 ja 4, sekä Inl., 1852, n:o 24 ja 1855, n:o 21, p. 312). *Luupainaja* on *(Weike-Maarja kh.,* H u r t, Vanavara II, 12, s. 178, n:o 58, v. 1890) ihminen, joka vihamiehellensä, kun tämä rupeaa maata, astuu rinnan päälle ja vaivaa. Usein tulee se kissan tai pienemmän elävän näössä, vaan kun se tulee elävän päälle, niin se muuttuu pellon riistaksi. *Wedajad* (H u r t, Vanavara II, 12, s. 178, n:o 57, v. 1890) ovat pahat henget, jotka usein makaajia torniin vievät ja sieltä „alla wirutavad”. Kun makaajat ylös heräävät, ovat ne taas omalla vanhalla asemallaan. *Kodukäiad* (H u r t, Vanavara II, 12, s. 177, n:o 55, v. 1890) ovat ilkeiden ihmisten henget, jotka omaisiansa ja muitakin välistä päivälläkin peloittavat. Luce (WuM. s. 68): *Saarenmaan* asukkaat uskovat vieläkin vainajain kotiinpalaamisen mahdolliseksi ja tosin harvoin näkevät, vaan sitä useammin kuulevat semmoisia kummittelevia *„Koddokäiät”.* Tavallisesti ovat ne sellaisia isäntiä ja emäntiä, jotka eläissään ovat olleet kovin järjestyksenpitäviä tark-

koja ja kovia. Ne tulevat tuontuostakin takaisin huomauttamaan perhettään jyskeellä ja kolinalla heidän velvollisuuksistaan, tai myöskin ahdistamaan lapsiaan, jos nämät eivät ole heille toimittaneet tulevaa kuolinateriaa.” H o l z m a y e r (Osiliana, s. 81—82): ”*Koddokäijad”* ovat hyvin ilkeäin vainajain henkiä, joita Jumala ei tahdo huolia taivaaseen eikä Piru helvettiin, vaan jäävät ne sijattomiksi. Boubrig (Verh. d. gel. E. Ges. zu Dorp. I, 2, s. 90): Häntä (Painajaista) eivät näe ne, joita se väjyy, vaan ”nelisilmä” s. o. sellainen koira, jolla silmäin yläpuolella on silmäntapaiset valkeat, keltaset, punaset tai mustat täplät, voi tarkoin huomata Pirun (pisso-händ). Jos siis semmoinen koira hyvin tarkasti katsoo yhteen paikkaan ja pörhistää korvansa, silloin ei ole oikein laita, ja on silloin oltava varuillaan. Moni Odenpään asukas on semmoisen koiran kautta välttänyt hyvinkin suuren vaaran. Väliin jättävät ne jälkiä: *Karja kh., Saarem.*, ja *Pillistvere kh.* (EKS. Vanavara 40, s. 43—49, v. 1888[?]), Kodukäijad jättävät jälkeensä hevosen jälkiä. Muuten pitävät ne pahaa elämää ja useat Kodukäijad ovat ilkeäsisuisia. Välistä on Kodukäijä nähty kulkevan valkeana koirana *(Weike-Maaria kh.*, H u r t, Vanavara II, 12, s. 740, v. 1890). Skandinaavilainen taru Painajaisen kulkemisesta kiusaamassa erästä miestä kauniina vaimona, ja joutumisesta naimisiin (ks. H y l t é n - C a v a l l i u s, Wär. o. Wird. I, s. 350—1) on Virossakin tunnettu (Inl. 1851, n:o 16, p. 271—272). Tämän Painajaisen sai mies pysähtymään tukkeamalla läven seinästä. Samalla keinolla estetään se huoneesen pääsemästäkin. *Weike-Maarja kh.* (Hurt, Vanavara II, 12, s. 449, n:o 18, v. 1890). Kun ilkeä ihminen on kuollut, pitää ennen tämän kuolleen poisviemistä kaikki raot ja pienet aukot kiinni tuketa, sitte ei rupea tämä siellä kotona käymään. Tällaisen kotona käyjän saa häviämään, kun (taitava pyssymies) ampuu hopealuodilla (W i e d e m a n n, IÄLE., s. 426 ja Holzmayer, Osil., s. 81) taikka myöskin hopearahan kappaleilla (R u s s w u r m, Eibof., § 388, 9, 12, II, s. 264—265, § 391, 3). Ne pelkäävät myöskin valkeata (R u s s w u r m, Eibof. § 388, 14, II, s. 266) ja sepän (= Thorin) vasaraa (m. t. § 389, 4). Myöskin kuu-

valo voi ne karkottaa, *Jagupi kh.* (Hurt, Vanavara II, 11, s. 78, n:o 1, v. 1879). Kun kotonakäyjä (= kummitus) yöllä tiellä vastaan tulee ja tappelemaan rupeaa, niin asetu kuun puoleen, saat voiton. Ja uhrilupauksillakin voitiin niitä poistaa (Wiedemann, IALE., s. 426). — Viimeksi mainituista tiedoista näkyy, että kotonakäyjät voivat ulkona kodistakin ahdistaa ihmisiä. Niin pidettiin metsään eksyminenkin külmkingan saattamana (Wiedemann, m. p.). *Iöhwi kh.*, Hurt (Vanavara II, 8, s. 114, n:o 11, v. 1889). Kun talossa, josta ruumis on hautaan viety ja rautanaula lyöty kynnykseen, sattui olemaan imeviä lapsia, eikä tietty, minkätähden ne olivat rauhattomia, niin otettiin lapsi ja painettiin sitä siellä kynnyksessä olevan naulan päätteen päähän, ensin navan kohtaa ja sitte kaikkialta ylenympäri joka puolelta. *Iõhwi kh.* (Hurt Vanavara II, 8, s. 447, n:o 11, v. 1889). Kukaan ei tohtinut iltayöstä viheltää, ken sitä julkesi tehdä, sen ympäri piti pahat henget kokoutumaan.

Ruton luulivat *Virolaiset, Maarian kh.* (Hurt, Vanavara II, 12, s. 178, n:o 56, v. 1890) olevan jonkun pahan ihmisen, joka tautia kuljettaen kulki talosta taloon. Savuavalla pukin sarvella saattaisi sen saada karkotetuksi kauvemmalle. *Saariston Virolaiset* kertovat, että v. 1710 tuli musta surma mantereelta Rogön saareen mustana miehenä erään venekunnan muassa, jonka se tappoi viimeiseen mieheen, ja sitte tuli yksin pitäen perää. Oltuaan aikansa saarella meni hän pois aivan samanmuotoisena kuin oli tullutkin (Inland, 1851, n:o 1, p. 12—14, vrt. myös: Russwurm, Eib. § 395, 1—18, II, s. 278 sr. ja§ 396, 9, II, s. 285 sekä Wiedemann, IÄLE., s. 423). Wiedemann (m. p.) kertoo ruton tulleen sydänyöllä erääseen taloon, jossa koko perhe oli levolla. Sillä oli päällään musta nuttu, lyhyet housut, valkeat silkkisukat, kengät ja kolmikulmainen hattu päässä sekä pitkä valkea sauva kädessä. Sauvallaan hän kosketteli niitä, jotka seuraavana päivänä olivat kuolevat, ja läksi sitte toiseen kylään, jossa myöskin kaikki kuolivat. Tämmoisen käsityksen sanoo Wiedemann olevan *Pohjois-Virossa* ja samanlaisena Viron saariston ruotsalaisilla asukkailla. *Etelä-Virossa* luultiin ruton olevan

jalattoman, ja sentähden se ei päässyt yksinään kulkemaan, vaan sen piti siirtyä ihmisten matkassa talosta toiseen. Myöskin kulki se rattailla ja, jos tie oli kovin likainen, ettei siinä voinut ajaa, muuttui se joko koiraksi, lampaaksi tai vuoheksi, voidakseen päästä jalkaisin kulkemaan. *Rakvere kh.* (H u r t, Van avara II, 11, s. 52, n:o 46, v. 1889) kerrotaan raton ajaneen metsään paenneita ihmisiä vuohen näköisenä elävänä ja ketä se päällään uhannut, se jäi kipeäksi, vaan ketä pökkäsi, se kuoli. Tautien luultiin kulkevan matoina, käärmeinä y. m. s. (ks. R u s s w u r m, Eib. § 362 ja 366, 7). Vilutautia pidettiin harmaana tai valkosena hevosena, jolla potilas ratsasti (K r e u t z w a l d ja Neuss, Myth. u. Mag. Lieder 92), Karjaruton luultiin senkin liikkuvan eläimen muodossa. Rogön saarelle (R u s s w u r m, Eib. § 396, 2, II, s. 282) tuli useita vuosia sitte musta sonni, n. s. lehmän surma (quîga död) ja tappoi paljon lehmiä, sillä se lehmä, jota se ammuen katsoi, kuoli välttämättömästi. — Virolaiset luulivat, ettei sairauden aikana saanut muuttaa liinavaatteita eikä peseytyä (vrt. s. 18), muutoin uudistui kipu (W i e d e m a n n, IÄLE., s. 476).

Lappalaiset eivät luulleet Jabmekien tyytyvän ainoastaan silloin tällöin tapahtuvaan seurusteluun elävien kanssa, vaan luultiin heidän haluavan saada eläviä ihmisiä mukaansa (Jessen, Afh., s. 59) *Jabme- l. Saivo-aimoon.* Tästä syntyi pelko, että taudit olivat kuolleiden sukulaisten lähettämät, kun ne tahtoivat jotakuta joko tulemaan luoksensa *Jabme-aimoon* tai rangaista jostakusta rikoksesta (S c h e f f e r, Lapponia, s. 93—94, J e s s e n, m. p. ja F r i i s, Myth. s. 6—7, sekä En Sommer, s. 73). Myöskin pidettiin tauteja erityisten pahojen henkien, *Sturen-olmak* ja *Gurros-olmak*, lähettäminä (Jessen, m. t., s. 66). Hyvin yleisenä ja ankarassa muodossa liikkui rokko Lapinmaassa, ja eräästä loitsusta päättäen *(Kittilä* tai *Sodankylä,* A n d e r s s o n 37*, v. 1886) pidettiin se Manalaisten lähettämänä:

„Rutto ja rupinen tauti,
Ovat Hiiden hintsasemat,
Pahan polkemat poloset.

Kalma on ne kasvattanna,
Ruokkinunna rinnoillansa.”

Ja tautien luultiin liikkuvan ilmassa. Tässä samassa loihdussa näet sanotaan:

„Käski Hiisi heilumahan,
Ilmassa vaeltamahan,
Kulkemahan kaikkialla.”

Myrskyn ja rajuilman olopaikkana pidettiin *Fanos-aimoa*, ja kun porot yöllä tai puolen päivän aikana porotarhaan ajettuina sattuivat äkkiä sairastumaan, niin luultiin, että *Duner-Munos* s. o. maanalainen akka oli niitä lypsänyt, josta ne sairastuivat. Tautien kohdatessa tuli vainajille kuoleman pelosta ja poistamiseksi (vrt. Castrén, FM. s. 146) antaa uhreja ja noidan piti *Jabme-aimo* matkallaan koettaa heitä sovittaa (Jessen, Afh. s. 30—32). Usein nousi vainaja myöskin eloon lapsessa, jonka äidille hän ennen synnyttämistä ilmestyi unessa (niëgost), samalla myöskin ilmoittaen lapselle annettavan nimen (Jessen, s. 33). Uhreilla ja *Jabme-aimossa*, tehdyn sovinnon mukaan voitiin *Jabmek* saada vartioimaan porokarjaa, ja oli se silloin luotettava vartija, jos vaan luvattuja uhreja ei laiminlyöty (m. t., s. 32).

Votjaakit uskoivat, Vereshtshaginin mukaan (Вот. Сос. кр. s. 207), että vainajat lähettivät tauteja syyllisille jälkeenjääneille rangaistukseksi, ja sitäpaitsi voivat he rangaista eksyttämällä karjan metsään ja lähettämällä siihen tauteja, joiden poistamiseksi toimitettiin uhreja vainajia lepyttääkseen. Sentähden rukoilevat Sarapulin piirin Votjaakit vainajia antamaan terveyttä lapsille (Smirnov, Вотяки, s. 188) ja varjelemaan karjaa ja hevosia taudeilta. Glasowin piirin Votjaakit rukoilevat, etteivät vainajat irroittaisi heidän käsiänsä töistä (veisi Manalaan), ja pyytävät heidän Manalassa syömään ja juomaan lauluja laulaen sekä jättämään koskematta heidän perheensä ja karjansa (Pervuhin, Эск. II, s. 122). Voivatpa vainajat pikku kivuillakin huomauttaa jälkeenjääneitä velvollisuuksien

täyttämisestä. Mustelmaa poskessa pidetään toisin paikoin kuolleen sukulaisen nipistämisen jälkenä (P e r v u h i n, Вот. Сос. кр., s. 76). Ja niinkin pieni vahinko, kuin leipämurusen suusta putoaminen syödessä, pidetään vainajan huomautuksena (m. t., s. 85).

Permiläisten uskossa taudeista tulee näkyviin omituinen kristinopin sekoitus pakanuuteen. He nimittäin luulevat, että pyhäinkuvat kirkossa, jotka muutamissa tapauksissa menettelevät niin kuin vainajat (S m i r n o v, Перм., s. 253—4), vaativat ihmisiltä uhreja, silloin kun ovat lähettäneet tauteja joko heihin tai heidän karjaansa. Taudin kohtauksessa on ensimäinen tehtävä ottaa selkoa, kuka on sairauden lähettänyt, kuollut sukulainenko vai jumala jostakin kirkosta. Tämän tiedustelun toimittaa noita arpomalla, johon toimitukseen tarvitaan m. m. suolaa pyhäinkuvani kaapista (ks. Krohn, SSPJ., s. 98).

Tsheremissit, ainakin Vetlugan kuvernementissa, liittivät rukouksiinsa toivomuksen, ettei vainaja veisi taloa (talon onnea) eikä sen eläjiä. Vainajan näet luultiin vastaisessa elämässään kaipaavan ei ainoastaan kaikenlaisia elintarpeita vaan myöskin kumppanikseen ihmisiä (S m i r n o v, Черем., s. 122). O l e a r i u s kertoo Tsheremisseistä (Voyages, s. 403), etteivät he uskoneet olevan Manalaa ja sen asukkaita vaan yksistään pahoja henkiä, jotka ahdistivat ihmisiä tässä maailmassa, ja R y t s h k o v (Tagebuch, s. 91—92) kertoo heidän rukoilevan erityistä tautien jumalaa Tshuk-Kiremetiä ja antavan sille noidan neuvon mukaan raavaan uhriksi. Karjaruton aikana rukoilevat he tätä samaa jumalaa sekä muitakin, joita he nimittävät Kiremet-Kapka ja Kiremet-Piim, ja uhraavat niille sorsia, teyriä ja kaloja. A h l q v i s t (MM., s. 107) kertoo, että heillä oh Isrel, halvaukseen tappava kuoleman henki ja Jirih, joka kiusasi ihmistä monilla taudeilla, niin kuin rokolla, kovilla paiseilla, syyhelmällä, silmäkipeillä j. n. e. Myöhempi tutkimus on kuitenkin näyttänyt että Tsheremissit pitivät tauteja vainajain lähettäminä ja samoin *Mordvalaisetkin,* katsoen ne rangaistukseksi jostakin laiminlyömisestä (ks. edellä, s. 14—15).

Lättiläiset luulivat (R u s s w u r m, Eibof. § 388, 16, II,

s. 266), että vainajan kotiinpalaamisen syynä on halu saada jotakin kotiinjäänyttä tavaraa. Sentähden nimittävät Lättiläiset kummituksia (Wiedergänger) *„gribbetajs”,* tahtojat. Usein on myöskin jäänyt heille viimeinen kunnianosotus toimittamatta, hautajaisateria pitämättä, tai on ruumiin puvusta jotakin unhotettu, jota vainaja haeskelee. Sama kirjoittaja sanoo (Inl., 1855, n:o 21, p. 332): „Jos unissa nähdään joku vainaja, esim. isäntä tai isä, niin ei sillä ole mitään rauhaa haudassa, vaan se haluaa kaikesta tavarasta osansa, taikka hän ei ole tyytyväinen hautajaisateriaan ja vaatii parempaa (Schilling Magaz. d. lett. liter. Ges. IV, s. 43). Sitä nimitetään sentähden *‘gribbetajs’,* tahtoja. Näitä kummituksia karkotti tämän vuosisadan alussa taloista eräs noita, jonka apua paljon käytettiin”. Ja vielä (Inl., 1855, n:o 21, p. 332): „Jos joku on elänyt vihamielisyydessä ilkeän ihmisen kanssa, niin on tämä syypää kaikkeen onnettomuuteen, mikä saadaan kärsiä (Schilling, m. p.) Näitä „tahtojia” koetettiin karkottaa useammilla keinoin. Einhorn (Wiederlegunge, cap. II, Scr. Rer. Liv. H, s. 650) kertoo Lättiläisistä, että he „uskoivat kummituksia voitavan karkottaa pyhällä savulla, jos se sytytetään ja sillä savustetaan. Myöskin muutamat taikauskoiset pitävät kynsilaukkaa ja sipulia Perkelettä ja hänen kummituksiansa vastaan, vaan tämä kaikki on tyhjää”. Russwurm kertoo (Inl., 1855, n:o 21, p. 332) eräästä tämän vuosisadan alussa Liivinmaalla eläneestä noidasta, joka ajoi taloista kotonakäyjiä, että hän leikkasi seitsemän ristiä pihlajakeppiin, jonka hän sitten työnsi talon keittiönlieteen, puhuen sen ohessa salaisia sanoja. Samalla kysyi hän läsnäolevilta, kuulivatko he, että kummituksat riensivät pois ja rapisivat ilmaan mennessään niinkuin hiiret. Navetassa teki hän samat temput ja pirskotteli seinille vettä (Schilling, m. t., s. 59, Russwurmin mukaan).

Tauteja pitivät *Liettualaiset* ja *Lättiläiset* vainajien lähettäminä ja luulivat niitä voitavan parantaa vainajia lepyttämällä (Russwurm, Inl., 1855, n:o 21, p. 332). Jäsenten kolotus parannetaan esimerkiksi niin, että mennään hautausmaalle ja hivellään kipeätä paikkaa kuolleen luilla (m. p.).

Tautien lähettäjinä pidettiin varsinkin sellaisia vainajia, jotka eläessään olivat olleet kateellisia tai pahansuopia noitia (колдунъ). Lääkkeeksi tämmöisiä tauteja vastaan käytettiin taudin saattajaksi luullun vainajan haudalta otettua multaa veteen tai viinaan sekotettuna (Трейландъ, Матер. Лат. пл., s. 193). Einhornin kertomuksen (Reform. Gent. Lett., fol. 8^b—9^a, Scr. Rer. Liv. II, s. 620) mukaan poistettiin näitä tauteja n. k. *sobar*[1]) uhreilla, joihin kokoutui paljon väkeä ja jokainen pani yhteen yhtä paljon rahaa, joilla sitte ostettiin uhrielukka. Myöskin koottiin niihin viljaa, joista pantiin olutta ja paistettiin paistoksia. Nämät uhrit toimitettiin jo Einhornin aikana enimmäkseen salaisesti, vaikka näitä oli vielä julkisiakin.

Liettualaiset, kertoo Schwenck (Myth. s. 271—272), nimittivät ruttoa *anagila* ja myöskin *diewe* s. o. *jumalatar,* tai myöskin *Koroma dziewica* s. o. *ruttoneito,* jonka he luulivat ruton tullessa näyttäytyvän yksinäisillä hautausmailla ja kedoilla valkeassa puvussa ja tulinen seppele kulmilla. Otsallaan on hänellä noitasauvoja (?), kädessään hän heiluttaa veristä liinaa, kulkee hitain askelin kyliin ja kaupunkeihin. Niin usein kuin hän heilauttaa liinaansa, muuttuvat palatsit autioiksi, ja mihin hän polkee jalallansa, siihen avautuu uusi hauta. Eräässä toisessa kertomuksessa (Woycicki, I, 51) nimitetään ruttoa *Powietrze* s. o. *ilma, utu, rutto,* ja kerrotaan sen kulkevan puujaloilla, puettuna valkeaan vaatetukseen. Eräälle miehelle oli se sanonut nimensä ja pyytänyt hänen kantamaan itseänsä ympäri koko Venäjän ja palkinnoksi luvannut säästää miehen hengen. Mies kantoi häntä, mutta kun hän tuli Pruth-virralle, aikoi hän upottaa ruton siihen. Hän juoksi virtaan, mutta rutto kohosi kuin höyhen ilmaan ja kiiti metsävuoreen, vaan mies hukkui. Vielä mainitaan Liettualaisilla ruton nimityksenä *Giltine,* joka samoin kulki valkeissa vaatteissa (Russwurm, Eibof. § 396, 5, II, s. 283).

---

[1]) *Sobar* sanan selittää Einhorn merkitsevän useampain yhteenkokoamaa uhria: „das ist ein zusammen gelegt oder von vielen zusammen geschossen Opffer” (m. p.).

Skandinaavian maissa kulkee myöskin kertomuksia 1710 ja 1711 ruttovuosista (H i l d e b r a n d, Folkens Tro om sina Döde, s. 140). Ruton kerrotaan silloin kulkeneen kauniina kookkaana naisena, siniseen puettuna, ja sen käynti eräässä talossa täytti tämän ruumeilla. Erääseen taloon Upplannissa oli, niin kerrottiin edellä mainitulle tekijälle, ruttonainen tullut, mutta talonhaltija (Tonttu) nousi sitä vastustamaan ja ajoi kovan ottelun sen perästä pakoon. Vieläpä kuultiin 1874 vuoden tautitalvena Tukholmassa kertomuksia ruttomiehestä, entisiin verrattavia, vaan ajan- ja paikanmukeisesti väritettyinä.

Slaavilaiset (S c h w e n c k, Myth. s. 293—294) uskoivat, että Manalan henget saattavat ihmisille monenlaista vahinkoa, varsinkin turmelevat he kasvavan viljan ja kaiken sen, mitä maa tuottaa ihmisten ja eläinten elatukseksi. Jälkenä tästä uskosta on säilynyt aina viidenteentoista vuosisataan se tapa, että Mecklenburgissa (G r i e s e b r e c h t I, 87) Vendit kulkivat oraspeltojen ympäri kovasti huutaen, siten pelottaaksensa vahingollisia henkiä. Mutta toiselta puolen uskottiin myöskin Manalan yhteydestä tulevan onnea ja kaikenlaista menestystä (ks. m. t., s. 294—5). Vainajan liikkuminen taudin ja kuolemankin synnyttäjänä on Slaavilaisilla muodostunut omituiseksi *vampyyri*-uskoksi (L i p p e r t, Chr., s. 410, vertaa myös A n d r e e, Parall. I, s. 93). Ihmisen hengen luultiin nimittäin olevan veressä, ja veren mukana luulivat esim. raakalaiset voivansa hävittää ihmisen sielun (ks. L i p p e r t, Seelenc. s. 69). Jos joku kuolleelle tuleva ja hänen haluamansa kohta jäi täyttämättä, niin saattoi tuo kuolemassa ruumiista eronnut ja voimakas henki ilmestyä kostajana, hävittäen ihmisen elinvoiman imemällä hänen verensä (L i p p e r t, Chr. s. 410—411), s. o. ahdistaa häntä vampyyrinä. S m i r n o v (Изв. Общ. Арх., Ист. и. Этн. XI, 6, s. 555) sanoo vampyyri-uskon kuvaavan vaan yhden puolen niistä muutoksista, jotka kuoleman kautta tapahtuvat vainajan luonnossa ja muuttavat hänet yliluonnollisilla voimilla varustettuun, jumalien perikuvan olotilaan. Tämä alkuperältään slaavilaisena pidetty usko on kuitenkin levinnyt hyvin yleisesti germaanilaisiinkin kansoihin ja puolustautuminen tällaista rasittajaa vastaan on, varsinkin ruton liikkuessa,

johtanut siellä monesti hyvin julmaan vainajain ruumiiden pitelemiseen (ks. Lippert, Chr., s. 411—412).

Myöskin germaanien painajais-(Maren- tai *Alpen-)uskon* asettaa Hugo Elard Meyer (Myth. § 105, s. 76) yhteyteen sielunpalveluksen kanssa, sanoen siitä (m. p.): „Painajaisusko, joka syntyi ihmisessä ahdistavan Painajaisen kautta, ulottunee yhtä korkeaan ikään kuin usein sen yhteydessä oleva sielu-usko” (ks. vielä § 89, 94 ja 98). Lippert (Chr., s. 448) selittää *Elbe-* ja Mara-henkien olevan vainajain sieluja, joiden ajateltiin oleskelevan merentakaisessa kuolleiden asunnossa.

Shamaani-uskoiset kansat luulevat elämää kuoleman jälkeen pelottavan kamalaksi ja senvuoksi kammovat kovin kuolemaa ja kuolleita (Georgi, Beschr. s. 382 — 383, Castrén, FM., s. 119 — 120 ja 122—3), vaikka kyllä heillä tavataan päinvastainenkin käsitys Manalasta (Georgi, m. t., s. 383 sr.). Radlov (Aus. Sib. II, s. 12) kertoo Altain turkkilaisten heimojen uskovan tulevan elämän, varsinkin rikollisille olevan mitä synkimmän ja kolkoimman. Kuoleman kammomiseen shamaaniuskoisilla on suuri syy siinäkin, kun he (Georgi, m. t., s. 383) pitävät *maanhaltijoita pahoina olentoina*, jotka tekevät ruumeille rauhattomuutta. Sen vuoksi he eivät ruumeitaan hautaakaan maahan, tai joskin sen tekevät, koettavat sitten muilla keinoilla suojella vahingosta. Samaan suuntaan käy Radlovin kertomus (m. t., s. 11) Altain turkkilais-heimoisista kansoista. Erlikiä, Manalan päähaltijaa, pitää pelosta kunnioittaa ja uhreilla lepytellä, sillä hän on kaiken pahan alku. Georgin selityksen mukaan (s. 379) on näillä kansoilla dualistinen käsitys hyvistä ja pahoista haltijoista. Ja G. lisää (m. t., s. 381), että shamaanikansat sekoittavat vainajien henget pahojen haltijain kanssa, samalla kuin hän näistä kansoista antaa sen tiedon (s. 380), että ne palvelevat yhtä ainoata Jumalaa. Helposti voi tästä nähdä, että Georgin mainitsemaan shamaaniuskon käsitykseen jo on kristinoppi vaikuttanut, eikä sitä näin syntynyttä käsitystä voi siis pitää alkuperäistä shamaani-oppia kuvaavana. Manalan haltijahenkiä on Altain heimoilla suuri joukko ja niistä on tarkka kertomus Radlovin yllämainitussa teoksessa (ks. s. 9—10 ja 11), vaan ne

eivät ole juuri minkäänmoisessa yhteydessä suomenheimoisten kansain Manalaisten kanssa. Kuoleman jälkeen uskovat Altain heimot vainajan sielun jäävän muutamaksi aikaa kotiin, eikä yksin mielellään ollenkaan lähtevän pois, vaan tahtovan viedä muita perheenjäseniä tai ainakin karjaa matkaansa (R a d l o v, m. t., s. 52). Tämän tähden on, varsinkin useamman samaan aikaan sattuneen kuolemantapauksen jälkeen, jurtin puhdistus välttämätön. Tässä puhdistustyössä osottautuu shamaanin (noidan) korkein taito (m. t., s. 34—35), eivätkä kaikki noidat pystykkään sitä toimittamaan. Se on tehtävä *Jajyk Kan'in (= tulva,* ks. s. 52, 55) avulla, jolle sitte uhrit ovat toimitettavat siitä avusta, minkä hän noidalle on tämän Manalassa käydessä antanut. Tämä haltija on neljäs maanhaltijoista, *Talahan,* meren ruhtinas, kuolleiden suojelija, myöskin kutsutaan sitä *Jajyk Kan* tulvaveden ruhtinas (m. t., s. 7). Mutta ennen tai oikeammin juuri jurtan puhdistamistoimituksen yhteydessä tuli shamaanin saattaa vainajan henki Manalaan (m. t., s. 54). Tälle matkalle lähtiessään monikin noita sivelee kasvonsa noella, etteivät Tuonelaiset häntä tuntisi (s. 55). Näistä lyhyistä piirteistä voi kyllä huomata, että suomenheimoisten kansain, varsinkin itäisten, pakanuususkossa on monta yhtymäkohtaa shamaaniuskon kanssa, varsinkin mitä tulee kuoleman ja vainajain kammomiseen. Mutta kun kuoleman kammoninen ei ole shamaani-opissa yksistään, vaan kaikkienkin kansain pakanuudessa selvästi tavattava piirre, niin ei sitä voi pitää yksinomaan shamaani-uskosta otettuna suomen heimoisten kansojen pakanuusoppiin, joskin tuntuva vaikutus siltä puolen on huomattava. Puhdistuksen välttämättömyyden pohjana on (R a d l o v, m. t., s. 52—53) usko, että kuolleen sielun vahingollinen vaikutus riippuu lujasta perheyhteydestä vainajan ja elävien sukulaisten välillä, usko, joka on koko shamaani-opin perustus. Taikka myöskin toiselta puolen ovat tähän puhdistukseen kauheat ruttotaudit antaneet aihetta. Ja tämmöinen katsantokanta vie paljon lähemmäksi tämän moneen kertaan sotkuiseksi takerretun, vaan kuitenkin yhä selvenevän pakanuususkonnon pääkysymyksen ratkaisua. Sillä tässä jos mis-

sään on pakanuudenaikuinen ja kristinopin käsitys sekoittuneet. Schwenck (Myth., s. 312, vrt. s. 320) sanoo tästä kysymyksestä: „Emme voi aina myöhemmässä pakanuususkossa tarkoin eroittaa Manalan suhdetta, kun kristinopin kautta Perkele tuli näille kansoille tunnetuksi ja usein otti Manalan haltijan tai Manalaisten sijan.”

Tästä samasta kysymyksestä, lausuu saksalainen tutkija Julius Lippert (Chr., s. 436—7): „Näyttää siltä kuin kristinopin olisi jo vihdoinkin onnistunut karkottaa vainajain sielut maan päältä. Jospa ne voivatkin silloin tällöin palata takaisin, niin eivät ne pysyväisesti kuitenkaan enää ole ihmisen huonekumppaneita, eivät enää, niinkuin ennen, häntä ympäröiviä, suojaavia tai vahingoittavia henkiä. Niiden sijaan ovat tulleet enkelit ja Perkele.” — — — — „Ei ole sattuvaa (s. 437), että kaikki pakanuuden jumalat ovat kristinopissa merkityt perkeleiksi. Ainoastaan niitä, jotka vähän kehittyneessä muinaisgermaanilaisessa henkimaailmassa (Geisterhierarchie) olivat tarpeeksi korkealla, näyttääkseen lähestyvän täydellisen jumaluuden käsitettä, ainoastaan niitä tapasi tämä synkkä kohtalo.” Ja vielä lisää hän (s. 559): „Taistelua kansanomaisesta perkele-käsitteestä, onko se kristillinen vaiko pakanallinen, ei voi tarkalleen ratkaista. Tämä käsite ei voi olla olemassa ilman että oletetaan sen olemassaolo jo ennen kristinoppia, mutta nämä kristinopineteiset käsitteet eivät olisi saaneet tätä sisällystä ilman kristillis-juutalaista perkele-käsitettä. Pakanallinen ei tämä käsite yleensä ole, eikä se täydelleen yhdy Raamatunkaan käsitteeseen. Mikä tässä viimemainitussa on perin vierasta kristinopineteiselle käsitteelle, niin on se juuri pahan, erittäinkin siveellisesti pahan käsite. — — — Germaaneille voivat osottautua kaikki henget, vieläpä omat kotihaltijatkin pahoiksi, mutta eivät ne silti olleet siveellisesti pahoja, eivätkä kerrassaan pahoja. Tämä käsite on syntynyt vasta sitte, kun kristinoppi poisti kaiken sovittelemisen muiden jumaluuskäsitteiden kanssa, eikä tahtonut ollenkaan suvaita yrityksiä tunnustaa muita jumaluuskäsitteitä oman absoluuttisen käsitteensä rinnalla, jota kreikkalainen filosofiia aikoinaan oli koettanut. Kirkon opin mukaan, joksi

sen Augustinus oli vakauttanut täytyi kaikkien germaanilaisten jumaluuksien, niin suurten kuin pientenkin, muuttua pahoiksi kengiksi (Dämonen) tai perkeleiksi.”

Mitä tässä on sanottu germaanilaisten pakojen henkien käsitteen synnystä, on varmaankin semmoista, jonka voi sovittaa muidenkin kansain myöhempään pakanuususkoon, sillä esim. Suomalaisilla ei voi pitää *Männinkäisten, Kyöpelein, Keijuisten* ja *Peikkojen* alkujaan olleen pahoja olentoja, vaikkapa niitä myöhemmin on ruvettu pelkäämään, ja siten niiden olemukseen yhdistetty pahuudenkin käsite (vrt. tähän A. V. F o r s m a n, Pakan.- aik. Nimistö, s. 24).

II. Elävien suhde vainajiin.

Vainajainpalvelus-tapoja tarkastellessa tulee huomaamaan niiden perustuksena olevan kaksi eri katsantotapaa, jotka varsinkin uhreista selkenevät. Vainajalle voidaan nimittäin tarjota uhriksi kaikkia sellaisia elämäntarpeita ja esineitä, joita täällä maanpäällä olevat ihmiset tarvitsevat jokapäiväisessä elämässänsä, ja siten vainajan ruumiillisestakin toimeentulosta ja hyvinvoinnista koetetaan pitää huolta. Tämän katsantotavan mukaan, joka nähtävästi on vanhempi, on vainaja jotenkin välittömässä yhteydessä elossa olevien kanssa, ja hän ottaa sukulaistensa uhrit vastaan heiltä itseltään sekä kuulee heidän rukouksensa. Mutta vainajille toimitetaan myöskin suuri joukko sellaisia uhreja, joissa on tarkoituksena, esim. elävistä antaa vainajalle vaan henki, joka olemuksensa puolesta ajatellaan olevan vainajan hengen kaltainen (ks. T y l o r, Anf. d. Cult. II, s. 422, ja B a s t i a n, Beitr. f. Vergl. Psychol., s. 4. 10—11). Kuta enemmän vainajia ruvettiin käsittämään yksinomaan henkiolennoiksi, sitä kaukaisemmaksi kävi heidän ja elävien välinen suhde ja sitä tarpeellisemmaksi tuli tämän suhteen lähentämiseksi välittäjän toimi, joka shamaani-us-

kossa oli *noidalla.* Tätä ei ole niin ymmärrettävä, että noidan tehtävä olisi yksinomaan rajoittunut vaan vainajain ja elävien suhteiden välittämiseen, vaan niin, että tämä oli hyvin tärkeä osa hänen tehtävistään, varsinkin Aasian shamaani-uskoisilla kansoilla (ks. R a d l o v, Aus Sib. II, s. 16 ja 55). Sen ohessa johti shamaani rukoukset, oli lääkäri, ennustaja, ilmanennustaja ja ennen kaikkia uhrien toimittaja (s. p.). Ja varsinkin lappalaisen noidan Saivo-aimo- ja Jabme-aimo-matkoista näkyy, että koko hänen ylempi tietonsa oli vaan vainajain henkien kautta saatu. On jo edellä esitetty useita kertomuksia siitä, että taudit pidettiin vainajan henkien vaikuttamina ja että he niiden kautta tulivat lähenemään eläviä ihmisiä ja ikäänkuin heidän yliluonnollinen olemuksensa siirtyi sairaaseen. Siitä tuli usko että sairauden kautta, jos se oli ankarammanlaatuinen, voi jo lapsena ihminen joutua lähempään yhteyteen näiden henkien kanssa, ja siten saattoi hän kehittyä noidaksi (K r o h n, SSPJ. s. 84, 95 ja 118—119). Esi-isien (= vainajain) hengen siirtyessä ihmiseen luultiin nimittäin hänen voivan omistaa itselleen ylempää tietoa. Niin on Aasian shamaaneilla tapana noitatoimituksessaan siirtää noitarummun avulla isännän korvan kautta häneen esi-isien sielu ja voima, että hän sitte paremmin voi kuulla ja käsittää shamaanin lauseita (R a d l o v, m. t. s. 35), ja voidakseen saada sielunsa tekemään henkimatkan, kutsuu hän noitarumpunsa avulla esi-isiä saapumaan avukseen (m. t., s. 16). Tähän lisäksi on vielä huomattava, että noidan apua yleisimmin haettiin taudinkohdauksissa (K r o h n, SSPJ. s. 90).

Tarkastaessamme Suomalaisten ja suomenheimoisten kansain noitaa ja hänen tehtäviänsä, saamme tukea näille olettamuksille.

Suomalaisilla on noita 1. tietäjä yksinomaan henkimaailman tulkki ja siten tautien y. m. vammojen parantaja (vrt. R e i n, De Sacerd, s. 6), mutta uhritoimitukset, jotka useimmiten muilla suomenheimoisilla kansoilla ovat noidan suoritettavia, teki täällä perheenisä, ja ainoastaan yleisemmissä, vuodenaikojen mukaan määrätyissä uhrijuhlissa oli tietäjä uhrien toimittajana (m. t.). Noita saa taitonsa ja tietonsa joko syn-

tymästään vanhempiensa perintönä tai luontoansa nostattamalla (Krohn, SSPJ. s. 126—128). Tietäjällä tuli olla tavallista suurempi äly ja hengenvoimat (Rein, m. t., s. 5, vrt. Castrén, Kl. Schr., s. 10), varsinkin tarvittiin siihen hyvä muisti. Niistä taikakeinoista, joilla sitä koetettiin hankkia, käy selväksi, että yhteys vainajain kanssa oli tähänkin tarpeellinen. Mainittakoon näihin kuuluvista monilukuisista keinoista tässä vaan seuraavat: **e.** *Kivijärvi* (Kr. 3484[a]*). Muistin saa semmosella tavalla, kun otetaan ruumiin pääluu ja siihen pannaan viinaa ja siitä ryypätään viinaa. **g.** *Nilsiä* (Kr. 14083*). Pitää olla kuolleen rinnasta otettu vaskinen neula, joka on ollut yhdeksän vuorokautta sen rinnassa, ja sillä pistää korviansa, niin pääsee velhoksi, sitte muistaa kaikki. **l.** *Tyrvää* (Rautell 580*, v. 1891). Tietäjäksi kun toinen opettaa toista, niin muistiin saadaksensa, pitää ruumiinarkussa selällään maata oppipojan. Kaikki taikatemput ja oppisanat, mitkä oppimestari siihen lukee, tarttuvat sitte tyystin oppipojan mieleen. *Näkymättömäksi* pääsi siten, että, **e.** *Kivijärvi* (Kr. 3483[a]*), otti ruumiin pään, jota ottaessaan piti heittää pantti ruumiille ja sanoa: „en tätä iäksi vie, vaan ajaksi, tuossa on sinulle pantti, äläkä muuta kaipaa”. Ruumiin päähän pitää panna kolme ohranjyvää ja panna kynnetylle pellolle kasvamaan. Sitte syksyllä, kun tulee valmiiksi, niin sitte pitää ottaa pois ja katsoa peilistä, mikä jyvä on semmoinen, että tulee näkymättömäksi. Kun semmoisen ohranjyvän pitää suussaan, niin ei näe kukaan. Suussa pitäessä pitää olla tappuroita ympäri jyvän. **e.** *Hankasalmi* (Vidbom, 246*). Itsensä saa lumottua, kun panee kolme hernettä hautuumaahan pääkalloon itämään, hautuumaasta otetaan kirstun eli ruumiin vaatekappale, joista heitetään raha pantiksi, herneet pannaan sen sisään. Kun rupeaa lumoamaan, niin pitää laskea verta vasemmasta nimettömästä sormesta ja varpaasta ja herneet panna pään alle. **g.** *Suonnejoki* (Langinen 82*, v. 1887). Kolme kuoharia koettelivat kerran saada yhtä heistä näkymättömäksi. He kävivät ensin kirkossa, sitte menivät hautaan, ottivat sieltä kirstun ja siitä kuolleen pois. Siihen pantiin sitten se kuohari, jota aijottiin saada näkymättömäksi, ja sille luettiin

hauta niinkuin ainakin kuolleelle. Mutta kirstua eivät sitte enää saaneetkaan auki eikä paikoiltaan liikahtamaan. Silloin yksi juoksi kiireesti tapuliin, ja kun löi kielellä kellon laitaan, niin kirstu heilahti, ja he saivat kirstun auki ja kuoharin sieltä pois vähissä hengin. **m.** *Itä-Pohjanmaalta* M e r i l ä i s e n tekemässä muistiinpanossa (M. I, 73*, v. 1880) kerrotaan, että tietäjäksi aikovan pitää m. m. käydä kirkossa ja silloin hänellä pitää olla ruumiin paita päällänsä. Myöskin loihduista käy selville, että tietäjä nostatti luontonsa Manalasta. Esimerkiksi: **p.** *Uhtua* (M. II, 940*): „Nouse luontoni lovesta, Haon alta haltijani!” — — ja s. *Inkeristä* (S a x b ä c k 363, Pohj.-Ink.): „Nouse nyt luontoni lovesta, Syntyni syvästä maasta!” (ks. K r o h n, SSPJ., s. 127 ja 129).

Edellä (s. 23) on osotettu, että *Painajainen* on yhteydessä vainajan henkien kanssa. Mutta samalla myöskin on mainittu sen olevan elävän ihmisen, varsinkin noidan sielun. Tässä siis olisi myöskin noita- ja vainaja-uskon yhtymäkohta. Samoin kuin vainajan, arveltiin noidankin voivan tahtonsa mukaan ottaa mikä ulkonainen muoto hyvänsä, ja useimmiten tähän noidan eri muodoissa kuljeskelemiseen yhtyy pahantekijän käsitys hänen olennostaan. Hänen nimittäin ajateltiin silloin liikkuvan *„rullina”* tekemässä vahinkoa naapureillensa, varsinkin heidän karjallensa. Tämä kohta noita-oppia lienee pidettävä jotenkin myöhäsyntyisenä ja mahdollisesti skandinaavilaisen vaikutuksen synnyttämänä. Noitatutkinnot 16-sataluvulla ovat saattaneet ilmi suuren joukon tätä uskoa, joka nähtävästi oli levinnyt yli koko Suomenmaan. Seuraava kertomus voi esimerkkinä valaista, miten noidan liikkuminen tällaisena henkenä käsitettiin. **b.** *Noormarkku* (L i n d g r é n, 51[a] *, v. 1892): „Vanhat ukot kertovat, että naapurikunnassamme Kullaalla asui suuri noita, O. nimeltä. Hän lensi harakkana tai metsona läpi metsäin. Tulipa kerran tukkimiestenkin luokse ja kysyi heiltä vanhoja lauluja, joita hän halulla kokoili. Toisinansa ajoi hän vanhan loukun selässä kuten herrat parhaalla ruunallansa. Hän teki monta ihmettä ja velhon työtä. Kuoltuansa vei henget hänen ruumiinsa ja arkku täytettiin havuilla. Semmoinen on satu.”

Vielä on tässä kohdin otettava huomioon noidan kyky päästä Manalaan, silloin kuin hän tahtoi, tai myöskin kutsua vainajain henget apuunsa, kun niitä tarvitsi. *Suomalaisilla* tosin on tästä säilynyt hyvin vähän muistoja ja nekin ainoastaan loihduissa, vaan ei juuri muissa kertomuksissa. Loihtien kääntyy suomalainen noita, hakiessaan suojaa jotakin vaarallista retkeä vastaan, myöskin maassa makaaviin miekka- ja hevosmiehiin:

„Onko vanhoa väkeä,
Jok' on viikon maassa maannut,
Kauan liejussa levännyt?''

(**j.** *Kesälahti,* E. Lönnrot S. N. 220 ja *Ilomantsi,* Ahlqvist B. N. 230), ks. Krohn, SKH. s. 443. Kalevalan kertomukset Väinämöisen käynnistä sekä Manalasta että Antero Vipuselta tietoja hakemassa ovat varmaankin luettavat tämän uskon synnyttämiksi. Jälkimäistä näistä kertomuksista pitää Julius Krohn (SKH. m. p.) pääperusteiltaan perisuomalaisena ja itse tarusta sanoo hän (m. t., 449): „Ainoa tulos on se, että me Vipusen alkuperäisestä olosta ja merkityksestä emme tätä nykyä tiedä mitään. Hän on nähtävästi jostain vanhasta, unohtuneesta tarusta ylijäänyt ja uuteen yhteyteen eksynyt pirstale." Voisikohan yllä esitettyä noidan suhdetta vainajiin koettaa tähän sovittaa selitykseksi? Kalevalassa tavataan vielä kertomuksia erityisten sankarien kääntymisestä rukouksillaan kuolleiden vanhempiensa, varsinkin äitinsä puoleen, esim. 5 r. 212—23 säk., vaan tällaista vainajiin, varsinkin yksityisiin vanhempiin turvautumista pitää Krohn Germaanilaisten muinaistarustoon kuuluvana (m. t., s. 442—3).

Virolaisilla on hyvin vähän säilynyt tietoja noidista, vaan niistäkin vähistä tiedoista, joita on talteen saatu, voi ainakin olettaa, että heidänkin tietäjänsä, *„targat",* olivat yhteydessä Manalaisten kanssa. Mahtavimpia noitiaan kutsuivat Virolaiset nimellä *"manatargad"* ja loihtuja *„mana-sõnad"* (Wiedemann, IÄLE. s. 388, 429). Tämän lisäksi kerrottiin tietäjillä, varsinkin noita-akoilla olleen näkymättömäksi muuttumi-

sen voima, joka oikeastaan kuuluu vainajille (vrt. Votj. s. 13). Ne voivat nimittäin kulkea tuuliaispäässä tekemässä vahinkoa, varastamalla kylvökset pelloilta, heinät niityiltä ja valkaistavina olevia kankaita. Karkotetuksi saatiin heidät heittämällä jälkeen veitsi, sirppi, viikate tai muu teräkalu, siis samanlaisia aseita, joilla vainajain henkiä karkotettiin. Tämmöinen noidan liikkuminen, joka tavataan Suomalaisillakin (ks. Krohn SSPJ., s. 125 ja muist. 4, sekä Lönnrot, Loitsurunojen esip. s. XVII), vastaa luultavasti loveen lankeamista tai Lappalaisen noidan Jabme-aimo-matkaa, koskapa tämmöisen tuuliaispäämatkan kestäessä noita-akan ruumis makaa kuin kuollut, ja jos sen käänsi alassuin,niin ei henki siihen enää päässyt takasin, vaan jäi vikisemään viereen, kunnes ruumis taas käännettiin ennalleen (Wiedemann, m. t., s. 443—4).

Lappalaisten noidista on sitä vastoin, kiitos heidän käännyttäjäinsä norjalaisten ja tanskalaisten lähetyssaarnaajani kirjalliselle harrastukselle, säilynyt paljonkin tietoja. Lappalainen noita oli pää-asiassa maanpäällisen elämän ja Jabme-aimon välittäjä (ks. Friis, Myth. s. 1). Tässä toimessaan hän oli valmis vähimmänkin taudinkohtauksen tai muun tarpeen sattuessa noitarumpunsa avulla ”lankeamaan loveen” s. o. lähettämään sielunsa Jabme-aimoon tiedustelemaan vainajilta, miten apu oli saatavissa. Noita sai oppinsa haltijoilta, jotka hänelle ilmestyivät joko silminnähtävässä muodossa tai myöskin unennäöissä ja kuljettivat sen, jota tahtoivat noidaksi opettaa, johonkin yksinäiseen paikkaan tai Saivoon s. o. Manalaan (Jessen, Afh. s. 54) kuolleilta noidilta viisautta kuulemaan. Ja vielä mainitsee Scheffer (Lapponia, s. 122, Torneuksen muk., että kovan taudin kautta voi myöskin noituusvoima tulla johonkin henkilöön, ja nämät henkilöt voivat sitte noitatoimissaan nähdä henkiä ilman noitarummun apuakin. Tähän on lisättävä vielä se seikka, että noidaksi vihkiminen tapahtui joulu-yönä, jolloin oli henkien liikkumis-aika, ja kuten vainajain henkien palvelus osottaa, olivat Lappalaisten niinkuin muidenkin luullen joulunaikaan liikkeessä olevat henget Manalaisia. On myöskin huomattava, että nämät henget saattoivat

liikkua samanlaisissa ulkonaisissa ilmestysmuodoissa kuin vainajain henget s. o. lintuina, käärmeinä, kaloina (K r o h n, SSPJ., s. 116, L u n d i n käsikirjoituksen mukaan) sekä vielä ihmisten haamussakin (s. 112), nuoren lappalaispojan näköisenä, joskus myöskin vanhuksen tai naisen muotoisena. Palvelukseensa omistetuksi sai noita henget joko perimällä ne isältään tai myötäjäisinä naimisliiton kautta, taikka vielä toimittamalla uhreja, ja myöskin suorastaan ostamalla. Tällaisia haltijoita oli noidalla käytettävinään kolme, neljä, viisi jopa yhdeksänkin (m. t., s. 116) ja ne voivat olla hänen apunaan sekä hyvää että vahinkoakin tekemään. Lappalaisten uskossa vainajain yliluonnolliseen voimaan tapaamme yhtälaisuuden Votjaakkein vastaavan uskon kanssa (vrt. s. 13). Lappalaisten noitien Manalassa käyntiin yhtyi paljon uhreja Jobmekeille, sillä esim. antaaksensa sairaan jäädä eloon vaativat *Jabmekit* siitä uhrin (J e s s e n, Afh., s. 32). Nämät uhrit olivat välistä, varsinkin tautisempina aikoina, niin rasittavia, että ne köyhdyttivät Lappalaiset melkein perikatoon (J e s s e n, m. t., s. 67). Noidalle näytti tietä hänen Saivo-aimo-matkallaan *Saivo-Lodde,* jonka hän saattoi muutoinkin lähettää tekemään pahaa muille ihmisille ja toisille noidille (K n u d L e e m, Beskr. s. 416). K i l d a l (Det Skand. Litt.-Selsk. Skrifter, III Aarg. 2 Binde, s. 469) kertoo että noidalla oli apunansa sairaan sielua Jabme-aimosta hakiessa *Passeware-Lodde.* Välttämätön välikappale noidalle päästäksensä henkien yhteyteen oli *„gobdas" „kannus",* Ven. Lap. *„kyömdes", noitarumpu.* Sitä käyttäen voi taitava noita hankkia tietoa mistä asioista hyvänsä. Laajempi yhtäjaksoinen esitys noitarummun käyttämisestä on kirjallisuudessamme Krohnin teoksessa *„Suomen Suvun Pakanallinen Jumalanpalvelus",* s. 113—123. Seuraava muistiinpano myöskin todistaa pohjalaisella noidalla olleen läheistä yhteyttä vainajiin: n. *Ylitornio* (M. III, 328, v. 1891). Jos tietäjällä on luonto liian laimea, niin otetaan maan-alaisesta purosta tai kiehuvasta hetteestä vettä, siihen lohkotaan vanhalla puukon kärellä kolme murusta semmoisesta kalliosta, joka on aina märkänä, ja semmoisessa paikassa pohjoispuolella vuoresta, johon ei milloinkaan päivä paista. Sitten mennään sen veden kanss ajätti-

läisen haudan päälle ja siinä pestään silmänsä, kastellaan päänsä, mutta pyyhkiä ei saa silmiään. Sitten se vesi kaadetaan siihen jättiläisen hautaan, niin silloin paranee luonto tietäjällä, että sanat tehohtevat paremmin, ja voipi paljailla sanoillakin tukkia veren juoksua, poistaa kiroja, lumoa tulta y. m. Kallion väki on samaa sukua jättiläisten kanssa.

Nämät Suomalaisia, Virolaisia ja Lappalaisia koskevat tiedot voivat jo todistaa, että noidan päävoimana hänen toimissaan oli hänen yhteytensä henkien, ja tarkemmin sanoen vainajain henkien kanssa. Samaa todistavat nekin tiedot, joita on saatu Keski-Venäjällä asuvien suomenheimoisten kansain noidista, joita koskevaan Krohnilla (SSPJ., s. 97—111) olevaan venäläisten tutkijain tiedonantoihin perustuvaan kertomukseen pyydän tässä saada viitata.

Hyvin yleinen, voipi sanoa melkein kaikkiin kansakuntiin levinnyt on se usko, että kuolleiden esivanhempain ominaisuudet voivat siirtyä *lapsiin*, jos näille annettiin *vainajain nimet.* Ja missä vaan vanhempia niiden kuoltua pidettiin jälkeenjääneiden suojaajina, siellä annettiin heidän nimensä lapsille. Vaan ompa toiselta puolen taas samankin kansan nimenantotapojen pohjana kaksi aivan vastakkaista perusajatusta Manalaisten suhteesta eloonjääneihin.

Suomalaisten nimenannosta tässä suhteessa on meillä jotenkin vähän, ja mitään johtopäätöstä tehdäksemme, liian vähän vanhempia tietoja, mutta uudempia siksi paljon, että ainakin paikkapaikoin Karjalassa vielä nytkin tiedetään olevan tapana nimittää vanhinta poikaa isoisänsä mukaan’. Ja koko maassa on yleistä, että vanhin poika perii nimensä isältään ja joku tyttäristä äidiltään (A. V. Forsman, Pak. Nim., s. 27).

Virolaisista kertoo Wiedemann (IÄLE., s. 429), että he pitivät *„Manalane”* henkiä hyvinä olentoina, jotka tuottavat onnea, ja joita jokainen mielellään tahtoi nähdä. Oikein hyvä ja hurskas ihminen verrattiin Manalaiseen, sanot-

tiin: „ta on waga kui Manalane” (on hurskas kuin M.). Tämä käsitys Manalaisista varmaankin vaikutti sen, että ensimmäiselle pojalle annettiin isoisän nimi, „että hän muistaisi ja kunnioittaisi esivanhempiansa”. Nuoremmat lapset perivät nimensä äidiltä tai isältä, Wiedemann (m. t., s. 309). Kuolleen *lapsen* nimeä ei kuitenkaan saanut uudestaan enää toiselle lapselle panna, sillä sitte ei kuollut saanut haudassa rauhaa, *Wiru-Nigula* (Hurt, Vanavara II, 9, s. 70, n:o 50, 1889).

Lappalaisilla oli nimen antaminen Manalassa oleskelevan Saivon mukaan kehittynyt erityiseksi juhlamenoksi *„Udde-”* eli *„Adde-Nabma”* eli *„Saivo-Nabma* kasteeksi (Jessen, Afh. s. 34—35), ja se toimitettiin joka kerta kuin lapsi tai täysikasvuinen tuli kipeäksi. Esimerkkejä on siitä, että muutamia Lappalaisia siten oli kastettu neljäkin kertaa. Tämän *Adde-Nabma* kasteen toimitti aina vaimoihminen, joka senvuoksi kutsuttiin *Laugo-Edne* s. o. kastaja-äiti. Kasteessa, joka toimitettiin monimutkaisilla menoilla (m. t., s. 36—38), annettiin sairaalle jonkun *Jabmekin* nimi, jonka luultiin hänessä tahtovan päästä elämään (m. t., s. 39), ja lopuksi Laugo-Edne sanoi: „Nyt olet sinä *Adde-Nabme-pesty* Jabmekin nimessä, nyt minä saan nähdä, kuinka sen kanssa tulet menestymään.” Tähän kasteeseen oli vihdoin yhdistettynä *Jabmekeille* tulevia uhreja ja Jessenin mukaan niin paljon, että muutenkin vähävarainen Lappalainen siitä köyhtymistään köyhtyi (s. 39).

Itäisillä suomen heimoisilla kansoilla oli tapana antaa lapselle nimi siten, että noita kastetta toimittaessaan antoi lapselle ensiksi näkemänsä henkilön tai myöskin isän tai äidin nimen. Niin kertoo Mainov (Suomi 1890, s. 12, sr.) *Mordvalaisista.* „Tämän kansan Ersaheimossa löydämme erään ikivanhan kansallisen tavan, joka Mokshassa jo on ennättänyt hävitä. Tuossa melkein venäläistyneessä Nishegorodin piirikunnassa me saimme tietää, että lapsen eloonjäämisen ehtona pidetään sitä, että sille annetaan isän tai äidin nimi. Melkein sama on tapana Insarin piirikunnassa Mokshassa, vaan sillä erotuksella, että täällä lähtee Mordvalainen talostaan ulos ja antaa vastasyntyneelle ensimmäisen tapaamansa henkilön

niinen. Molempia tapoja selittää itse kansa aivan yksinkertaisesti: sekä isä, äiti että ensimmäinen vastaantulija ovat sinä hetkenä elossa olevia, jumalan suojeluksen alaisia ihmisiä, siis jos antaa vastasyntyneelle heidän nimensä, voi *Saitanin* (paholaisen, saatanan) pettää — sillä tämä, luullen vastasyntynyttä juuri tuoksi isäksi, äidiksi tai ensimmäiseksi vastaantulijaksi, ei uskalla siihen kajota.” Tämä selitys on saatu sekä Nishegorodin että Pensan seuduilta. Ja sen mukaan ei olisi isän ja äidin nimen antaminen suoranaisessa yhteydessä vainajain palveluksen kanssa. Mutta saattaahan mahdollisesti tässä annettu selitys olla myöhemmin muodostunut, kun tavan alkuperä oli joutunut unhotuksiin. Vielä oli Mordvalaisilla tapana antaa lapselle nimi siten, että lapsen isä astui huoneensa ovesta ulos ja antoi vastasyntyneelle nimeksi sen esineen tai olennon nimen, joka ensiksi sattui hänen silmäänsä. Selitys, jonka tekijä tähänkin tapaan antaa, perustuu samanlaisen dualistiseen periaatteeseen kuin edellinenkin, ja olisin puolestani taipuvainen käsittämään sen kuuluvan itämaiseen vaikutukseen ja siten alkuperäisen käsityksen sijaan tulleena.

Samojeedeista mainitsevat P a l l a s (Reisen III, s. 76) ja S c h r e n c k (Reise I, s. 527) että vainajan nimeä ei kuoltua saanut mainita, vaan ainoastaan viittaamalla osottaa muilla sanoilla, tai muuten tuli nimen mainitsija vainajan suvun ilmiviholliseksi. Nimeä mainitsemalla peljättiin herättää vainajaa, jota kuolemansa jälkeen pidettiin yliluonnollisena olentona. Kun oli joku noidan määräämä aika kulunut, saattoi vainajan vasta sitte toisessa tai kolmannessa polvessa syntynyt jälkeläinen saada nimensä hänen mukaansa.

Jos nyt tarkastamme sitä suhdetta, mikä oli kuolleiden ja eloonjääneiden välillä ja myöskin otamme lukuun sen, että vainajat saattoivat ilmestyä täällä maan päällä useammissa eri muodoissa ja että heidän läheisessä yhteydessään olevilla noidilla oli sama kyky, niin tulemme jo näkemään pohjapiirteen pakanuususkon käsityksessä ihmishengestä ja kuolemasta. Kaikissa suomenheimoisissa kansoissa tapaamme sen uskon, joka tunnetaan levinneen kaikkiin kansoihin (ks. esim. T y l o r. Die Anf. d. Cultur. II, s. 1, sr.), että ihmisen henki pidettiin

katoamattomana, ja luultiin sen kuoleman jälkeen voivan ottaa minkä muodon hyvänsä. Samoin luultiin elossa olevien noitienkin olevan, henkensä liikkuessa tiedustusmatkoilla tai muuallakin, riippumattomia ulkonaisesta ruumiillisesta muodostaan. Tästä huomaa, että kuolemaa ei oikeastaan ole katsottu elämän loppumiseksi, vaan siirtymiseksi toiseen olotilaan, siten että ihmissielu jatkaa siellä elämäänsä, usein paljon onnellisempana kuin täällä maan päällä. Mutta kansain alkuperäisimmän käsityksen mukaan ei sielun voitu luulla olevan olemassa ilman jonkunlaista ruumiillista eloa, jonka vuoksi vainajan ruumiinkin luultiin, ainakin jonkun aikaa kuoleman jälkeen omistavan elävien ominaisuuksia (ks. esim. W i c h m a n n, TVM., s. 39). Tätä niin sanoakseni aineellisempaa puolta vainaja-uskoa oli esim. Lappalaisilla luulo, että eläimilläkin olisi kuolematon henki (J e s s e n, Afh., s. 69). Millaisena tämä usko tulevasta elämästä esiytyy suomenheimoisten kansain vainajanpalvelus-tavoissa, sen tulemme seuraavassa näkemään.

III. Vainajain palvelus.

I. Hengenlähtö.

Kuvaavata *Suomalaisten* käsitykselle kuolemasta on sen nimitys ”*hengenlähtö”* (ks. J. H ä y h ä, Maahanpaniaiset, s. 16), joka kansankielessä on tämän käsittämättömän, ihmisen maallisen olemassaolon lopun nimenä. Henki ajatellaan jättävän ruumiin kuolevan vetäessä viimeisen henkäyksensä, ja siis olisi tämän mukaan *henki* yhtä kuin *hengitys* (vrt. L i p p e r t, Seelencult, s. 8 ja 59). Tälle käsitykselle antavat tukea muutamat suomalaisten ja muidenkin kansojen hengenlähtöön liittyvät tavat. **g.** *Pohjois-Savo* (L a i t i n e n, 54*, v. 1883). Jos ken ei kuollut pian ja kauvan kitui, niin silloin kuolleen pään päällä katkaistiin värttinänvarsi sillä tarkoituksella, että jos on

sillä toista lyönyt ja se pidättää taiallansa häntä loppumasta, niin se *viha loppuu, kuin mainittu ase katkaistaan.* Tämä perustuu siihen uskoon, että vainajan sielu erkanee niistä kapineista, joita hän eläessään on koskenut, vasta sitte kun esine on tullut hävitetyksi (ks. L i p p e r t, Chr., s. 446).

Varsinkin noitien hengenlähtö oh hyvin vaikea, sillä heitä luultiin pahojen henkien vaivaavan juuri hengenlähdön aikana. **j.** *Rautavaara* (Kr. 11516[a]*). Kun kuohari, joka oli [tietonsa] taikauksella ottanut, tekee hengenlähtöä, niin se ei muuten kuole, kuin pitää hevosen jälkeä panna hampaihin, sitte vasta kuoli, ja (11516[b]*) soittoniekka, joka oli koskesta ottanut taitonsa, ei kuollut muuten kuin viulu piti antaa käteen, muuten paha henki elätti häntä vaikka kuinka kauvan. (Kr. 11516[c]*). Noitia tapettu sillä taialla että on käyty katolla kattoa kohauttamassa. Niitä on Juutas kiusannut, etteivät ole ilman taiatta osanneet kuolla. **p.** *Laitasalmi* (M. II, 984*). Joka on niin suuri tietäjä, että on metsän, veden, mutta varsinkin kirkon haltijoilta neuvoa kysynyt ja niille uhrannut, hänen pitää siirtää oppinsa jollekulle ystävälleen kertoen kaikki mitä tietää, ja sitten jättää aivan, ettei omaan eikä toisen asiaan enää mitään tee, niin saa kuolla oikealla ajalla, eivätkä pahat henget vaivaa kuoleman jälkeen. Vaan jos pitää ne tietonsa, niin yhdeksän vuorokautta on henki ruumiissa, ja kun se lähtee, vievät paholaiset ruumiinkin (vrt. s. 49).

Muiden kuolijain hengen lähtiessä, **e.** *Pihtipudas* (Kr. 16575[a]*), avattiin lakeinen auki, ja, **p.** *Venäjän-Karjalassa* (Kust. K a r j a l a i n e n, suull. ilmoitus) oli tapana käydä hengenlähdön aikana kolmasti kohottamassa pirtin kattolautoja, että henki pikemmin lähtisi.

Virolaisilla oli tapana sairaan hengenlähdön lähestyessä asettaa hänet hengenlähtöä helpottaakseen „pitkille olille” vuoteensa viereen, pää matalalle, pestä pois hänestä kalmanhiki kylmällä vedellä, lakaista lattia, ripotella siihen kukkia, ja *avata ovi,* että henki pääsee esteettömästi menemään. Sitte on ruvettava odottamaan kuolemaa. Jos jonkun kuolemaa tehdessä puhaltaa ulkona tuuli, niin kutsutaan sitä ”*hn̍n̍e tūl”* (= hengen tuuli) (W i e d e m a n n, IÄLE., 309).

Lättiläiset, kertoo R u s s w u r m (Inl. 1855, n:o 20, p. 311, vrt. s. 24), avaavat heti hengenlähdettyä ikkunaan, että sielu (Seele) voisi päästä ulos.

2. Ruumiinpesu ja hautaan valmistaminen.

Niistä tavoista, joita noudatettiin mumista pestessä ja häntä valmistaessa arkkuun, nähdään kuinka huolellisesti sitä koetettiin varustaa tulevaa oloansa varten haudassa. Näiden valmistuksien yhteydessä olivat myöskin valvojaiset, joita Itä-Karjalassa kutsuttiin öinistujaisiksi. Nämät eivät ainakaan viettotapansa puolesta ole aivan samaa kuin germaanilaisilla kansoilla nuo vallattomat valvojaiset („Todtenwache”), joilla oli tarkotuksena ilahduttaa vainajan henkeä (ks. L i p p e r t, Chr., s. 399, sr. ja 404).

Suomalaisilla, **b.** *Kauvatsa* (Laine, 95*, v. 1892). Ruumis on puhtaaksi pestävä, muuten se tulee valittamaan pesijälle ja, C. *Porvoon p.* (T u o m a l a 427*) kävelee niinkauvan kuin niskasuonet mätänevät. **d.** *Iitti* 1 (P u t t i l a, 468*). Jos taas jätetään aivan pesemättä, tulee vainaja joka yö ja hyppää kotitalonsa vesisaaviin ja sanoo: „miks’ette minua pessyt?” Pestyä on ruumis hyvin puettava. **d.** *Iitti* 2 (P u t t i l a 470*) Ruumiin ylle puetaan vihkiäisvaatteet ja sukat, oikean ja vasemman jalan sukka vaihdoksiin jalkaan. e. *Karstula* (Kr. 206[c]*). Hopearaha oli vedessä ensi kertaa pestäessä. *Kivijärvi* (Kr. 3159*). Jos vainajilla jotakin puutosta on, niin ne kulkevat sitä varten, että saisivat puhutella elossa olevia. Muutamilla on valitettavana, että sukat on pois, ja millä mitäkin. **g.** *Suonnejoki* (K. E k b e r g 114*). Yön perästä menee leski, tai sen puutteessa perillisistä vanhin aittaan ja koettaa vainaan varpaita ja nenää ja koettaa itkeä, vaikka ei itkettäisikään, sitte ei vainaja laudalla ollessaan tee mitään vahinkoa taloon. *Pohjois-Savosta* (L a i t i n e n, 214*, v. 1883), kun ruumis on (hautajaisten edellisenä iltana) tupaan tuotu, kävi joku henki kuolleen nenää nipistämässä, ja laulajat val-

voivat ja lauloivat hautausvirsiä kaiken yötä. g.-j. *Savossa ja Karjalassa* (U. S. 1878, n:o 153, lis.) pantiin ruumiin pesuveteen vaskiraha uhriksi; sen sai pesijä sitte ottaa omaksensa, ja annettiin valviaisissa (hautajaisten edell. yönä) ensin iltasilla vieraille lientä, sitte tuotiin ruumis arkussa keskelle tuvan permantoa. **j.** *Kaavilla* (V a r t i a i n e n 10*) eivät saa kuolleen sukulaiset hautajaisissa laulaa, jos sen tekevät, saavat he yskän tai jonkun muun taudin. **h.-i.** *Viipurin läänissä* puetaan ruumis arkkuun pantaessa tavallisesti valkeaan, vaan jolloinkulloin myöskin eläväin ihmisten pukuun; etenkin kuolleiden saunavainajan täytyy kaikella muotoa tulla puetuksi samankaltaisiin vaatteisiin, jommoisia hän elävänä ollessaan käytti; inistä syystä, ei ole tietty (Maid. ja Mer. tak. 1865, s. 6). **i.** A. R(a h k o n e)n antaa (Suomen Kuvalehti 1876, s. 69—70) tietoja *Itä-Karjalan* kreikanuskoisista. He nostavat ruumiin pestyään pois tilalta „suureh tsjuppuh” (peränurkkaan) jumalankuvan alle, ja hänen kuolinsijalleen pannaan hiilikoukku kalmaa siitä pois vetämään eli karkottamaan. Vaimot asettuvat vainajan ympärille itkemään. Naapurit y. m. tuttavat kokoutuvat ”öinistuosih”, joissa yöt läpi valvotaan. Tulijain on velvollisuus tuoda muassaan ruisleipä tai ”kurniekka” (kalakukko). Valvoessa juttelevat miehet tavallisesti kuolleesta ja hänestä ainoastaan hyvää, jopa suudellaankin kuollutta, että se ystävänä ottaisi vastaan Tuonelassa. Arkkuun puetaan ruumis pyhävaatteihin, jalkaan ohuesta nahasta ommellut uudet kengät; pidettyjä ei ole tapana jalkaan panna (s. 69). Ennenkun ruumisarkku kiinni pannaan, käy jokainen vainajan tykönä jäähyväisillä eli n. k. *„prosjkenjoil”* kumartaen käsi silmien edessä ensin ruumiin päätä, sitte vatsaa ja viimein jalkoja kohti, sanoen: *„prosti minuo, midä lienen pahuutta loadint eläissä!”* Saman kirjoittajan antama tieto on, että vielä hautajaispäivänäkin puhuttiin vaan hyvää koko aika, ja siitä sananlasku: ”Kiitetäänpä vielä kirkonmäelläkin” (Suom. Kuval. 1874, s. 91 ja Maid. ja Mer. Tak. 1867, s. 7). O. A. F o r s s t r ö m (Valvoja, v. 1886, s. 401) kertoo ett’ei ruumista viedä pestyä riiheen tai muuhun ulkosuojaan niinkuin Suomessa, vaan „obrasoin ale suuren tshupun lautshal”

(= kunniasijalle). Sitte sukulaiset ja talonväki valvovat pari kolme yötä kuolleen ääressä, ja naiset laulavat joka aamu itvirsiään. **k.** *Laihia* (B r a n d t 1011*, v. 1890 — 91). Rikkonaista paitaa ei saa pukea ruumiin ylle, muutoin ei saa siinä talossa tai torpassa haltijaväki lepoa siltä ruumiilta, niin kauvan kuin se ruumis on vielä kartanolla, mutta sitte kun ruumiille muutetaan eheä paita, niin sitte saa väki kohta talossa rauhan ja levon. **l.** *Vihanti* (R a u t e l l 703*, v. 1891). Pesijälle pitää antaa rahaa palkasta, muuten tulee hänen kätensä kipeäksi. **t.** *Vatjalaiset* (G r o u n d s t r o e m, Suomi 1866, s. 318). Itkuvirret, joita jollekin vainajalle lauletaan, kuuluvat siltä kuin ne itkettäisiin aivan ilmi elävälle; usein nuhdellaan vainajata, että hän on lähtenyt liian aikaseen tai jättänyt jonkun työn tekemättä y. m. ja tahdotaan kaikin mokomin häntä saada palaamaan takaisin entiseen elämäänsä.

Virolaiset, kertoo nimimerkki Fr. Kr. (Inl. 1837, n:o 18, p. 294) pesevät ja puhdistavat huolellisesti vainajan ruumiin heti kuoleman perästä, ja sitte pukevat sen sekä asettavat pöydälle. Pukimeksi käytetään liinavaatetta, köyhemmät ainoastaan paidan. Vaimoille pannaan vyöliina eteen. Paikoin puetaan myöskin ruumis juhlapukuun (E k m a n, Runö s. 90—91), sormikkaat käteen ja sukat ja kengät jalkaan. Ekman (m. t.) mainitsee, että kaikille ruumeille pannaan päähän vaimon päähine. Ruumista pidetään tavallisesti noin vuorokausi asuintuvassa, jossa sukulaiset ja ystävät valvovat ja laulavat virsiä, *Patkül* (EKS. Vanavara, 40, 3, s. 307, n:o 26, v. 1875). Kuollutta katsomaan tullessaan panevat käyjät rahakopeikan kuolleen rinnan päälle. Se raha annetaan kuolleen pesijälle. Kun kävi useita katsojia, niin oli kopeikkoja kaikki vaatteen laskokset täynnä. W i e d e m a nn (IÄLE. s. 310) Kuolleelta kysellään: „miksi kuolit?”

Skandinaavilainen tapa (ks. H y l t e n-C a v a l l i u s, Wärend o. Wird, I, s. 457) on (R u s s w u r m i n muk., Inl. 1855, n:o 20, p. 313) asettaa virsikirja ja teräskalu (saksit) ruumiin rinnan päälle kaikenlaisten vahinkojen estämiseksi, ja on se tavattavana Suomessakin (ks. s. 25).

Tämmöisen uskon jonkunmoisesta ruumiin elämästä ja siihen perustuvasta vainajain palveluksesta arvelee L i p p e r t (Rell., s. 83), perustuen J. J i r e č e k i n tutkimuksiin (Časopis Českého Mus. 1863, s. 8) syntyneen siitä, että kristinoppi oli sysännyt syrjään tai ainakin kovin surkastuttanut vainaja-palveluksen, joka sitte näin sekavasti käsitetyssä muodossa jäi kansan muistoon. Ja tämä usko näkyykin olevan sisällykseltään varsin epämääräinen siilien nähden, ajateltiinko tulevan elämän kestävän jonkun määrätyn ajan, vai oliko se ajateltu iänkaiken kestäväksi. Yleensä näyttää siltä, kuin olisi arveltu sielun vähitellen erkanevan ruumiista ja siten luultu sen myöskin lakkaavan olemassa olostaan (vrt. L i p p e r t, Seelencult, s. 17—18), joten vainajan elo katosi muiston mukana.

Suomalaiset. **b.** *Noormarkku* (O l l i n e n 363*) uskoivat, että kuollut kuulee siihen asti, kun sanomakellot soitetaan. i. *Itä-Karjalaiset* kreikanuskoiset A. R(a h k o n e)n (Suom. Kuval. 1876, s. 90) luulevat ruumiin kuulevan kaikki, mitä kansa puhuu, aina siihen asti kun pappi on sielumessun pajattanut ja hänelle tiekirjat antanut. Tässä on siis olemassa alkuperäinen luulo jonkunmoisesta ruumiin puolielosta, jonka kristinopin vaikutus ja kirkollinen toimitus on kumonnut. Tämän tähden puhutaan vainajasta sen kotona ollessa ainoastaan hyvää ja vielä kirkossakin otetaan proskenjat ja rohkeammat antavat suuta. Arkkuun on kupeesen tehty noin kolmen tuuman suuruinen nelikulmainen ikkuna, jossa on lasi, mistä kuollut saattaa „ihalien syndysien ilmasie katsjuo” (autuaitten ilmoja katsella) (A. R[a h k o n e]n, Suom. Kuval. 1876, s. 69). Arkkuun oli vainaja hyvin huolellisesti asetettava. On jo kerrottu (s. 58), että vainaja pestyä puettiin juhlapukimiin. Itä-Karjalassa levitettiin arkun pohjalle, kun se oli. tupaan tuotu, pellavia, limoja tai vaan „työdy” (tappuraa), että ruumiin olisi pehmeämpi niillä maata, pää ja jalkapuoleen pantiin tyyny (A. R[a h k o n e]n, m. t., s. 69). Eräässä Aunukselaisessa itkussa „ruuhen loaindavirressä” (G e n e t z, Tutkim. Aun. Kielestä, s. 24—25) kehotetaan ruumiille tekemään kalanluinen sänky, pehmeät patjat, allin höyheniä päänalle, lämpöset peitteet, että vainaja saisi „pitkien matkasien tulduo pesijy (= pe-

seydyttyä) huogavuo”. Lopuksi kehoitetaan tekijää laittamaan arkkuun kahdet punaset ikkunapielet.

Inkerissä laitetaan ruumista hautaan viedessä villalankaiset ohjakset ruumiin käsiin asti, ja uskotaan vainajan oikeastaan ajavan hevosta, vaikka hänen nuorin lapsensa kirstun päällä istuen pitääkin ohjaksia kädessään (J. Länkelä, Suomi 1859, s. 274). *Virolaiset* laittoivat myöskin rakkaan vainajan arkkuun villoja (Wiedemann, IÄLE, s. 309) ja *Mordvalaisilla* oli tapana (Smirnov, Изв. XI, 6, s. 538), että joku määrätty akka leikkasi ruumiinarkun kupeeseen kolme ikkunaa.

Lättiläisistä sanoo Einhorn (Wiederlegunge, cap. VII, Scr. Liv. II, s. 646): ”Jos he ovat uskoneet ijankaikkista elämää, niin ovat he sen pitäneet sellaisena luonnollisena ja maallisena elämänä kuin tämä elämä on. Siellä, niinkuin täälläkin, syödään, juodaan, nukutaan, pukeudutaan j. n. e.” Samoin sanoo Menecius (Scr. Rer. Liv. II, s. 391). Pakanat käsittivät olevan henkielämän, vaan hyvin aineellista, ja maanpäällisen kaltaista.

Edellä mainittuun uskoon perustuu käsitys siitä että hauta on vainajan koti ja ruumisarkku hänen asuntonsa, sitä pitemmän aikainen kuta kauemmin se kestää eheänä ja mätänemättä.

Ruumisarkun valmiiksi saaminen ja ruumiin siihen kaikinpuolin hyvästi sijoittaminen heti kuoleman jälkeen on varsin tärkeä, ettei vainaja tarvitsisi olla kauan kotoa vailla. Luultiin nimittäin, että vainajan henki asui haudassa pitäen sitä kotonansa ja oleskeli sen läheisyydessä, niinkauan kun ruumis kesti mätänemättä. Tämän tähden asetettiin vanhempina aikoina hautaan puusta salvettu neliskulmainen kehys, johon ruumis pantiin taljoille ilman arkkua, katettuna joskus liinalla ja useammin (ehkä aina) tuohella, ja tämä puukehys varustettiin ainakin toisinaan lautapohjalla sekä laitettiin siihen katoksi joskus punaseksi maalattu tuohi- tai lautakansi (Th. Schwindt Karj. Rautak., s. 185—8). Kun myöhemmin ruvettiin ruumeita arkuissa hautaan laskemaan, niin useimmilla suomensukuisilla kansoilla näyttää olleen silloin tapana valmis-

taa ruumisarkku yhdestä puunrungosta kovertamalla. Sen tiedon antaa A. R(ahkone)n (Suomen Kuvalehdessä, v. 1876, s. 69) *Karjalaisista:* „Ruumiinarkku eli *ruuhi* on nopeasti tehtävä, ja aljettava niin kohta kuin kuoleva on viimeisen henkäyksensä ulos puhaltanut. Muinoin haettiin korvesta semmoinen honka, että koko ruuhi saatiin valmistaa yhdestä ainoasta puusta; tätä puuta kutsuttiin *ruuhikartaksi.* Salokylissä vieläkin koverretaan arkku yhdestä puusta. Tämmoiseen puualtaaseen haudatun miehen ruumiin on Schvindt (Karj. Raut. s. 76, hauta 11) tavannut Hynnisen eli Tontinmäen hautalöydössä Räisälässä. Myöskin on **f.** *Heinävedellä* (J. R. Aspelin, MTA., s. 352—3) Suurijärven Kalmaluoto nimisestä saaresta suurten kivien alta löydetty kappaleita koverretun ruuhen muotoisista arkuista sekä ihmisen luita. **p.** *Venäjän Karjala:* Yrjö Blomstedt (Suomen Museo, v. 1895, n:o 3—4, s. 19 —21). „Vanhimmissa kalmistoissa nähdään usein jäännöksiä huoneentapaisista arkkusalvoksista, jotka peittävät vainajan hautaa. — Salvoksen hirret ovat nykyään jo useimmiten pahasti mädäntyneet ja tykkänään sammalpeitteiset; voipi kuitenkin nähdä, että tämä hautasuoja eli „kropnitsa” on aivan samaan tyyliin ja tapaan tehty, kuin Venäjän Karjalan vanhat asuinrakennukset, salvettu pienistä pyöreistä hirsistä ja katolla varustettu. Katelaudat ovat silloin alapäissään pitkin reunaa veistetyt uurrosmaisille leikkeleille. Ylinnä tämän rakennuksen „soloma”-nimiseen, harjahirttä vastaavaan, osaan on kiinnitetty pieni hautaristi eli paremmin sanoen pienois-katolla varustettu pyypylväs. Toisinaan kattaa sama salvos kahden eli useamman sukulaisen hautaa ja on silloin kaksi tai useampia pylväitä merkitsemässä vainajain lukumäärää (s. 21). Uurroksilla ja kaikenlaisilla koristeellisilla leikkauksilla kirjattua hautapylvästä sen yläpäässä peittää sievä katto, joka on tehty aivan samaan tapaan kuin hautaarkkujen ja Venäjän Karjalan asuinrakennustenkin katot, ja joiden koristeellisilla osilla on näissä aivan täydelliset vastineensa. Katelaudat luisuvat tavallisesti jyrkästi, ylinnä niiden suojana on harjahirsi, soloma ja sen päällä „pulpukat”, tavallisesti 5 luvultaan. Päädyn reunalautoja peittää „potsaralaudat”. Ylinnä soloman päällä voipi

toisinaan myös olla erityinen somasti koristettu, pystyharjalauta pulpukoiden varassa tai joku eriskummallinen eläin. Vieläpä vanhoja veneitäkin kumottuina ja kahtia katkaistuina käytetään vainajain haudoilla ikäänkuin suojaamaan niitä maailman myrskyjä ja tuhoja vastaan. Esim. Tshirkkakemin kalmismaalla on toistakymmentä, vanhain venehylkiöiden verhoomaa hautaa. Ne antavat koko kalmistolle, joka muuten on kuivettuneiden jättiläispetäjien ja honkien vallassa, kamalan ja kolkosti muinaisen värityksen”. s. *Inkeristä* kertoo Länkelä, (Suomi 1859, s. 274), että he tekevät kirstun oikein vahvoista laudoista, „vet se muutoin lahoo niin pian”, ja „sitä parempihan on, kuta kauemmin kirstu kestää, sillä kirstun on ennen ruumista mätäneminen”.

Lappalaiset, kertoo Kn. Leem (Beskr., s. 407), hautaavat ruumeitansa kivistä tehtyyn hautaan, käärittynä tuoheen. Högström antaa sen tiedon (Beskr., s. 207), että he kietovat ruumiinsa huolellisesti käärinliinaan, ettei sielu pääse vainajan ruumiista menemään pois. Tornaeus (Beskr., s. 33) taas sanoo Lappalaisista, että he pakanuudenaikana ja myöhemminkin hautasivat ruumiinsa metsiin, ja koversivat ne onttoihin puihin („hafva inhuggit dem uti iholiga trän”). Mone yhtyy tähän sanoen (Gesch. V, s. 28) „der Todte — — ward — — in einem hohlen Baumstamm gelegt”, mutta N. Örn (Beschr., s. 51) sanoo „sobald — — der Körper — — in den Sarck, welcher aus einen ausgehohlten Baum verfertiget, gelegt — —”. Näistä tiedonannoista varmaankin viimeinen tarkimmin selittää tämän hautaustavan oikean laidan, kun siitä tulee ilmi, että Lappalaisilla on ollut sama hautaamistapa kuin Suomalaisillakin.

Mordvalaiset (J. R. Aspelin, KK.-L., v. 1873, s. 185) rakentavat hautain päälle viiden hirsikerran korkuisen katoksen ja he sen tavan ovat saaneet Venäläisiltä. Smirnov (Изв. XI, 6, s. 358) kertoo, että Mordvalaiset nykyään tekevät ruumiinarkun laudoista, mutta ettei muutamin paikoin ollenkaan ole käytetty arkkua ruumista haudalle viedessä, vaan se kannettiin laudalla tai puunkuorilevyllä. Mordvalaisilla oli vielä kymmenenneltä vuosisadalta neljänteentoista se tapa, että ruumis hau-

dattiin tuoheen käärittynä, ja nyt on löydetty hautoja, joissa on pitkiä tuohikerroksia sekä luiden ylä- että alapuolella.

Tsheremissiläisestä hautalöydöstä tapasi Lerch (ks. A s-p e l i n, MTA., s. 242) Podtshurshinskojen linnassa 15 lahonnutta luurankoa, pantuina puusta koverrettuihin arkkuihin tai ruuhiin.

Ostjaakeilla on ollut samanlainen hautaamistapa, kertoo B r ö m s (de Rel. Sib., s. 24), jonka seikan Mone (Gesch. V, s. 62, muist. 28), nojautuen K a f f k a n (Schilderung von Russland, Leipzig 1809, s. 39) kertomukseen, selittää niin, että Obj-joen Ostjaakit hautaavat vainajansa ruuhiin („in kleinen Kähnen”). Ostjaakeilla oh tapana kääriä ruumiit poronnahkoihin ja köyhät käärivät vainajansa vanhoihin villasiin(?) riepuihin.

Samojeedit (F i n s c h, West. Sib., s. 545, ja taulu 42, sekä C a s t r é n, RuF. I, s. 271) rakentavat haudan päällisen katoksen pölkyistä ja se suljetaan kaikin puolin lujasti, etteivät pedot pääse siihen käsin (J. B. M ü l l e r, Leb. u. Gew. d. Ostj., s. 405). Vainajalle pannaan parhaat vaattet ylle ja mukaan hänen jousensa, viinensä ja kirveensä y. m. tarvekaluja (ks. F i n s c h, m. p.).

Ruumisarkun nimittäminen *ruuheksi* ja sen valmistaminen tuon Suomalaisten vanhimman soutu-aluksen muotoiseksi on erittäin huomioon otettava seikka. On nimittäin ollut kaikilla muinaisuuden kansoilla, ja nykyäänkin on useilla alkutilassaan elävillä kansoilla, tapana haudata ruumiinsa aluksentapaisiin arkkuihin. Tämän tavan käytöstä suomalaisilla ja slaavilaisilla kansoilla sekä muinaisilla Skandinaaveilla antaa venäläinen tiedemies D. N. A n u t s h i n v. 1890 ilmestyneessä tutkimuksessaan (Древности И. Моск. Арх. Общ. T. XIV) varsin huvittavia ja tarkkoja tietoja, joista tässä lyhentämällä mainitsen muutamia. Veneen (aluksen) käyttämisestä hautajaisissa mainitsee Anutshin araapialaisen Ibn F o s z l a n i n kertomuksen mukaan, jonka tämä kirjoitti käynnistään Bolgarin kaupungissa noin v. 910—920 paikoilla, seuraavaa: „arvokkaamman miehen kuoltua vedetään laiva rannalle, laitetaan kuolleen olinpaikaksi, ja sitte poltetaan laiva

ruumiin kanssa”. Kansaa, jolla tämä tapa oli, nimittää hän *Russeiksi,* ja F r a e h n pitää ne Normanneina. B e l a j e v, joka väittää, että Normannit eivät täällä uudessa kotimaassaan polttaneet ruumeitansa, vaan että eräs kansakunta, *Semerjäänit (*= Slaavit) sen tekivät, pitää nämät „Russit” Slaaveina. Stassov taas koettaa selittää nämät turkkilaiseksi tai suomalaiseksi kansaheimoksi. A n u t s h i n näyttää kyllä useilla esimerkeillä, että aluksenmuotoisen ruumiinarkun käyttäminen tosin on yhteinen kaikille suomalaisille heimoille, vaan että se sama tapa on Skandinaaveille aivan tyypillinen. Muinaiset Skandinaavit joko polttivat ruumiin laivoineen tai hautasivat polttamatta, sillä molemmanlaisia hautalöytöjä on tavattu varsinkin Keski-Ruotsissa. Tästä myöskin selvinnee, miten laivan emäpuun kappaleiden löytö muutamilla Pohjanlahden rannikon suomenpuolisilla ylängöillä on selitettävä (ks. C a l a m n i u k s e n kertomus laivanrungon löytämisestä *Vammanvuorelta* Tervolassa [Suomi, 1862, s. 197], joka on seudun korkein vuorenhuippu). Venäjän Karjalassa, jossa nykyjään ruumiit haudataan tavallisenmuotoisiin arkkuihin, kaadetaan vene kumolleen haudan päälle. Laivaan hautaaminen tarkoitti vainajan varustamista aluksella, että hän pääsisi matkallaan välillä olevien vesien yli Manalaan, sillä useamman kansan käsityksen mukaan on Tuonela vesien takana, ja niin kerrotaan meidän Kalevalassammekin. T h e o d o r P r e u s s (Die Begräbnissarten, s. 251) selittää, että veneen käyttö arkuksi johtuu vaan tarkoituksenmukaisuudesta, kun veneen osat sopivasti leikattuina voivat hyvästi peittää ruumiin (vertaa kuitenkin L i p p e r t, Chr., s. 448).

Että vainaja oleskeli, ennen varsinaisen asuntonsa saamista arkussa ja sittemmin haudassa, ikäänkuin kodittomana omaistensa keskuudessa, se tulee näkyviin hänen ruumiinsa vartioimisesta ja myöskin siitä tarkasta huomaavaisuudesta, jota vainajaa kohtaan ennen hautajaisia osotettiin. Siinä, että ruumis *laudalla ollessansa* oli alttiina pahan hengen vahingoittamiselle, ilmestyy jo myöhempää käsitystä henkimaailmasta, varsinkin kun suojeluskeinojen joukossa tavataan esim. ristin käyttäminen, joka on tullut tunnetuksi kristinopin vaikutuksen kautta (L i p p e r t, Rell., s. 82 ja Chr., s. 402—3).

Suomalaiset. **e.** *Iitti* (Puttila 467*). Ruumis viedään laudalla lukkohuoneesen, aittaan tai riiheenkin, joka silloin lukitaan munalukolla. **e.** *Hartolassa* (Öfverling 247*, v. 1890) pannaan kesänaikana ruumislaudan lähelle kupariastioita tai vanhoja kuparirahoja, jotka estävät ukkosen kajoamasta. **j.** *Nurmes* (Kr. 10040[a]*). Pantiin olkiristi sydänalan päälle ja **l.** *Piippolassa* (Kr. 2712[a]*) piiska käteen, estämään hiiriä ja muita syöpäläisiä ruumiiseen kajoamasta. s. *Inkeristä* kertoo Länkelä (Suomi, 1859, s. 274). „Hengen lähtiessä ei sielu erkanekaan ruumiista. Sen todistaa ruumista vartioiminen, jotta ei pahamies pääse ottamaan sielua. Tätä varotaan niin kauan, kun kirstu on ennätetty seinän vieressä pihalla saada valmiiksi. Vielä kirstussa ollessakin vartioidaan ruumista, kunnes ruvetaan hautajaisille”.

Virossa, Iöhwi kh. Hurt (Vanavara II, 7, s. 783, nro 104). „Kun joku kuolee, niin tehdään pihlajasta („pilhastest”) risti, ja heti kun ruumis on pesty, pannaan se risti kuolleen päänpohjiin, ja kun arkkuun pannaan, niin pannaan se ristin kuva arkun päälle, sillä muutoin tulee „vanha sarvikko”, ottaa sen kuolleen pois ja panee oman kuolleensa sijaan.”

Niin kauvan kun *ruumis on kotona,* noudattaa talonväki kaikessa samoja tapoja kuin esim. henkienjuhla-aikona tai muina tärkeinä juhlina.

Suomalaiset, **d.** *Hartola* (Öfverling 86*, v. 1889). Kun talossa on ruumis, varsinkin jos se on isäntä- tai emäntä-väkeä, ei talosta saa antaa mitään kylään vietäväksi, ennenkun ruumis on viety hautaan, jos annetaan, niin menee onnellisuus talosta, tai tulee joku kitumaan tai myöskin, **l.** *Pyhäjärvi* (Kr. 2416[b]*) hiiret syövät ruumista.

t. *Vatjalaisista* kertoo Groundstroem (Suomi 1866, s. 318), etteivät he kuuteen viikkoon jonkun kuoleman jälkeen uskaltaneet puhua mitään pahaa vainajasta, sillä hänen henkensä oleskelee niin kauan aikaa hänen asunnossansa, enimmäkseen pöydän alla. Sentähden ei sanotun ajan kuluessa ojenneta jalkoja pöydän alle, sillä silloin voisi sattua, että poljettaisiin vainajan sielun päälle, ja sitte ei saa se, joka on sen tehnyt, öillä mitään rauhaa.

Virolaiset myöskin noudattivat samaa tapaa kuin Suomalaiset ja, kertoo Wiedemann (IÄLE., s. 493), luulivat muuten olevan jonkun pahan seurauksen.

Eikä ollut hyvä muutenkaan häiritä vainajan henkeä, joka aina ruumiin hautaan saattamiseen asti oleskeli kotona. *Suomalaiset.* **g.** *Suonnejoki* (K. Ekberg 114*). Jos isäntä tai emäntä talosta kuolee, niin kaikki kovempi ääni, kirveellä puuta vasten lyönti ja muut paukaukset niiden koko laudallaolo-aikana kielletään.

Virolaiset eivät sinä aikana ollenkaan työskennelleet edes koko kylässä (Wiedemann, IÄLE., s. 309), eivät syöneet maitoa, eivätkä kutsuneet vieraita luokseen (Wiedemann, Mélanges Russes, Tom. IV, s. 673) „koska tätä olisi voitu pitää loukkauksena”. Huoneissa peitettiin peili tai käännettiin nurinpäin, ettei kuolema siitä katseleisi (Wiedemann, m. p. ja Hurt, Vanavara II, 8, s. 117, n:o 23). Ei mitään kiiltäviä kapineita pidetty päällään, sormuksetkin otettiin pois sormesta, naisväki käänsi hopeaiset kaula- ja rintakoristeensa nurinpuolin (Hupel, Top. N., Bd II, s. 156), jopa vaimo miehensä kuoleman perästä leikkasi palmikkonsa ja pani sen vainajan arkkuun (Russwurm, Eibof. § 293, Nachtr.).

Kreevingit (A. J. Sjögrén, Reise, s. 57) eivät myöskään ruumiin kotona ollessa työskennelleet.

Useiden muiden kansojen tavan mukaan näkyvät *Virolaiset* pitäneen likaisuutta surun osotteena. Russwurmin (Inl. 1855, n:o 211, p. 329) mukaan ruumiin kotona ollessa ei lämmitetä saunaa, ei lakaista tupaa, ei kammata päätä, eikä pestä vaatteita (vrt. Wiedemann, IÄLE., s. 310). Silloin ei saanut kuulua pesukartun ääntä (Hupel, Top. N., Bd II, s. 190). Toisin paikoin käydään kylpemässä naapurien saunoissa, toisin paikoin taas *(Worms)* ei lämmitetä saunaa tällä aikaa koko siinä kylässä, missä ruumis on (Russwurm, m. p.). Jos ei näitä kaikkia tapoja noudatettu, tuli joku vahinko (Wiedemann, m. p.) tai kuollut tuli takasin (Hurt, Vanavara II, 8, s. 117).

Myöskin *Lättiläisillä* oli Russwurmin kertomuksen

mukaan (m. p.) se tapa, ettei vainajan kotona ollessa tehty mitään puhdistusta.

Sota- ja metsästysaseiden, työkalujen, talouskapineiden ja elintarpeiden, rahan, vaatteiden mukaan antaminen vainajalle hautaan tai jo arkkuun, jotenkin rikottuina tai aivan eheinä, käy läpi kaikkien Suomalais-ugrilaisten heimojen hautajaistapain, eikä suinkaan se rajoitu yksinomaan näihin heimoihin, vaan on, samoin kuin usko vainajain vastaisesta elämästä, koko ihmiskunnan yhteinen.

Suomen *Suomalaiset* varustivat vainajiensa mukaan kaikenlaisia työkaluja ja elämäntarpeita aina pienimpiin asti. **b.** *Noormarkussa* (L i n d g r é n 206*, v. 1892) asetettiin vanhaan aikaan viinapullo tai virsikirja. Samaa tapaa harjoitettiin etäisemmilläkin seuduilla (m. p.). Kuollut sai aina mukaansa aseita ja rahaakin sekä solkia, sormuksia ja rannenrenkaita y. m. kaluja (L i n d g r é n 131*, v. 1892). Vieläpä meidänkin aikanamme usein asetetaan keppi kuolleen käteen (L i n d g r é n 132*, v. 1892). Usein on vanhaan hautuumaahan hautaa kaivaissa tavattu haudan pohjalla täysinäinen pullo paloviinaa, sekä kultasormus tai korvarengas y. m. s. (L i n d g r é n 206*, v. 1892). *Pirkkala.* C a r l s s o n (Kertom. Pirkkalan pit., s. 174) kertoo, että Pirkkalan vanhaa kirkkoa purjettaissa sen lattian alta löydettiin yhdestä ruumiinarkusta viinapullo, toisella ruumiilla taas oli virsikirja kädessä. **e.** *Jyväskylä* (N u r m i o 766*) pantiin, ennenkun ruumis hautaan vietiin, sille mukaan pikilankaa, neula, naskali ja nahkaa. e. *Pihtiputaan* hautausmaasta on hiekan seasta löydetty rahakukkarolta (Kr. 120*). **f-j.** *Savossa ja Karjalassa* (U. S. 1878, n:o 153, lis.) pantiin ruumista arkkuun laskettaessa viinapullo pään pohjiin, vasemman käden kintaaseen lihaa, ja oikeanpuoliseen leipää, sanoen: „Anna isolle Pirulle viinaa, vaan niille helvetin verikoirille leipää ja lihaa. **f.** *Hirvensalmen* vanha haudankaivaja oli löytänyt viinapulloja ruumiskirstun lautojen välistä, kun hän kaivoi uudestaan hautoja vanhaan hautausmaahan (P ö y r y 15*). **g.** *Pohjois-Savo.* Ei mitään pahaa jäänyt, kun pantiin kirkolle lähtiessä kuolleen käteen luudan varpu ja rahaa suuhun (Laitinen 254*, v. 1883). **j.** *Nurmeksessa* pantiin ruu-

misarkkuun sirppi ja ruokaa peijaita pidettäessä ja vielä työkaluja hautaan vieneet (Kr. 10040*). s. *Inkeriläisistä* kertoo Länkelä (Suomi 1859, s. 274): „Kuolleella on myötäänsä ruokaa vieressä ja hautaan vietäessä otetaan pata herneitä (jos pataa ei ole poispantavaksi, keitetään herneet, joita peijaisväki maistelee), lihaa, leipää, voita ja mitä laatua suinkin talossa on. Nämä pannaan hautaan ruumiin keralla”.

Virolaisten antimet ovat olleet aivan samanlaisia. H i ä r n kertoo (Gesch., Mon. Liv. Ant. I, s. 42—43) annettavan vainajille mukaan rahaa, hopeakaluja, ruokaa ja juomaa, „että heillä toisessa maailmassa olisi ravintoa”. Vaimoille annettiin neula ja lankaa, miehille kirves puolustukseksi Saksalaisia vastaan. H u p e l (Top. N., Bd II, s. 155) kertoo pantavan mukaan kylpyvastan (kimppu koivunlehviä) ruumiinpesusaippuan, pääharjan, rahaa (rikkaat välistä ¼ taaleria), „että vainaja matkalla voisi ostaa itselleen tuopin olutta”. Miehelle pantiin mukaan piippu ja tupakkia. Kuolleen rinnalle pantiin pieni puinen risti. L u c e kertoo (WuM., s. 66—67, vrt. W i e d e m a n n, IÄLE., s. 309), että v. 1827 viisikymmentä vuotta sitte pantiin mukaan hevonen ja kaikenlaisia työkaluja, myöskin kirves sanoen: „mene nyt toiseen maailmaan ja hallitse Saksalaisia niinkuin he ovat täällä sinua hallinneet” (vrt. L a s i c i u s, de Diis, s. 50—51). Työkaluja kertoo B o e c l e r (Kreutzwald-Boecler, dEAG., s. 68) pantavan ruumiin matkaan; samoin Fr. Kr(e u t z w a l d) (Inl. 1837, n:o 18, p. 294), vielä lisäksi mainiten pantavan viinapullon ja palan kokoontaitettua paperia matkapassiksi. H. N(euss) (Inl. 1852, n:o 51, p. 953) pitää näitä antajan hartauden osotuksina ja vertaa nykyaikaiseen kukkien ostamiseen ja mullan heittämiseen vainajan arkulle. H o l z- m a y e r (Osiliana, s. 80) sanoo vieläkin anettavan mukaan viinaa, kokonainen leipä, kirja, neula, joilla kuolinvaatteet vainajalle valmistettiin, lankaa, että vainaja toisessa elämässä (H u r t, Vanavara IV, 4, 143, n:o 6) voisi paikata vaatteitansa, ja vielä varojen mukaan rahaa, „jolla hän Jumalalta saisi ostaa ravintoaineita”. H u r t i n käsikirjoituskokoelmissa *(Patkylästä,* EKS. 40, 3, s. 306, n:o 22 ja s. 307, n:o 26, v. 1875; *Samarasta.* H u r t, Vanavara III, 16, s. 542, v. 1889; *Tar-*

vastu kh., H u r t, Vanavara IV, 4, s. 338, n:o 13, v. 1891; *Ansekylästä,* main. nid., s. 143, n:o 6 ja 7) kerrotaan vainajan mukaan pantavan kaikkia edellä kerrottuja esineitä ja (Ansekylässä) ruumista pois viemään lähtiessä viskattavan kannulla olutta tai lasilla viinaa rattaiden alle „että surma toisessa ilmassa ei rupeaisi juomaan”. *Iöhwi kh.* (Hurt, Vanavara II, 7, s. 786, n:o 112, v. 1889). Hautaristin alapäähän tehtiin lovi ja siihen pantiin 10, 15, tai 20 kop. rahaa. *Tarvastu kh.* (Hurt, Vanavara IV, 4, s. 338, n:o 13, v. 1891) kuolleelle annetaan mukaan vasta.

Lappalaisten kertoo K n u d L e e m (Beskr. s. 498—499) panevan ruumiinarkkuun ruokaa. Eräästä arkusta löydettiin lusikka ja jauhosta ja vedestä tehty hiilillä paistettu kakkara. Myöskin nuolia ja jousia pantiin mukaan. J e s s e n sanoo (Afh., s. 70—71), että miehelle pannaan mukaan kirves ja tulukset, naiselle neula ja sakset, että voivat niitä käyttää työskennellessään Jabme-aimossa. A n d e l i n (Suomi 1858, s. 218—219), joka suurimmaksi osaksi on kääntänyt J e s s e n i n teoksen, antaa Lappalaisista nämät samat tiedot. Högström (Beskr., s. 207) mainitsee kuolleelle annetun matkaan kirstuun tupakkaa, kirveen, muutamia tikkuja sekä tulineuvot. Venäjän Lapissa sanoo F r i i s (Myth., s. 152—153) kuolleen saaneen mukaansa haudalleen kirveen tai veitsen, vaan aivan pilattuina, kirves kiveen kolhittuna, kenties siksi, arvelee hän, ettei kukaan niitä pois veisi. Venäjän Lappalaiset, kertoo F r i i s (En Sommer, s. 310) eivät pane ruumeitansa kirstuun, vaan haudan päälle laitetaan kansi (vrt. Suomal. s. 62) ja sen viereen pystytetään risti. Kannen alla muutamassa haudassa oli joukko suuria kiviä. Erään toisen haudan päällä oli nyrhiksi kiveen taottu varreton kirves.

Votjaakkien kertovat E r d m a n (Beitr. II, 2, s. 27) ja G e o r g i (Beschr. s. 56—57) antavan vainajan mukaan kaikenlaisia ruoka-aineita ja työaseita ja R y t s c h k o v (Tageb., s. 170—171) kertoo Votjaakkein hautaavan vainajiaan sellaisella huolella kuin jos he varmaan tietäisivät, että ne kuolemanhetken silmänräpäyksessä menevät toiseen elämään. He panevat niiden mukaan kirveen, veitsen, vadin, lusikan, katti-

lan, niinivirsun lestin *(kotshelyk)* ja niinenpalmikoimis-työkaluja, uusia niinivirsuja ja paljon muita samanlaisia tarvekapineita, että vainaja tultuaan taivaan asuntoon ei tarvitsisi kärsiä mitään puutteita. Hautalöytöjä tutkimalla on T e p l o u h o v (Arch. für Anthropol. Bd XII, s. 217, 218, 220—222) vahvistavat nämät tiedot.

Mordvalaisten kertoo S m i r n o v (Изв. Общ. Арх. Ист. и Этн. XI, 6, s. 538) panevan ruumiinarkkuun viinaa vainajan itsensä juotavaksi ja vanhemmille vainajille annettavaksi, että ne ottaisivat hänet ystävällisesti vastaan, sekä myöskin rahaa maanostoa varten. Vielä pannaan vainajan mukaan kirves ja nuija, joilla hän voisi karkottaa koirat Manalaan siirtyessään. Lapsi kuolleelle pannaan mukaan kuppi, lusikka ja orehkia. Ja ettei se palaisi takaisin elävien ilmoihin, pani äiti sen pään päälle liinaharjan sanoen „toiselle puolen meri, toiselle kaisla!”

Tsheremissien kertoo P a l l a s (Reise, I, s. 91) ja samoin myöskin R y t s c k o v, (Tageb., s. 95) antavan vainajalle matkaan hautaan niinivirsun lestin *(»kotshetnik”)* „että ne tultuaan toiseen maailmaan voisivat siellä tehdä itselleen niinikenkiä”. Puolustusaseeksi pahaa henkeä (der unreine Geist) vastaan antavat vainajalle käteen pienen puisen kepakon ja nipun villin ruusupensaan oksia (m. p.). Myöskin G e o r g i (Besehr., s. 32—33) kertoo aivan samaa.

Tshuvasseista kertovat G e o r g i (Besehr. s. 42), P a l l a s (Reise I, s. 91—92) ja E r d m a n (Beitr. I, s. 113—114), että he panevat kuolleen mukaan kaikenlaisia työkaluja ja elintarpeita.

Ostjaakit luulevat vainajalla olevan Manalassa samat toimet ja tarpeet kuin eläessäänkin ja panevat sentähden mukaan kaikenlaisia työkaluja, ruoka- ja keittoastioita (J. B. M ü l l e r, Leb. u. Gew. d. Ostj., s. 198—199, § 21) sekä myöskin, Losvajoen Ostjaakit, kuolleen pyssyjä ja muita arvokkaita kapineita (A. Teplouhov, Arch. f. Anthropol. Bd XII, s. 224). P a l l a s (Reise III, s. 54), G e o r g i (Besehr., s. 80) ja P e t r u s B r ö m s (de Rel. Sib., s. 24) antavat näitä samoja tietoja.

Voguuleista on G e o r g i l l a (Besehr., s. 68) samanlaiset tiedot kuin edellä on mainittu Ostjaakeista.

Samojeedeista kertoo J. B. Müller (Leb. u. Gew. d. Ostj., s. 405), että he sitovat yhden tai kaksi poroa haudalle, jos vainajalla niitä on ollut, ja ne saavat siihen kuolla nälkään.

Skandinaavilaisten uskosta sanoo Noreen (Svensk Tidskr. 1892, s. 174): „Haudassa elää vainaja (s. o. vainajain henget tai ne mitä me nykyään kutsumme kummituksiksi) aave-elämää, ja että ne voisivat mukiinmenevästi tulla toimeen varustavat jälkeenjääneet hänelle hautajaisissa tarpeellisia apuneuvoja, niinkuin ruokaa, talouskaluja j. m. s., joka tapa on jatkunut aina meidän päiviimme ja johtunut siihen, että kuolleen mukaan pannaan paistinpannu, piippu ja viinapullo.

Lättiläisillä ja *Liettualaisilla* oli tapana (Lasicius, de Diis Samagit. s. 54 ja Th. Hiärn, Gesch., Mon. Liv. Ant. I, s. 42), pukea ruumiin ylle vaatteet ja kengät, ja sitte he asettivat sen tuolille, jonka ympärille sukulaiset asettuivat syömään ja juomaan. He joivat myöskin kuolleen maljoja ja kyselivät häneltä, ruteenin (puolan) kielellä: (Lasicius, m. p.) „Ha lele i procz ti mene vmarl? i zati nie miel szto iesti, abo piti? i procz ti vmarl? ha le le, i zati nie miel Krasnoie mlodzice? i procz ti vmarl?”, „id est, Hei hei quare tu mihi mortuus es? an non, quod comederes vel biberes habuisti? quare mortem obiisti? hei hei mihi, num formosa coniuge caruisti? cur diem obiisti?” Suomeksi: „Oi, oi, miksi kuolit? Eikö sulia ollut syötävää ja juotavaa? miksi menit Manalaan? oi, oi, kaipasitko kaunista puolisoa? miksi läksit pois?” Pfingsten (die Pesten, s. 14, muist. 13) kertoo (Weisselin mukaan) heidän myöskin lausuneen: „Kayles Mause gygynethe”, vaan ei selitä, mitä tämä lause merkitsee. Ruumiin puku oli aivan täydelleen samanlainen kuin hänen asunsa elossa ollessaan s. o. miesvainaja oli miehen ja vaimo naisväen vaatteissa, siinä tarkoituksessa, että heillä toisessa elämässä olisi hyvät pukimet (Einhorn, Ref. Gent. Lett., cap. VI fol. 17[b], Scr. Rev. Liv. II, s. 628, ja Hist. Gent. Lett. fol. 49—50, Scr. Rer. Liv. II, s. 597—8, sekä myöskin Wiederlegunge, c. VII, Scr. Rer. Liv. II, s. 646). Einhorn kertoo (Ref. Gent. Lett., cap. VI, fol 18[b], Scr. Rer. Liv. II, s. 628—629) arkun kannen kohotettua sen alle pantavan

rahaa ja (m. t., fol. 17[b], s. 628) paitsi rahaa myöskin sormuksia, neuloja, hopeaa y. m. s. ruumiinarkkuun. Sama kirjoittaja kertoo (Hist. Gent. Lett., fol. 49—50, Scr. Rer. Liv. II, s. 597—8) Lättiläisten panneen mukaan rahan lisäksi hopeakaluja, vieläpä kultaakin (Wiederleg. cap. VII, Scr. Rer. Liv. II, s. 646) „että vainajilla olisi toisessa maailmassa, niinkuin he iankaikkista elämää kutsuivat, ravintoa ja että he voisivat tulla toimeen”. Vielä kertoo hän (Wiederleg, cap. VII), että suurena nälkävuonna 1601, kun ei ollut antaa vaatteita, rahaa tai muuta, antoivat neuloja ja rihmaa matkaan, että vainajat voisivat paikata vaatteitaan, jotteivät tarvitsisi alastomina astua Jumalan ja pyhien enkelien eteen (vrt. tähän Olearius, Voyages s. 109). Hupel (Topogr. Nachr., Bd II, s. 190) kertoo, että heti kun ruumis on puettu, panevat Lättiläiset muutamin paikoin sen rinnan päälle liinan, jolle katsomaan tulevat ystävät jättävät rahaa „lahjaksi sureville”. Samantapaista kertoo Russwurm (Inl., 1855, n:o 20, p. 312—313) ja (m. t., n:o 21, p. 330) lisää siihen Schillingin mukaan (ks. Magaz., s. 58), että hautaan mukaan annetulla rahalla vainajan olisi ostettava itselleen vaunut ja hevonen mennäksensä toiseen paikkakuntaan. Tässä ilmestyy jo vainajan pelko, joka näytäksen siinäkin, että (Russwurm, Inl., 1855, n:o 20, p. 312) vainajan kampa ja partaveitsi pannaan hänen mukaansa, sentähden että jos joku sattuisi sillä päätänsä kampaamaan, niin kaikki hiukset putoaisivat hänen päästänsä. Kuolleelle pantiin myöskin päretikku käteen „että hänellä olisi valoa kuolon yön pimeydessä” (Schilling, m. p.), ja päreestä tehty risti rinnan päälle. K. Schwenck (Myth., s. 296) sanoo *Slaavilaisista* että kuolleiden rauhaan saattamiseen kuului se, että ne hyvin haudattiin (vrt. muist., s. 299—301, useista eri kansoista) ja sittemmin koetettiin heitä uhreilla pitää suosiollisina. „He eivät siis pitäneet ainoastaan huolta niiden elatuksesta, vaan myöskin niiden vaatetuksesta, että heille vilja ja pellava hyvin menestyisi.”

3. Hautajaiset (Maahanpaniaiset).

Edellä mainitut uhrimenot ja -antimet tarkoittavat etupäässä ruumiin varustamista kaikenlaisilla apuneuvoilla matkan tarpeita ja vaaroja varten toisessa elämässä. Niistä tulee pääasiallisesti näkyviin hellä huolenpito ruumiin suhteen, jospa jo välistä pilkistäytyy pelko ja puolustautuminen vainajan tuottamia vahingoita vastaan. Hautajaismenojen tärkein kohta, samalla syvin hartauden osotus vainajata kohtaan, oli vainajan muistoksi vietetty uhriateria haudalla. Tämä ateria, joka alkuperäisessä tilassaan elävillä kansoilla on pysynyt hautajaisten pääkohtana (ks. L i p p e r t, Chr., s. 404—5), on hävinnyt niiltä kansoilta, jotka kauvemman aikaa ovat olleet kristinopin vaikutuksen yhteydessä, ja muuttunut hautajais-ateriaksi vainajan kotona. Niin on, jotenkin varmaan päättäen, käynyt Suomalaisten peijais-ateriankin. Peijaisten nimen merkityksestä antaa Porthan selityksen, vaan niiden viettämisestä emme hänellä tapaa tietoja.

Suomalaisten peijaiset asettaa P o r t h a n (Chron. Ep., s. 70 — 71) yhteyteen *peijakas* eli *peijanen* („genius inferus”) sanan kanssa ja pitää näitä pitoja Manalaisten lepytysjuhlana. Hän sanoo nimittäin (m. p.): „Millä tavalla Suomalaiset muinaisimpina aikoina ovat haudanneet kuolleensa, ei ole tarpeeksi selvillä, paitsi että on säilynyt sana *Peijaiset* merkitsemässä ateriaa, joka vietettiin kuolleiden muistoksi (joskus myöskin muutamien vuosien kuluttua heidän kuolemansa jälkeen); ja kun tämän sanan kanssa *Peijakas* tai *Peijanen* (‚genius inferus’) sana on nähtävästi yhteydessä (‚manifestam habet cognationem’), niin on todennäköistä, että nämät pidot olivat enimmiten vietetyt vainajain lepyttämiseksi (‚ad inferos placandos’), vaikkapa sitä saattaa muutamien kuulla käyttävän merkitsemään kaikkiakin pitoja, siten että välistä eivät epäile kutsua mitä pitomiehiä hyvänsä Peijas-miehiksi”.

Millä tavoin muinaiset Suomalaiset viettivät peijaisaterian vainajan haudalla, siitä ei kansankertomus ole säilyttänyt muistoa. Mutta useimpain hautalöytöjen nojalla voidaan jo

päättää, että sellainen ateria on vietetty, voipipa vielä sen viettotavastakin saada jonkunmoisen kuvan. Tähän kuuluvia tietoja on Th. Schwindt asettanut yhteen tutkimuksessaan *„Tietoja Karjalan Rautakaudesta”.* Sivulla 188 sanoo hän, että ennenkun hauta ummistettiin eli luotiin kiinni ja mahdollisesti jo ennenkun vainaja liinalla tai tuohella katettiin (vrt. s. 187), vietettiin haudalla peijaiset. Tätä peijais-ateriaa varten teurastettiin silloin joku elukka, useimmissa tapauksissa lammas, ja sen lihat nautti peijaisväki haudalla. Että eläimiä yleiseen haudalla tapettiin, katsoo tekijä olevan luultavaa sen johdosta, että kalmistoissa (etupäässä Suotniemen) on tavattu. paljon niiden hampaita (m. t., s. 176), jotka tuskin olisivat voineet sinne joutua, jos haudalle olisi vaan tuotu valmiita lihoja. Kun raavas oli tapettu ja nyljetty, paistettiin tai keitettiin liha sekä kaloja vaskikattiloissa ja saviruukuissa (s. 151—2), ja käytettiin tähän tarkoitukseen etupäässä vanhoja paikattuja kattiloita. Haudoista löydetyistä ruuan jätteistä ja luista päättäen näyttiin näissä aterioissa syödyn lehmän tai härän, lampaan ja sian lihaa, lintuja, kaloja, joista viimeksi mainituista kuhat lienevät olleet mieluisimmat peijaiskaloiksi (vrt. s. 152—3). Näistä valmistettiin keitto, jonka lientä sitte välistä syrjälleen asetetussa kattilassa pantiin hautaan, tavallisesti puukehyksen viereen ja aina sen ulkopuolelle. Eräälle Suotniemen miesvainajalle on ehkä uhrattu hevonen, kun hevoskaluja ja hevosen hampaita (ks. myös s. 95) oli hautojen (2 ja 5 hauta) lähellä. Mutta syötiinkö hevosenkin lihaa haudalla, vai uhrattiinko hevonen muuten vainajille, se ei löydystä selviä (s. 177). Luultavasti uhrattiin hevonen yksinomaan vainajain käytettäväksi, ja lienee tämä tapa alkujansa muualta Suomalaisille tullut. Sillä sekä Suomalaisten muinoisten itäisten että läntisten naapurien tapana oli käyttää uhreiksi hevosia. Saxo Grammaticus (V, s. 87) kertoo esim., että sodassa kaatuneelle muinaisen tanskalaisen lain mukaan oli uhrattava hevonen ja sotavarustus. — Myöskin on tavattu jälkiä koirauhreista (s. 188), joka oli annettu luultavasti kuolleelle metsämiehelle. Koirien uhraamista vainajille on pyynnöstäni tiedustellut Yrjö Wichmann matkallaan

Votjaakkien maassa kesällä v. 1894, mutta ei ole tavannut siellä jälkiä tästä. Olisiko tämä uhraamistapa pidettävä muinais-skandinaavilaisena (ks. L i p p e r t, Rell, s. 58), jommoinen uhri on mainittu Eddassa (Sigurd-laulussa 64). Hautajaisista löytyvissä kansankertomuksen muistoissa on tavattavana ainoastaan jätteitä tämmöisistä vainajalle haudalla annetuista uhreista.

Jäännöksenä kukko-uhrista hautajaisissa on tapa, **e.** *Jyväskylässä* (Nurmio, 766*) ennen ruumiin ovesta ulosvientiä heittää kukko kirstun päälle, ettei vainaja saa eläinonnea viedyksi, sekä **f-j.** *Savossa ja Karjalassa* (U. S. 1878, n:o 153 lis.) haudalle lähtöaamuna panna papuja seulaan *kukolle* ja lapsille yhteisesti syötäväksi. **j.** *Kaavi* (Kr. 13024[a]*). [Otetaan] metsikanan vasemmasta siivestä höyhenet, ne pannaan vasemmalle puolelle rekeen tai rahkeen solmuun. **l.** *Reisjärvi* (Kr. 679*). Ottaa höyhen ja panna salaa ruumisarkkuun, ja **n.** *Suomen Lapissa* (A n d e r s s o n 44, v. 1886) rekeen pistettiin kenenkään näkemättä arkun alle kolme kynää, etteivät Manalaiset painaisi, veneeseen höyhenet arkun alle.

Eläimen teurastaminen hautajaisateriaksi on, päättäen yleensä käytetystä hautajaisrokasta, ollut muinaisaikoina laajalle levinnyt tapa Suomalaisilla.

e. *Pihtipudas* (Kr. 15883*). Jos isäntä kuoli, niin lehmän peräimellä lyötiin arkun kanteen, että ei ikävöi, jos ei tapettu maahanpanijaisiin lehmää. Ei tule eläinvahingoita, eivätkä eläimet kuole vainajan jälkeen. **f.** *Ruokolahti.* Hautajaispäivällisissä (ks. Suom. Kuval., 1876, s. 144) on hernerokka aivan välttämätön ja tärkein ruokalaji. Kun joku kuolee, sanotaan *Viipurin läänissä* (Maid. ja Mer. Tak., 1865, s. 7) „hänestä saatiin rokka”. *Hirvensalmessa* (J. P a a s o n e n, SMY. Aik. X, s. 137) syötiin „ruumisrokka” ennen ruumista haudalle viemään lähtemistä astiasta, joka oli asetettu ruumiin päälle. *Joroisissa* (W ä ä t ä n e n 125*, v. 1886) piti jonkun talosta kuolleen hautajaisiksi tappaa eläin, jotta ei eläinten vahinkoa tapahtuisi. **f-j.** *Savossa ja Karjalassa* (U. S. 1878, nro 153, lis.) syötiin haudallelähtöaamuna *maitovelliä* tai jotain liemikeittoa. **g.** *Pohjois-Savossa* (L a i t i n e n 254*,

v. 1883) oli tapana päivälliseksi keittää *maitolämmitös*, jota otti suuhunsa jokainen talon ihminen, mutta ei annettu hautajaisvieraille. **j.** *Kaavilla* 1 (Vartiainen 17* ja Kr. 13024[c]*) oli sama tapa. Kuollutta maahan viemään lähtiessä, maistoivat maitolämmitöstä lusikalla ensi palaksi ne, jotka kirkolle lähtivät, joka mies (Kr. 13024[c]*), kolme lusikallista (Vartiainen 17*), viskattuaan ensin kukin kolmasti tätä keittoa maahan, samoinkuin kaikista muistakin ruokalajeista (Vartiainen 19*) oli jokaisen ruiskautettava kolme kertaa lattiaan, ennenkun suuhunsa pani, tai myöskin (Kr., m. p.) heitti lämmitöksen keittäjä ensin pöydän nurkkaan. Myöskin kirkolta tultua (Kr., m. p.) oli lämmitöstä maistettava, jotta elävät menestyivät. Jos ei maista, niin sitä rupeaa paha kiusaamaan. *Kaavilla* 2 (Vartiainen 18*) oli pesijän tahi talon vanhimman maistettava kaikkia ruokalajeja, ennenkuin muut saivat syödä. **k.** *Isojoki* (Möykky 65*). Isännän tai emännän hautajaisiksi tapetaan nautaeläin, sitte menestyvät eläimet. **l.** *Vihanti* (Rautell 519*, v. 1891). Jos ei isännän kuoltua teurasta lehmää, niin se kuolee muuten.

Kotoa lähtiessä haudalle osotettiin vielä vainajalle viimeinen kunnioitus. Tähän kuuluvat tavat ovat selviä jäännöksiä entisemmästä uhriateriasta.

g. *Pohjois-Savo* (Laitinen 55*, v. 1883). Vihdoin kirkolle lähtiessä kokoonnuttiin arkun ympärille, siinä isäntä jakoi vieraille kirstun yli viinaryypyt. Kun oli kaikille antanut, kaasi vielä lasin täyteen viinaa, kiersi sillä ruumiin kaksi kertaa myötä- ja yhden kerran vastapäivään, kierrettyään asettui hän hevosen eteen ja viskasi viinan luokin läpi hevosen päälle. **f-h.** *Viipurin läänissä* (Maid. ja Mer. Tak. 1865, s. 7) ajettiin päivällisillä kollehti köyhille. **i.** *Itä-Karjalassa* (O. A. Forsström, Valvoja 1886, s. 401). Ennenkun vainajan omaiset lähtevät pois haudalta, laskevat ne kalmalaudalle (noin parin kyynärän mittainen lauta haudan päällä) rahoja „ruuhen loadijoil” ja haudankaivajille palkaksi. Nämä eivät ota rahoja vastaan, vaan jaetaan ne „pakitshioil” s. o. kerjäläisille. Samoin pannaan kalmalaudalle „pakitshioil” annettavaksi ruista tai ohraa, suolaa ja leipää. **h-j.** *Karjalassa*

(U. S. 1878, nro 153, lis.) pantiin ennen aikaan ruumista kirkolle viedessä liinapio hevosen luokkiin tai aisaan, se oli sitte tehollinen. **j.** *Enossa* (Kr. 8827*) köyhille, jotka kaikki koottiin arkun ympärille, annettiin yli kirstun leipää. Köyhien muistaminen almuilla on vaan viimmeinen surkastunut jäännös entistä yleistä uhriateriaa (ks. Lippert, Chr., s. 406). *Kaavi* (Kr. 13066*). Luokkiliinasta kolmasti nyhtäistään vaatetta ja viskataan kirkkomaalle, sitte sen vasta saa takasin tuoda sieltä.

Hautajaistavoista ei ainakaan aterian suhteen saanut laiminlyödä mitään, sillä se olisi katsottu loukkaukseksi vainajaa kohtaan.

e. *Pihtiputaalla* (Kr. 16575[c]*) ei maahanpanijaisissa saanut liikauttaa pöytää, eikä murenta liikauttaa pöydän alta, se tuli ryskämään kuollut. ***g.*** *Pohjois-Savo* (Laitinen 214*, v. 1883). Vanhemmat ihmiset olivat niistä hyvin tarkat, he eivät muutoin lähteneet ollenkaan ruumista saattamaankaan, sanoivathan vaan „saapihan niitä puita arkipäivänäkin kotonaan vedellä”, sillä moittiakseen puuttuvaa vainajan kunnioittamista. **f-j.** *Savossa ja Karjalassa* uskotaan (U. S. 1878, n:o 153, lis.), että sinä vuonna kuolee paljon eläimiä, jos talonhaltijan hautajaisissa tavanmukaiset uhrimenot laiminlyödään. **h.** *Antreassa* (A. R[ahkone]n, Suom. Kuval., 1874, s. 94) pitää ruumisreen tai -kärryn aisassa olla suuri kello, muuten ei muka kuolleelle osoteta hänelle tulevaa kunniaa. Tämä on kaiketi pidettävä jätteenä ennemmästä tavasta viettää vainajani muistoa iloisilla menoilla, joihin kuului muun muassa häätapojakin (ks. Lippert, Chr., s. 405—6, vrt. myöskin Rell., s. 85). **(f-)h.** *Viipurin läänissä* (Maid. ja Mer. Tak., m. p.) toivat vieraat tullessaan hautajaisiin, niinkuin uhrijuhlaan ainakin, tuomisia, piirakoita, vehnäsiä, herneitä y. m., vieläpä viinaakin. **j.** *Nurmes* (Nurmio 1151*) hautajaisista ei saanut lapsille tuoda mitään tuliaisia, muuten tuli ruumis yöllä lapselle hampaitaan irvistämään. **j.** *Kaavilla* (Vartiainen 1*) oli emäntä ennen hautajaissaaton kotiintuloa ollut hampaistaan riippumassa tallin katto-orressa ja viskannut heiniä luukun kautta hevosille. Jos onnettomuuksia vainajan haudattua

rupesi tapahtumaan, niin oli se varma merkki, että joku lyyli oli jäänyt tekemättä (Vartiainen 21*). Silloin kutsuttiin vieraat ja pidettiin toiset hautajaisten tapaiset pidot n. k. „yön istujaiset”, ja tehtiin se lyyli, jonka luultiin hautajaisissa jääneen tekemättä (Vartiainen 22*). p. *Venäjän Karjalassa* on tapana ruumista haudalle viedessä panna iso lehmänkello ruumisreen tai -rattaiden aisaan (Kust. Karjalaisen suull. ilmoitus).

Virolaisten hautajaistavoista on säilynyt vanhin kirjallitieto Henrik Lättiläisen kroonikassa (cap. XII, 6, Scr. Rer. Liv. I, s. 128): „Mutta Virolaiset eivät ryhtyneet — — — ajamaan takaa Lättiläisiä, vaan kooten monen päivän kuluessa Lättiläisten kaatamia ruumeita ja polttaen niitä tulella pitivät he hautajaisia tapansa mukaan monenlaisilla valituksilla ja juomingeilla”. Vaikkapa tieto onkin tullut näin hämäränväriseksi, niin kuitenkin sopinee pitää noita mainittuja „juominkeja” paremmin uhripitoina kuin varsinaisina juomajuhlina, varsinkin kun lisäys „omalla tavallaan” („more suo”) antaa syytä olettamaan niitä muissakin samanlaisissa tapauksissa vietetyn. Samoin cap. XIV, 10 (Hansen, s. 148) mainittu kohta „ja pitivät kristittyjen hautajaisia uhrimenoillansa” („et sepulcra mortuorum Christianorum immolotionibus suis exercuerunt”), antaa viittauksen jonkunmoisiin uhrimeroihin. W. Luce (WuM. s. 67—68) kertoo: ”Muinaisten Saaremaalaisten hautajaisissa syötiin ja juotiin lujasti ja tehtiin myöskin juomauhreja kuolleille. Nyt nykyään on koko hautajaisateriana hernekeitto lihasta ja myöskin runsaasti juomaa. Vielä viisikymmentä vuotta sitte oli moni vanhus, jolla ei ollut ketään läheisiä sukulaisia, niin viisas, että hän itse oli mukana ilmi elävänä syömässä hautajaisateriaansa. Hän kutsui nimittäin ristilapsensa tai muutamia naapureinsa nuorukaisia luoksensa, ravitsi niitä tavanmukaisesti, ja siitä piti heidän hänen kuoltuansa haudata hänet ilman muuta.” Tämän inhottavan tavan sanoo kertoja hänen aikanaan s. o. tämän vuosisadan alkupuolella jo kokonaan olleen kadonneen. Russwurm (Eibof. § 295, II, s. 93) kertoo, että emännän t. isännän hautajaisiksi tapettiin joku nautaeläin, tavallisesti lammas,

sillä muuten voisivat *vainajat viedä onnen.* Haudankaivajalle syötettiin verestä lihaa. Aivan köyhät tappoivat ainakin kukon. (E. vertaa näitä uhreja Viikinkien *arföl* pitoihin, Yngl. saga, c. 40, Fryxell, I, 67 ja vielä Verg. Aen. XI, 198, *ἐντάφια, αἱμακουρίαι,* joiden jätteinä hän näitä pitää, vaikka kyllä ilman riittäviä todistuksia). *Runössä,* kertoo Ekman (Runö, s. 91—92), annetaan papille surusaaton lähtiessä viinalasi, rinkeli ja olutta, ja kantajille annetaan paarin vieressä viinaa, leipää ja olutta. Hautajaisissa *Worms*in saarella (Russwurm, Inl. 1855, n:o 21, p. 331) on lammas tai vähintäin kukko tapettava. Papille annettiin talonisännän hautaamisesta nuori härkä (” Jos tahdotaan antaa suuri ja vanha härkä, niin ei pappi sitäkään halveksi”, sanoo eräs vanha kirkonkirja vuodelta 1596, m. p.), emännän hautaamisesta nuori lehmä, josta papin oli sitte pidettävä saattojoukolle ateria. Myöskin oli Virolaisilla säilynyt almujen antamistapa. *Isaaki kh.* (Hurt, Vanavara II, 7, s. 784, n:o 105, v. 1889). Kun kuollut saapi haudatuksi, pitää viikon perästä kirkon kerjäläisille jokaiselle antaa leipä tai pala lihaa tai rahaa tai ken mitäkin muuta antoi. Tätä almua kutsutaan „inge tänu” s. o. hengen kiitos, että sitte kirkonkerjäläiset sen kuolleen hengen edestä rukoilevat, että se taivaaseen pääsisi eikä kotiin rupeaisi käymään. Kun joku köyhä kuolee, jolta itseltään ei jää mitään, mistä viedä „hengen kiitosta”, niin vievät sen sukulaiset (ks. myös Wiedemann, IÄLE., s. 477). Wiedemann (m. t., s. 478) mainitsee, että hautajaisiksi piti välttämättömästi jotakin teurastaa, muutoin eivät eläimet menesty. Ruumista haudalle poisviemään lähtiessä oli taas kukko tapettava, että vainaja jättäisi jälkeenjääneet rauhaan, eikä tulisi uudelleen takaisin (s. 310, 425), ja portille tultua heitettävä tuoppi olutta tai lasi viinaa vaunun pyöriin (s. 310). Samanlainen tieto on myöskin *Saarenmaalla* (EKS., Vanavara 40, 4, s. 622, n:o 6). Kun kuollutta kannetaan kotoa pois ja on saatu veräjän vaiheelle, viskataan kannulla olutta tai lasilla viinaa veräjän seutuun, ettei kuollut toisessa ilmassa rupeaisi janoamaan. *Iöhwe kh.* (Hurt, Vanavara II, 8, s. 136, n:o 100, v. 1889). Kun talosta kuoli isäntä tai emäntä tai niiden isä tai

äiti, ja vaikka oli talossa kyllin entistä lihaa, niin tapettiin kuitenkin hautajaispäivänä yksi eläin, kun luultiin, ettei vainaja muuten saanut haudassa rauhaa eikä antanut eläinten menestyä. Omituinen, samalla vanha hautajaisaterian muoto on säilynyt *Iöhwe kh:*ssa (H u r t, Vanavara II, 7, s. 786, n:o 111, v. 1889). Kuollutta haudalle viemään lähtiessä keitetään herneitä suolan kanssa ja lähtövirren loputtua pannaan herneitä kauhoilla ruumiin arkun päälle ja vehnä- tai lestyleipäkakkaroita, saattajille annetaan viinaa ja jokainen käy ottamassa arkun päältä herneitä ja kakkaran. *Iöhwi kh:ssa* sanottiin, jos jostakusta talosta sattui kuolemaan joku eläin kohta sen jälkeen kun isäntä tai emäntä, että „hyvä isäntä tai emäntä lähtee itse omansa edestä menemään, vaan pahat vievät onnen jälestään” (H u r t, Vanavara, II, 8, s. 446, n:o 8, v. 1789). Haudalle laskettiin muutamin paikoin kuolleelle viinapulloja, pääharja, kukkia y. m. ja haudalle pystytetty risti koristellaan kirjavilla nauhoilla. Tämmöisestä rististä kertoo H u p e l (Top. N., II, s. 156): „huonosti veistelty risti, johon ripustetaan hiukan värjättyä lankaa, vyö tai sukkanauhat, pystytetään vainajan päänpohjiin. Varakkaammat kuletuttavat sitä saaton kulkiessa ratsastajalla arkun edellä tai panevat sen arkun päälle” (ks. myös R u s s w u r m, Inl., s. 1855, n:o 21, p. 330, Lättiläisistä[?]).

Lappalaiset teurastavat sen poron, jolla ruumis viedään hautaan, syövät sen lihat ja hautaavat luut maahan (Kn. L e e m, Beskr., s. 499). Sama tieto on H ö g s t r ö m i l l ä (Beskr. s. 208) ja sen lisäksi sanoo hän, että sitä poroa ei koskaan panna ikeeseen, joka on vienyt ruumiin hautaan. Varakkaammat toimittavat ruumiin hautaansaattajille „vähäsen aterian” ja tarjoavat heille vähän simaa t. m. s. (L e e m, m. t., s. 405). Skolte-Lappalaisista kertoo F r i i s (En Sommer, s. 151—152): „miehen tai vaimon kuoltua valitaan vainajan porolaumasta paras ja virheettömin poro, se annetaan maksusta lähimäiselle sukulaiselle. Sahoilla ostetaan vahakynttilöitä, joita poltetaan kotona vainajan kunniaksi. Vainajan sielun uskotaan tekevän avaruudessa matkoja enkelin seuraamana”. Tämä käsitys on epäilemättä katoolinopin synnyttämä.

Votjaakit, varustavat vainajan arkkuun niinkuin ainakin matkalle lähtijän ja sitte viettävät hänen hautajaisensa, joihin sukulaiset ja tuttavat kokoiltavat, jokainen ken vaan on kuolemantapauksesta saanut tiedon. Ketään ei näet erikoisesti kutsuta, vaan jokaisen on tultava, välttääkseen niitä vastuksia, joita vainaja, epäkohteliaisuudesta närkästyneenä, voisi tuottaa. Vieraita varten on valmistetta kaikellaista ruokaa: puuroa, lihaa, voita, bliniltä, olutta ja kumyshkaa. Näillä ravitaan sekä vieraat että myöskin ne sukulaisvainajat, jotka ovat tulleet vastakuollutta valtakuntaansa vastaanottamaan. Niitä varten on *uunin kupeelle lähelle ovea* asetettu erityinen kuppi, johon hiukkasen kutakin ruokalajia heitetään. Kupin laitaan on kiinnitetty niin monta omatekoista (ei venäläistä) vahakynttilää, kuin on sukulaisvainajia. Ruokaa pannessaan kuppiin lausuu perheen vanhin miespuoli rukouksen iso-isälle ja isoäidille pyytäen heitä vastaanottamaan tarjotun ravinnon ja antamaan perheelle kaikenlaista menestystä. Sittemmin heitetään kupin sisältö pihalle koirien syötäväksi. Vainajata poisvietäessä nostetaan ovi saranoiltaan ja ruumis kannetaan saranojen puolelta, kun luullaan vainajain kulkevan sitä tietä. Haudalle otetaan leipää, voita ja munia, jotka pannaan hautakummulle mullan peittoon. Sitä tehdessä lausutaan samanlainen rukous kuin kotonakin, vaan tässä rukouksessa muistellaan vastakuollutta vainajaakin eikä ainoastaan ennen kuolleita sukulaisia (W i c h m a n n i n mukaan, TVM., s. 39—40). (G e o r g i (Beschr., s. 55—57) kertoo, että Votjaakit heittävät hautaan vainajalle muutamia kopeikoita.

Mordvalaiset P a l l a k s e n mukaan (Reise, I, s. 71) toimittavat kuolleelle uhreja, hänen ravinnokseen haudassa. Kotiinjääneet sukulaiset koettavat olla katsomatta vainajan jälkeen (S m i r n o v, Изв., S. 541).

Tsheremissien hautajaistavoista sanoo G e o r g i (m. t., s. 32—33), että niissä ei ole uhreja, mutta kuoleman jälkeen kertoo (m. t., s. 389) uhrattavan antilaiksi vainajille suuria raavaita, että sen sielulle olisi eläimen sielusta apua. Mutta (S m i r n o v, Чер., s. 117—118) kertoo, että jo ruumiin kotona ollessa sukulaiset ja naapurit panevat arkun vieressä ole-

vaan kuppiin bliniitä, sanoen: „kunpa tämä blini tulisi sinun luoksesi, älä kävele syömättä, juomatta nälkää nähden!” Samalla tavalla sanotaan, kun kuppiin kaadetaan olutta, ja vielä hautaan pannaan mukaan poveen kolme blinii-palaa. Vieläpä muutamin paikoin avataan vainajan suu ja valetaan siihen viinaa. Jo Georgin aikaan, sanoo Smirnov, jätti jokainen saattaja haudalle kolme bliniitä sanoen: „tämä sinulle tulee hyvään tarpeeseen”. Arkkuun pannaan lusikat, kupit, piiput, veitset, rahaa ja lapsille leikkikaluja, Krasnofimskin piirissä vielä viltti, patja, päänalus ja pari alusvaatteita. Muistojuhlissa vielä uhri uusitaan, ja elukkain nahkat ripustetaan puihin. Vainajalle mainitsee Olearius (Voyages, s. 405) uhriksi teurastettavan hänen paraan hevosensa, jota hänen ystävänsä, vanhempansa ja palvelijansa pitävät parhaana. Hautajaismenoissa on vaimoväki ja vainajan äiti osallisina, hautajaisateriassa itkemässä kuollutta ja köyhille rahaa jakelemassa (Rytsckow, Tageb., s. 96), vaikk’eivät muuten ole yleisissä kansankokouksissa (= uhreissa) osallisina. Kusnetshov kertoo (ks. Smirnov Чep., s. 118), että Malmyshin ujesdissa hautaa umpeen luodessaan, kun ovat panneet vähän multaa ruumiin päälle, tappavat pienen eläimen ja syövät sen. Luut heittävät he hautaan, joka sitte lopullisesti täytetään. Vielä kertoo Rytsckow (m. p.), että hautakummun valmiiksi luotuaan panevat sille palan leipää vainajalle evääksi ja sen ympärille sytytettyjä kynttilöitä yhtä monta kuin huonekunnasta on jäseniä kuollut. Nämät kynttilät ovat olevinaan kuolleita esi-isiä, senvuoksi sanovatkin he siinä „eläkää sovinnossa toisessa elämässä, älkääkä riidelkö”. Smirnov kertoo (Чep., s. 119), että kun neljäntenä päivänä hautajaisten jälkeen sytyttävät muistokynttilät, niin sanovat vainajalle: „Älä polta käsiäsi ja jalkojasi”. Hautajaisten lopuksi laittavat Ufan Tsheremissit haudan ympärille aitauksen, etteivät vainajani henget pääsisi sen yli tallaamaan viljapeltoja. Ja kun semmoinen aitaus vanheni, laitettiin uusi sijaan. Smirnov (m. t., s. 121) kertoo vieläkin olevan semmoisia aitauksia. Vjatkan piirissä uskotaan, että jos ei anneta vainajan mukaan kaikkia tarpeellisia kapineita, niin se tulee itse ottamaan ja vie sukulaisensa, joita hän tarvitsee työmiehiksensä.

Tätä tarkottaa tapa piiloutua vainajalta, kun häntä lähdetään hautaan kuljettamaan, eivätkä kylän asukkaat katso akkunoista, ettei vainajan tekisi mieli ottaa heitä mukaansa.

Tshuvassien hautajaisateriaan G e o r g i n kertomuksen mukaan (Beschr., s. 42, ks. myös S t r a h l e n b e r g, NOTh., s. 367) ovat vainajatkin osallisina. Senvuoksi uudistetaankin hautajaiset kolme kertaa (P a l l a s, Reise, I, s. 92). Viimeisellä kerralla pidetään uhriateria ja pystytetään puupaalu vainajan pääpuoleen. Tätä varten tehtyyn reikään panee ennen paalun pystyttämistä jokainen läsnäolija lihapalan ja vähän uhriateriaa varten valmistettua juontaa, jonka jälkeen uhri nautitaan, juodaan ja pidetään kaikenmoista iloa. B r ö m s (de Rel. Sib., p. 18) sanoo: „Kun joku rikas Tshuvassi kuolee, niin tappavat sukulaiset ja ystävät heti kuolleen parhaan hevosen jollakulla mäellä ja siellä syövät lihat (vrt. S m i r n o v, Чер., s. 118). Sitte kaivavat käsin haudan ja polvistuen suurimmalla hartaudella hautaavat kuolleen”. Sama uhri on myöskin *Permiläisittä,* vaan he sen’ toimittavat neljäntenäkymmenentenä päivänä hautajaisten jälkeen (S m i r n o v, m. p.)

Tutkiessaan Tverin läänin ”*Vepsäläisen ryhmän’’* hautoja, joissa ruumiit olivat polttamattomia, on E u r o p a e u s (Allm. Tidn. 1874, n:o 212—215) löytänyt niistä uhriaterian jätteitä, astioita, hiiliä y. m. (ks. myös A s p e l i n, MTA., s. 310—312). *Merjalaisten* hautaustavoista on A s p e l i n (m. t., s. 283—4) antanut hyvin tämänlaisia tietoja. *Volgan* kansoilla oli Araapialaisten kertomusten mukaan (ks. A s p e l i n, MTA., s. 312) tapana, että nainen orjat ja hevoset seurasivat miesvainajata hautaan. Ihmisuhreista vainajille ei kuitenkaan suomalaisilta kansoilta ole varmoja tietoja.

Pohjos-Aasian *suomalais-ugrilaisista* heimoista kertoo C a s t r é n (RuF. I, s. 264) *Samojeedein* teurastavan haudalla poron. *Voguuleista* taas sanoo G e o r g i (Beschr., s. 68), etteivät he pidä vainajille mitään muistojuhlia eikä aterioita. P a l l a s (Reise III, 54—55) kertoo, että *Ostjaakit* vievät isännän haudalle kolme parasta poroa valjaineen. Poroille sidotaan siellä hiihna kaulaan, jalat yhteen ja lyödään seipäillä pitkin selkää, kunnes kuolevat. Tapetut porot jäävät haudalle ja ajo-

kalut pystytetään siihen. Rikkaiden hautajaisissa tapetaan useampiakin poroja. Haudan lähellä keitetään sitte uhriateria, syödään kyllälti, loppu viedään kotiin ja jaetaan naapureille kuolleen muistiaisiksi. G e o r g i (m. t., s. 80) sanoo, että varakkaat vaan uhraavat kuolleille, ja että tavallisesti uhrataan ainoastaan kolme poroa.

Lättiläiset, kertoo P f i n g s t e n (Feste, s. 14), pitivät hautajaisaterian hautaamisen edellä sekä myöskin hautaamisen jälkeen (S c h i l l i n g, Magaz., s. 43), johon sukulaiset ja kantajat ottivat osaa (ks. R u s s w u r m, Inl. 1855, nro 21, p. 331), ja panivat haudalle ruokia, joita vainajan luultiin käyvän yöllä syömässä. Hautajaisateriaksi oli teurastettava nelijalkainen eläin (Russwurmin mukaan, Inl. 1855, n:o 21, p. 331) ja ennenkun kukaan on sitä maistanut, otetaan palanen kuolleille, pannaan se erityiseen paikkaan, samoin kuin *papuja, herneitä* ja ryynipuuroa, (S c h i l l i n g, Magaz., s. 58). Sama kirjoittaja (m. p.) kertoo hautajaisateriassa juotavan olutta ja paloviinaa vasta sitte, kun siitä on vähän maahan tipautettu. Hautajaisiin tuovat vieraat mukanaan runsaat tuomiset ruokaa ja juomaa, siliä jos isäntä niitä väheksyisi, niin voisi siitä olla vahingollisia seurauksia. Hautajaiskutsua ei myöskään saanut jättää noudattamatta, ja hautajaisissa piti syödä ja juoda asianmukaisesti, muutoin kosti kuollut sairaudella ja onnettomuuksilla (Schillig, m. t., s. 43), kun hänelle ei osotettu viimeistä kunniaa. Papille oli Lättiläisillä tapana antaa hänen vaivastaan pari kintaita ja muutamia kakkuja hautajaisateriasta. Näistä ei kuitenkaan saanut maistaa, ennenkun oli ensin annettu koiralle palanen, ettei sitte kuollut tullut vainajan jälestä (R u s s w u r m, Inl. 1855, n:o 21, p. 329, B e r e n t i n mukaan).

Liettualaisista kertoo L a s i c i u s (de Diis, s. 57), vrt. myös M e n e c i u s (de Sacrif., Scr. Rer. Liv. II, s. 391) „Valitusten tauottua (ks. s. 73) annetaan vainajalle lahjoja, vaimolle neula ja lankaa, miehelle liina kaulaan. Hautajaisvieraat heittävät rahaa hautaan vainajalle vastaiseksi matkarahaksi. Ruumiin päänpohjiin hautaan panevat he leipää ja täysinäisen olutmaljan, ettei vainajalla olisi jano eikä nälkä, ja

vaimo istuu sekä aamuin että illoin puolisovainajansa haudalla itkee kolmekymmentä päivää.

Vendeistä kertoo K. Schwenck (Myth., s. 304), että hautajaisateriasta heittää jokainen kaikista ruokalajeista hiukan ja vähän juomaa pöydän alle, heidän luulonsa mukaan vainajan hengen nautittavaksi. He nimittäin luulivat niiden olevan oven takana ja kutsuivat sisään. Jos jotakin putoaa pöydältä permannolle, eivät he ota sitä pois, vaan jättävät syötäväksi armottomille hengille, joilla ei ole ketään sukulaisia heitä ravitsemaan. Vainajalle, joka parhaisiin vaatteihinsa puettuna oli pantu arkkuun, annettiin vasempaan käteen viisi kultarahaa tuntemattomalle jumalalle ja oikeaan käteen kaksi hopearahaa, joista toinen oli tiennäyttäjälle ja toinen Manalaan ylisaattajalle (s. 300—301).

Jos edellämainituissa hautajaistavoissa jo näkyy pelkoa vainajan mahdollisesti voivan saattaa vahingoita ja onnettomuuksia jälkeen jääneille, niin tässä alempana mainitut tavat osottavat suorastaan vainajan hengen poisajamista kotoa tai myöskin puolustautumista sitä vastaan. Pelon olemme nähneet olevan määräävän pääaineksen Euroopan ja Aasian shamaaniuskoisilla kansoilla heidän vainajainpalveluksessaan ja niin se on hyvin monilla muillakin alkutilassaan elävillä kansoilla (ks, Lippert, Seelencult. s. 5—6 ja 9—10) sekä etelä- että länsi-osissa maanpalloa. Vainajanpelko saa alkunsa siitä, että hänen luullaan kulkevan ihmisten joukossa kummituksena ja tautien synnyttäjänä (vrt. Smirnov, ВОТЯКИ, s. 190). Muutamat kansat luulevat, että tautinen on jo pahan hengen vallassa, ja jättävät sairaat läheisimmälle vuorelle annettuaan niille matkaan ravintoaineita (Lippert m. t., s. 5 ja 9). Niilläkin kansoilla, jotka vainajiansa ovat palvelleet myöskin hyvinä haltijoina, on vainajain palveluksessa paljon pelkoa osottavia tapoja, jopa ne näyttävät olevan voitollakin. Tätä seikkaa selittää Lippert (Chr., s. 464) siten, että niiden tapojen säilymiseen on vaikuttanut puolestaan sekin, että kirkko sille vihamielisten henkien vastustamiskeinoja, vaikka kirkkoon kuulumattomiakin, hävitti vähemmän pontevasti kuin muita pakanuususkon jätteitä, tai ei ollankaan. — Suomalaisillakin

on säilynyt vainajia vastaan puolustautumiseen kuuluvia hautajaistapoja jotenkin runsaasti, ja nämät tavat ovat verrattavat niihin, mitä tapaamme muilla kansoilla. Mihin kuuluu varsinkin vainajain yhteydessä olleiden esineiden polttaminen (vrt. L i p p e r t, Chr., s. 465) sekä myöskin huoneiden puhdistaminen (vrt. m. p. sekä myöskin m. t., s. 613—619).

b. *Satakunnassa* (S k o g m a n, Suomi II, 6, s. 162) luultiin aaveiden ruumiin silmistä, jos ne jäivät auki, katselevan toista otusta itsellensä samasta talosta. **f-h.** *Viipurin läänissä* (A. R[a h k o n e]n, Suomen Kuval. 1876, s. 70) tämän estämiseksi pannaan silmien päälle vaskirahoja, jotka painaisivat ne kiinni, ettei ennustus toteutuisi. (Maid. ja Mer. Tak., v. 1865, s. 6). Senjälkeen juoksevat sukulaiset sekä naapurinväki ruumista katselemassa, ja jokaista tervehditään sanoilla: ”hyvin paljon terveisiä sekä pitkää ikää N. N:ltä” (kuolleelta), johon vieras vastaa: „kepeät mullat hänen haudallensa!” **h.** *Virolahdella* (F o r s b e r g 203*, v. 1888) tervataan kuolleelta jalkapohjat sitä varten, ettei ne pääse takaisin kotiin. **e.** *Hartolassa* (Ö f v e r l i n g 245*, v. 1890) ja *Jyväskylässä* (N u r m i o 167*) ei saanut ruumiinarkkua tehdessä jääneitä lastuja polttaa asuinhuoneen uunissa, siitä rupesivat huoneet rysähtelemään, vaan *Viitasaarella* (Kr. 16532) ne vietiin metsään ja siellä poltettiin, niin ei jäänyt kirkkoväki taloon. *Karstula* (Kr. 206*). Kaikki ympärillä olleet vaatteet pitää polttaa, vaikka oli kuinka hyviä vaatteita siinä vuoteessa, johon kuoli, ja oletkin polttivat. **g.** *Pohjois-Savossa* (L a i t i n e n, 214*, v. 1883) poltettiin kirstun lastut tiellä, ja ruumis vietiin sen tulen ylitse. **h.** *Antreassa* (II. S., 1878, n:o 153, lis.) piti ne polttaa pellolla, ettei tupa ruskaisi ja paukkuisi. Samoin poltettiin (II. S. 1878, n:o 153) ruumiinpesuoljet jollakin tiellä karjalykyn pilautumisen estämiseksi. **i.** *Itä-Karjalassa* (A. R[a h k o n e]n, Suomen Kuval. 1876, s. 69) ovat veisto- tai höylänlastut ruuhen valmistuttua kaikella muotoa kätkettävät johonkin semmoiseen paikkaan, josta ne ikimaailmassa eivät voi tuottaa kenenkään silmien eteen haahmoa kuolleesta. **j.** *Kaavilla* 1 (V a r t i a i n e n 15*) ennen sytytti ruumiinpesijä ruumista viemään lähtiessä pesuoljet kahdenpuolen tietä, jota

sitte ajettiin palavien olkikasojen välitse kirkolle. Jätteinä tästä on vielä samalla paikkakunnalla säilynyt ruumista kirkolle viemään lähtiessä olkikasojen asettaminen kahden puolen kuljettavaa tietä (V a r t i a i n e n 11*). *Kaavi* 2 (Kr. 12299[c]*). Kun lähdettiin haudalle, niin pantiin kahden puolen tietä tulet palamaan ja sen läpi kuljettiin. (Kr. 13024[a]*) Tuluksilla isketään tuli ja se tulitaula pannaan kirstun alle rekeen. **l.** *Vihanti* (R a u t e l l 704) = **e.** *Hartola* ja *Jyväskylä. Pyhäjärvi* (Kr. 2397 [b]*). Kun ruumista pois vietiin, niin ruumiinpesuastiat poltetaan ja sängytkin ja ruumiinoljet, ettei kalma tarttuisi. **m.** *Sotkamo* 1 (M. II, 493*) Kalmalastuja ei saa asuinhuoneessa polttaa, Manalaiset asettuvat huoneeseen ja seinät alkavat ruskaa itsekseen ja lapset itkeä. Kalmalastuja ovat ruumiinarkun lastut ja mitä kaikkia hautalaitoksia nikkaroidaan, ne ovat kaikki kalmalastuja. Vaan jos ei ruumiista mittaa oteta, vaan summassa tehdään [arkku], niin sitte eivät ole kalmalastuja, ja saa polttaa vaikka missä. Kalmalastut kuin poltetaan metsässä ja syydetään tuhkat ilmaan

„Tuulen tuuditeltavaksi,
Vilu ilman vietäväksi
Ahavan ajeltavaksi,

niin sitte ei tartu niiltä sijoilta kehenkään. Vaan jos polttamatta heitetään, niin jos niiden tienoilla sattuu säikähtämään. niin tarttuu. *Sotkamo* 2 (M. II, 492*). Hukkuneen ruumiin vaatteita ei saa polttaa kuten maalle kuolleitten. Ne jos poltetaan, niin siitä syntyy „tulikalma”, joka on kaikista kalmoista pahin, kuin siinä on kaksi vahvaa väkeä yhdessä, jotka kumpikin tahtoisivat työtään toimittaa. Siitä syystäpä tulikalma lauduttaa ja toisinaan lautuma menee kuivalle ruvelle kuin kuusen koskut ja siitä sitte visvoille; visvoille kun tulee, niin sitä polttaa kuin tulessa. Se tulikalma tarttuu usein itsestään niistä kalmapaikoista, kuin sattuu vaan säikähtämään, eikä pääse siitä muuten kuin pitää samalla puoskia tuli-, vesi- ja metsähiitten taioilla. **t.** *Soikkina* (O. G r o u n d s t r o e m, Suomi II, 6, s. 318) Sielu jää kuoleman jälkeen oleskelemaan

maan päälle. Sentähden on yleisenä tapana kylän ulkopuolella sytyttää olkilyhde palamaan ja viedä ruumis yh tulen ettei vainajan sielu palajaisi kotiin häiritsemään elävien unta.

Th. S c h v i n d t (Karj. Raut., s. 189) sanoo: „Koska kivet hautojen päällisissä ladelmissa nähtävästi ovat tulessa kovasti hapreentuneet ja nokiset sekä niiden välissä tavataan hiiltä ja tuhkaa, niin on haudan päällä kiviladelmalla pidetty tulta, ehkä useastikin; ja koska kivien välistä myöskin on useasti löydetty eläimien luita ja saviastiain palasia, niin on luultava, että haudalla on syöty hautajaisia myöhempinä aikoina. — Tämä panee arvelemaan, että vielä tänä päivänä Tverin Karjalassa ja Suomessakin kreikanuskoisilla äsken kuluneina aikoina ollut tapa käydä kalmistossa vainajia muistelemassa ruualla ja laululla eli itkulla on jo tutkimuksen alaisena aikana ollut vallalla”. Luultavana voi ehkä pitää, että tulenpoltolle näissä tilaisuuksissa on ollut tarkoituksena vainajan hengen haudassa pysyttäminenkin.

Virolaiset polttavat kuolinoljet ja ruumislaudan kantavat heti arkun jälestä ulos ja polttavat sillä tiellä, jota myöten ruumissaatto on kulkenut, muuten kuolee samasta talosta muita (W i e d e m a n n, IÄLE., s. 310). Samoin poltettiin ruumiin vuode-oljet tienristeyksissä, ja pahan ihmisen sielu meni niiden mukaan, *(Kuusalu,* Hurt, Vanavara II, 15, s. 23, n:o 66, v. 1889 ja S c h i l l i n g, Magaz. 62; R u s s w u r m, Inl. 1855, n:o 20, p. 312), tai vietiin oljet kaukaiseen paikkaan metsään (R u s s w u r m, Eibof. § 293, II, s. 92 ja Inl. edellä main. p.). B o e c l e r i n (Scr. Rer. Liv. II, s. 672), tiedonantojen mukaan yhtyi tähän polttamiseen ennustus siten, että tarkastettiin jälelle jääneestä tuhasta jalanjälkiä, joista arvattiin ihmisen tai eläimen kuolemaa samasta huonekunnasta (ks. R u s s w u r m, Inl. 1855, n:o 20, p. 312). W i e d e m a n n (Mélanges Russes, T. IV, s. 673) kertoo, että ruumista ulosvietäessä pitää kotiinjääneiden heittää riihen hiiloksesta päreellä tuhkaa ruumiin jälkeen niin kauvas kuin mahdollista. *Iõhwi kh.* (H u r t, Vanavara II, 8, s. 118, n:o 24, v. 1889). Kun kuollutta katsomasta tai kuollutta saattamasta tultiin kotiin, niin kohta kun

omaan tupaan tultiin, pantiin kädet uunin nurkkaa vasten, ettei surma jälestä tulisi.

Suomen Lapissa (A n d e r s s o n 42*, v. 1886) vietiin kuolleen vuodeoljet sen tien viereen, josta ruumista kuljetettiin kirkolle, ja ruumissaaton ohimentyä pantiin palamaan. Jos ruumis oli veneellä vietävä, poltettiin oljet ja lastut rannalla veneen ohi päästyä. Kuoltua poltettiin myöskin paikoin liedessä tervaa ja havuja, että Manalaiset karkottuisivat (A n d e r s s o n 41*, v. 1886).

Nämät puolustautumistavat muistuttavat niitä taikatemppuja, joilla talosta koetettiin poistaa jonkun vihamiehen tai noidan saattamaa vahinkoa. Vertausta varten saakoot tässä muutamat viimemainittuja paikkansa.

g. *Rutakko* (Kr. 14473*). Kun paha vieras lähtee pois, niin viskataan vettä jälkeen. **l.** *Pyhäjärvi* (Kr. 2379*). Joka kiroili talossa, niin sen jälkeen tulista poroa (tuhkaa) heitettiin. **n.** *Suomen Lappi* (A n d e r s s o n 19*, v. 1886). Kun hurrikas vieras tai semmoinen outo ihminen, joka ei ennen ollut talossa käynyt, ensi kertaa kävi jossakin, niin sen pois lähdettyä hajotettiin tuhkaa jäljille, ettei kävijä jättäisi jälkeensä mitään kirousta eli pahaa vaikutusta, ja (A n d e r s o n 77*, v. 1886), missä noita vaan pois lähti huoneesta, nakattiin sen jälkeen uunin tuhkaa, ettei mitään maanväkeä jälelle hänestä jäisi. Kuulun noidan jälkeen heiteltiin tuhkaa kolmeen ilman suuntaan.

Votjaakeilla on tapana panna ruumiinkuljetusrekeen vainajan viimeksi pitämä paita, oljet, joiden päällä häntä pestiin sekä kaikki rikat ja roskat siitä nurkasta, jossa sairasvuode oli, ja heittää ne sitten arkkua hautausmaalle kuljettaessa, kylän ulkopuolella (tavallisesti ensi joen tai puron takana) olevaan „kuorenheittopaikkaan”. Ennen ruumista viemään lähtöä palaavat kaikki hautajaisvieraat jälleen tupaan asettaen oven saranoilleen ja nyt voidaan taas mennä ulos katsomaan vainajan lähtöä. Kun se on nähty, palataan jälleen tupaan, jossa jalat puhdistetaan pesästä lattialle heitetyssä tuhassa (W i c h m a n n i n mukaan, TVM, s. 40—41).

Tsheremissit eivät ollenkaan polttaneet ruumiinarkkua tehdessä syntyneitä lastuja uunissa, jos se tehtäisiin tulisi vainajalle tukala olo haudassa (Smirnov, Чер., s. 119).

Mordvalaiset puhdistavat sen paikan tuvasta, jossa arkku oli, panemalla siihen tuhkaa tai veitsen (Smirnov, Изв. XI, 6, s. 538) tai myöskin vastalla ripsuen valelevat koko tuvan vedellä (m. t., s. 541).

Lättiläisillä oli tapana heti hengen lähdettyä ruumiista riisua hänen vaatteensa ja polttaa ne kokonaan tai ainakin osa niistä (Russwurm, Inl. 1855, n:o 20, p. 311).

Liettualaiset (Lasicius, de Diis, s. 57) seurasivat ratsastaen ruumisvaunuja ja huitoivat paljastetuin miekoin ilmaa, sanoen: „Geigeite begaite pekelle” („Eia fugite daemones in Orcum”) s. o. paetkaa henget Manalaan.

Hyvin yleinen keino näyttää vainajan hengen karkottamiseksi olleen rautanaulan lyöminen kynnykseen ja kuolin- tai pesupaikalle, tai myöskin ristinmerkin tekeminen arkun kanteen tai haudan päälle, kun se on umpeen luotu.

e. *Pihtipudas* 1 (Kr. 16532[c]*). Kun arkun valmiiksi saa, niin kolmasti lyö vasaralla arkun kanteen ja risti tehdään arkun päälle, ja pitää panna kolme lastua arkkuun. *Pihtipudas* 2 (Kr. 16532[d]). Kun haudataan, niin sitte pitää kantomiesten lyödä haudan päälle kolme ristiä. Sitte ei lähde mukaan kirkonväkeä eikä mitään. **g.** *Pielavedellä* (Castrén 5*) lyödään naula sille paikalle tuvassa, johon joku kuolee, että „jos säikähtääkin sillä paikalla, niin ei kohtaa” (ei tule tauti) ja (Castrén 6*) pesupaikalle naula niin ikään. *Pohjois-Savo* (Laitinen 54*, v. 1883). Kun kuollutta pestiin, niin lyötiin kaksi rautanaulaa pesusijalle laattiaan ja toiset kaksi kynnykseen, ne olivat muistona pesemisestä. Sitten vietiin ruumis veisuulla aittaan. (Laitinen 222*, v. 1883). Seppä kirstunnauloja tehdessään löi ensimäisen naulan pajan seinään. *Kiuruvesi* (Kr. 14783*). Kun ruumista pesevät, niin ruumiin pesusijalle rautanaulan lyövät ja tekevät kirveellä ristiin kolme ristiä ja keskimäiseen lyövät rautanaulan. Ja sitte kun arkkuun panevat, niin lyövät viimeisen naulan rinnan päälle, tehtyään ristin vasaraan, ja viimeisen kerran hiljaa

vaan kolauttavat. Kun sitte rekeen panevat ja lähtevät viemään, niin ristin lyövät hevosen eteen tantereeseen piiskallaan ja myöskin arkun päälle. *Suonnejoki* (K. E k b e r g, 43*) ruumiskirstuun päälaudan läpi lyötiin rautanaula ruumiin pääkalloon, ei vie talon onnea eikä jätä kalmaa jälkeensä. **j.** *Kaavilla* (Kr. 12299[b]*) hengenlähtösijaan ja *Nurmeksessa* (N u r m i o 1110*) ruumista pois kuolinsijalta pirtistä viedessä pitää lyödä rautanaula sille sijalle lattiaan, josta ruumista lähdettiin viemään, ettei kalma ruumiista tartu. *Juuka* (Kr. 11845) Kun yhdeksälle ruumiille tehdään pajassa naulat ja ensimäinen aina seinään lyödään, niin siinä takoo pahalainen kuolleensanoman edellä. **l.** *Pyhäjärvi* 1 (Kr. 2623*) mihin kohti kuoli, rautanaula lyödä ja kylmää vettä heittää ruumiin jälkeen, että ei pelota sitte jälkeenpäin. *Pyhäjärvi* 2 (Kr. 2397[b]*) Ruumiin poisvietyä lyödään pesusijalle rautanaula lattiaan.

Lähinnä rautanaulan lattiaan lyömistä on varmaankin lyöminen kirveellä siihen sijaan, jossa ruumiin arkku on viimeksi ollut. Mutta sen yhteydessä oli vielä useita muitakin keinoja vainajan karkottamiseksi ja parhaiten ne sopinee yhdistää seuraavaan sarjaan.

c. *Vehkalahti* (H u s g a f v e l 6*), **d.** *Somero* (P e t t e r s o n 124*, v. 1886) ja K o s k i (L e i n o 119*, v. 1886) sekä e. *Karstula* (Kr. 206[c]*) paiskataan heti kun ruumis on viety, ne rahat nurin, joiden päällä ruumis tai kirstu viimeksi on ollut ja **d.** *Koski* (m. p.). Piti lakaista jäljet aina portaille saakka, ei tule kävelemään. **e.** *Kivijärvi* (Kr. 11774). Puuta tai muuta viskattiin jälkeen ja uuniluuta pantiin reen alle. *Pihtipudas* 1 (Kr. 16532). Risti tehtiin (15883[a]*) kolmeen kohti lattialle ja halko viskattiin jälkeen. *Pihtipudas* 2 (Kr. 16575*). Varjellaan ettei ulosviedessä saa koskea pihtipielisiin. **f.** *Juva* (F a b r i t i u s 43). Särjetään jokin talon parhain kapine ja sanotaan: „tuon saat vaan et mitään muuta”. **f-j.** (U. S. 1878, n:o 153, lis.). Pestyä pesusijalle tuvan lattialle haahlat ja pata, hiilikoukku, uuniluuta, kirves, suoloja, jauhoja y. m. **h.** *Etelä-Karjala* (A. R[a h k o n e]n, Maid. ja Mer. Tak. 1865, s. 7 ja Suom. Kuval. 1874, s. 91—92). Jos vainaja oli talon isäntä

tai emäntä, viskataan halkojakin arkun perään, että talo rikastuisi. **i.** *Itä-Karjala* (A. R[a h k o n e]n, Suom. Kuval. 1876, s. 70). Vahvin mies lyöpi kirveellä arkun sijaan, että kalma karkkoaa. Myöskin kylmää vettä pannaan sille paikalle. **j.** *Kaari* 1 (Kr. 12299[a]*). Kirves lyödään sijalle, mistä pois kannetaan ja vasta kirkkomiesten tultua otetaan pois; (Kr. 12299[b]*) samalle sijalle vettä; *Kaavi* 2 (Kr. 13024[a]*) haahlat yksin, tai vettä, kirves ja haahlat; *Kaavi* 3 (V a r t i a i n e n 12*) vettä, haahlat, kaikki talon avaimet ja kirves y. m. romua. *Ilomantsi* (Kr. 8492*). Lähtiessä reki kaadettiin kolme kertaa ympäri. *Juuka* (Kr. 11774*). Viskattiin ensin vettä, jos vainaja oli talon vanhin, avaimet. Kirves lyötiin olan takaa siltaan kiinni. *Pielisjärvi* (Kr. 9190*). Tuvassa ollessa ei ruumista kierretty, kalma puuttui siitä. **l.** *Reisjärvi* (Kr. 3381 [b]*) Kirveellä lyötiin risti lattiaan, kun oli vanhanpuolisia ruumeita, uuniluudalla pyyhkivät hevosen, ennenkun lähtivät, ettei tähän tule liikaa painoa. *Haapajärvi* (Kr. 2990*). Kun sitte on [ruumis] viety pois, heitettiin halolla jälkeen. *Pyhäjärvi* 1 (2397 [b]*) lähtiessä vettä jälkeen, ettei kalma tarttuisi. *Pyhäjärvi* 2 (Kr. 2375*). Talon sivu kulkiessa ei saanut ikkunasta katsoa, ulos piti mennä katsomaan, muutoin tarttui kirkkoväki. *Pyhäjärvi* 3 (Kr. 2416*). Risti maahan, arkun päälle ja sitte lyödään hevosta.

Yli koko Suomen oli tapana ajamaan lähtiessä lyödä piiskalla hevosen selkään ja ruumisarkun kanteen yksi tai kolme ristiä, samoin hevosen eteen maahan. Jos saaton lähtiessä haudalle ruumista vetävä hevonen nosti vasemman jalkansa ensin, niin kuoli kylästä kohta joku.

Virolaiset Viljanninmaassa lyövät rautanaulan kynnykseen joka kuolleen uloskannettua (H u p e l, Top. N., Bd II, s. 156; ks. myös B o e c l e r-K r e u t z w a l d, EAG., s. 69 ja W i e d e m a n n, IÄLE., s. 394: hevosenkengännauloja, sekä vielä Mélanges Russes IV, s. 673). *Iöhwe kh.* (H u r t, Vanavara II, 8, s. 114, n:o 11, v. 1889). Kun kuollut tuvasta viedään pois, niin lyödään joka kerta yksi rautanaula oven kynnyksen sisään, epävarmaa sentähdenkö, ettei kuollut pääsisi kotiin tulemaan, vaiko muistiksi siitä, että vainaja on sieltä pois viety. *Risti*

kh. (H u r t, Vanavara II, 16, s. 701, n:o 24, v. 1889). Kun kuollut tuvasta pois viedään, lyödään naula oven sisään, ettei kuollut rupea kotona kulkemaan. Kun kirstu kiinni naulataan, lyö jokainen vielä kerran naulan päähän, ja ken ei itse osaa lyödä (niinkuin pienet lapset), sen kättä kuljetetaan (W i e d e m a n n IÄLE., s. 309—310). *Tarvastu kh.* (H u r t, Vanavara IV, 4, s. 338, n:o 9, v. 1891). Ruumiin pesuvesi pantiin kuolleen sydämmen kohdalle laudan alle, ettei kuollut ylös nousisi, ja (m. p., n:o 11) ruumiin rinnan päälle pantiin porraspuun palanen estämään ruumista ylösnousemasta. *Patkylä* (EKS., 40, 3, s. 323, n:o 66, v. 1875). Vanha rahvas kertoo heidän lapsena ollessaan heitetyn ruumiin jälestä' siitä lävestä, josta se kannettiin, kaikenlaista kalua, ettei vastedes tulisi takasi. Haudattua lyötiin jalalla tai katajaisella kepillä kolme kertaa ristiä, ettei kuollut kotona kävisi (H u r t, Vanavara IV, 4, s. 338, n:o 9, v. 1891). Pr. Kr[eutzwald], (Inl. 1837, n:o 18, s. 294). Ennen hautaan laskemista lyö tavallisesti jokainen ympäri olevista kolme kertaa vasemman jalan kantapäällä arkkuun, ettei kuollut enää kuljeksisi omaisiaan häiritsemässä. Kun *(Veike-Maarjan kh.)* haudattiin ilkeää ihmistä, niin kylvettiin haudalle liinan siemeniä, ettei tulisi „haudasta ulos” (H u r t, Vanavara II, 12, s. 164, n:o 4, v. 1890). Samoin tehdään, kun kuolleen vetäjät ruumiinarkun kanssa kärrystä tai reestä maahan putoavat (m. p., n:o 5). Kun kuolleenviejät tulivat kotiin, niin, kun tupaan saivat, pestiin heti kädet puhtaaksi, ettei surma heti julkea tulla takaisin siihen taloon (H u r t, Vanavara, II, 8, s. 118, n:o 24—25, v. 1889). Jos ruumiinkuljettaja talvella oikasi matkaa pellon poikki, niin kiersivät saattajat umpista maantietä myöten, muuten voisi kasvavalle viljalle tulla suuri vahinko. (W i e d e m a n n, IALE, s. 310). *Laiuse kh.* (H u r t, Vanavara III, 15, s. 75, n:o 2, v. 1892). Kun kuollut ovesta pois viedään ja hevoset eivät voi vetää, niin on pahahenki kirstun päällä. Katso sitte hevosen suun juuresta vasemmalta puolen rahkeen ja luokin välistä, niin misäs sen näet olevan, siihen kohtaan lyö kirstuun kolme naulaa, pahahenki katoaa.

Suomen Lappi (A n d e r s s o n 43*, v. 1886). Kun ruumista pestiin, piti ensin takoa rautanaula sille paikalle, jossa pesu tapahtui. (A n d e r s s o n 41*, v. 1886). Kuollutta uloskantaessa kaadettiin kaikki huonekalut kumoon, lyötiin kirveellä kuolleen vuoteen sijalle kolmasti, sanottiin: „ulos entiset, vasta-uutuiset sisään!" K n u d L e e m (Beskr., s. 499) ja A n d e l i n, (Suomi, 1858, s. 286) kertovat *Lapista*, että pantiin kivi sille paikalle ja muutettiin asunto toiseen paikkaan. (A n d e r s s o n, 44*, v. 1886). Kirkolle lähdettäissä arkkuun 3 seinästä vuoltua lastua, etenkin jos vainaja oli aikaihminen. (A n d e r s s o n 48*, v. 1886). Kun ruumis oli hautaan saatu, lakaistiin huoneet pihlajan oksista tehdyillä luudilla tai huiskittiin pihlaja-kepeillä ympäri kartanoa. (A n d e r s s o n 45*). Mananväki karkkosi, jos korennolla sohoi reen alle jalasten puolelta tai pihlajaisella kepillä löi muutamia kertoja ruumiinarkun kanteen poikkipuolin. (A n d e r s s o n 46*, v. 1886). Jos painajainen tuli ruumisrekeen kirkkomatkalla, piti miehen kiertää hevonen ja reki 3 kertaa myötäpäivään ja kerran vastapäivään ja joka kierroksen perästä tirkistää hevosen vasemmalta puolen oikealle länkien lomasta. Jos ei auttanut, pihlajakepillä lyödä ja lopuksi hevonen riisuttiin ja sitäkin pyöritettiin kolmasti reen ympäri. (A n d e r s s o n 47*, v. 1886) Veneellä lähtiessä ruumista viemään, otettiin Manalaisten peloksi kolme kiveä veneen sijalta tai kolme multapalasta, joita pidettiin arkun alla.

Lättiläiset panevat ruumista viedessä portin pieliin nuoria kuusia (B e r e n t) ja kaatavat sangon vettä hänen jälkeensä, ettei vainaja palaisi takaisin (R u s s w u r m, Inl., 1855, n:o 21, p. 329), tai lyövät suuren naulan siihen kohtaan, missä ruumis on kuollut (S c h i l l i n g, Magaz. s. 62, vrt. B o e c l e r, Scr. Rer. Liv. II, s. 673; R u s s w u r m i n muk., Inl., 1855, n:o 20, p. 311). Pastori S c h i l l i n g i n tiedonannon mukaan heittää jokainen saattomies, papin siunattua ruumiin, kolme kourallista hiekkaa hautaan ja kääntyy selin hautaan, toiset taas pesevät kätensä haudalla kolme kertaa hiekalla, että kaikki synnit menisivät kuolleelle (R u s s w u r m i n mukaan, Inl., 1855, n:o 21, p. 329).

Hautajaistavoissa Suomalaisilla esiytyy omituisena puolustautumiskeinona vainajain henkien tuottamaa rauhattomuutta vastaan *karsikon* tekeminen tai ennen tehdylle karsikolle uhraaminen hautaansaattomatkalla. Karsikon teko perustuu luultavasti siihen laajalle levinneeseen luuloon, että vainajain henget voivat ottaa asuntonsa muutamiin puihin ja lehtoihin (ks. L i p p e r t, Seelencult, s. 49, 51; Rell., s. 90; Chr., s. 475, 479—81). Karsikkopalveluksen alkumuoto lienee Suomalaisilla pidettävä vainajain (tai ehkä yleensä sielun) palveluksen vanhimpana muotona, joka on saanut alkunsa niiltä ajoilta, jolloin erämaan asukas hautasi kuolleet perheensä jäsenet asuntonsa läheisten ikihonkain juurelle, ja sitte uhrasi näille puistoille vainajiansa kunnioittaen (vrt. K r o h n, SSPJ., s. 38 ja K. H. H o r n b o r g, Virittäjä II, 1886, s. 93—97), sekä toivoen heidän suojelustaan perheelleen, karjalleen ja viljelyksilleen. Tällainen karsikko syntyi siten, että jostakusta suku- tahi perhekunnasta vastaratkolle s. o. uusille asuinsijoille lähtenyt jäsen ensimäiseksi toimekseen uudispaikallaan valitsi karsikon paikan talolleen s. o. jätti kaatamatta jonkun metsäpalstan sopivassa paikassa asuntonsa läheisyydessä. Tästä metsiköstä muodostui sitten vähitellen varsinainen karsikko seuraavalla tavalla: Kun talossa kuoli joku henki, karsittiin hänelle puu (kuusi tai petäjä, lehtipuuta ei käytetty, H o r n b o r g, s. 95) karsikoksi määrätyssä puistikossa ja sitä tehden sitten jokaiselle sen talon vainajalle. Vanhimpina aikoina kerrotaan karsitun tällainen puu jokaiselle kuolleelle, olipa se sitten aikainen tahi lapsi, perheenjäsen taikka palvelija ja työmies, kumpaa sukupuolta hyvänsä. Kuin tähän puistikkoon oli ilmestynyt ensimäinen karsittu puu, aljettiin siinä uhrata vainajalle. Eläimiä ja kaloja ei uhrattu sinään, vaan ruuaksi laitettuna. Varhaisin muutos karsikossa tapahtui siten, ettei palvelijoille eikä työväelle tehty eri karsikkoa, kun heidän ei katsottu kuuluvan perheeseen eikä siis luultu kuoltuaan voivan tuottaa elossaoleville perheenjäsenille vahinkoa. Toinen muutos taas oli se, ettei lapsille eri puuta karsittu eikä aikaihmisillekään muille kuin talon vanhuksille, isännälle ja emännälle ja tavallisesti myös vanhimmalle pojalle. Silloin oli siis vielä karsik-

kona vankka hongikko, jossa vainajain henget rauhassa asuen suojasivat entisen kotonsa rauhaa ja menestystä, nauttien siitä osakseen koko perheen hartaan kunnioituksen ja saaden esikoiset kaikista metsän, veden, karjan ja pellon antimista, vieläpä osan runsaammasta rahasaaliistakin. Samoin muistettiin karsikkoa ja sen asujamia ruoka- ja juoma-uhreilla kaikkina perheessä ja suvussa sattuvina erityisinä pito- ja juhlapäivinä. Mutta myöhemmin supistui karsikko yhdeksi ainoaksi hautaussaaton, maantien tai venematkan varrelle karsimaksi puuksi, ja sen hengille annettu uhri vaatetilkuksi tai viinaryypyksi, jonka ohikulkeva ruumiinsaattomies itse nautti. Kuitenkin ennen karsikon kehittymistä tällaiseksi näkyy siinä olleen välimuoto entisen talon yksityisen uhripuiston ja vielä nykyäänkin käytetyn yleisen maantien varrella olevan yhteisen karsikon välillä. Kun nimittäin ruvettiin jättämään jokaiselle perheenjäsenelle erittäin tekemättä oma karsikko, niin vähitellen jatkui tämä tapa siihen, että sopivassa paikassa talon läheisyydessä, tavallisesti tien varrella tahi järven rannalla valittiin tanakka petäjä ja karsittiin kuivat oksat tyvestä, mutta tuoreet jätettiin. Kun sitten talosta kuoli sellainen arvokas henki, jolle uhraamista pidettiin tarpeellisena, hakattiin tästä puusta alimmainen tuore oksa ja aljettiin puun juurella uhrata. Samoin jokaisen arvokkaamman perheenjäsenen kuoltua hakattiin yksi oksa karsikkopuusta, joten siitä tuli talon vainajain yhteinen karsikko (H o r n b o r g, s. 95). „Karsikko tehdään", kertoo J. R. A[s p e l i n] (YOK. Alb. E l i a s L ö n n r o t i n kunn., s. 308), „tavan mukaan petäjästä taikka kuusesta karsimalla oksia siten, että joko ainoastaan latva tai myöskin tyvipää jää karsimatta. Keskelle puuta jätetään vielä käsivarsiksi kaksi oksaa, jos se henkilö, jolle karsikko tehdään, on nainut, mutta vaan yksi, jos hän on naimaton. Vainajalle tehdään karsikko

---

[1]) Karsikot, jotka tehtiin elävän henkilön muistoksi hänen ensi kertaa käydessään jollakin paikkakunnalla, n. s. *muistokarsikot* (ks. K r o h n, SSPJ., s. 40—43 ja H o r n b o rg, m. t., s. 96) näyttäisivät viittaavan, että Suomalaisillakin olisi ollut sielunpalvelusta samanlaisena kuin se tavataan germaanilaisilla kansoilla, vaan tämä peruste ei vielä riitä yksinään tätä yhtälaisuutta olettamukseksikaan asettamaan.

ruumista kirkolle viedessä. Jos vainaja on nainut, niin jätetään kaksi oksaa käsivarsiksi metsään päin, naimattomalle yksi oksa tielle käsin. Paikoin taasen tuntee kuolleen karsikon siitä, että oksa viittaa kirkolle. Mutta myöhempinä aikoina on alettu silittää petäjän kylkeä ja siihen leikata vuosiluku taikka on petäjään kiinnitetty kohonmuotoinen musta lautanen ja siihen pantu vainajan nimimerkit sekä kuolinvuosi”.

Joku pieni uhri liittyi karsikon tekoon hautausmatkalla ja sillä luultiin voitavan saada vainaja ottamaan asuntonsa karsikkoon, tai ei ainakaan hänen tulevan sitä kauvemmaksi kotiinpäin kummittelemaan.

d. *Iitti* (R a k o l a i n e n 192*). Kun ruumista viedään hautaan, niin jollekin korkealle mäelle leikataan risti puuhun ja sen luona annetaan jokaiselle viinaa. Sitten ei kuollut koskaan enää kummittele. *Valkeala* (H ä m ä l ä i n e n 4*). Ruumiinvetäjä piirtää merkin, usein ristin tien vieressä olevaan puuhun, vainaja ei pääse sitä merkkiä likemmä kotia rauhaa häritsemään. **f.** (P a a s o n e n, SMY. Aik. X, s. 147). Likellä Laussin taloa on Louhiveden rannalla jyrkkä vuoren seinämä, viisi syltä korkea ja kaksi leveä, johon moni Mikkelistä ja osa Ristiinaan matkustavista on ajankulukseen hakannut nimensä, josta kalliolla on nimenä „Kirjakallio” ja on tämä karsikkona käytetty muistomerkki, siten että ruumiinkuljettajatkin ovat hakanneet siihen vainajain nimimerkkejä, joiden muutamien alla on myöskin kuolinvuosi ja risti. **g.** *Pohjois-Savo* (H o r n b o r g, Virittäjä II, s. 96). Ruumiinkuljettajat tekevät matkalla karsikon tien viereen — venematkalla johonkin niemeen. He karsivat puun, leikkaavat siihen tavanmukaiset merkit ja ottavat ryypyt vainajan muistoksi. Tämän tekevät sentähden, ettei vainaja tulisi heille kummittelemaan ja heitä vaivaamaan. — — Karsikoksi sanotaan myöskin lautapalasta, johon on leikattu vainajan puumerkki, syntymä- ja kuolinvuosi, ja joka on naulattu jonkun „kylmän” huoneen seinään, samoin myöskin pihan läheisyydessä olemaan sattuvaa isoa kiveä, johon hakataan vainajan nimimerkki, syntymä- ja kuolinvuosi, sekä vielä seinämälle asetettua latuskaista kiveä, johon on mainitut merkit

hakattu. Entiseen aikaan oli Pohjois-Savossa tapana, kun hautajaisia pidettiin, levittää vierashuoneen periseinälle lakana tai muu valkonen vaate, sen päälle pienempi musta silkkihuivi ja sen keskelle nelikulmanen valkonen paperi, johon oh piirretty vainajan nimimerkki, syntymä- ja kuolinvuosi sekä -päivä. Tätäkin kutsuttiin karsikoksi”. *Iisalmi* (J. R. A[spelin], edellä main. t. s. 309). Vainajien muistoksi seiniin leikattuja vuosilukuja sanottiin karsikoiksi. **g-i.** (K i l l i n e n, SMY. Aik. XI, s. 108 — 109). Vainajain karsikoita on Kuopion tienoilla, Uukuniemellä, Ruskealassa, ja Leppälahdella useammissa paikoissa. **f-j.** (U. S. 1878, n:o 153, lis.). Kirkolle vietäessä tehtiin vainajalle karsikko. Petäjäpuusta karsittiin alempaa oksat, jätettiin vaan, jos vainaja oli nainut, kaksi oksaa käsivarsiksi metsään päin, mutta naimattomalle yksi oksa tielle päin. Toiset silittivät petäjän kylkeä ja leikkasivat siihen vuosiluvun tai valitsivat tien vierestä suuremman petäjän, johon löivät mustan kohonmuotoisen lautasen ja panivat siihen vuosiluvun ja vainajan nimimerkit. Sitten laulettiin joku värssy tai ryypättiin viinaa työn päätteeksi. Ensikertaa jollakin matkalla olevalle tehdään myöskin karsikko samanl. k. ed. tai lisäksi oksa jätetään osottamaan, mistäpäin „härkämies” on kotoisin, ja karsikon tehtyä juodaan härkäkannut. **h.** *(Sanomia Turusta* v. 1861, n:o 18). Viipurin ja Haminan välillä tapasi eräs matkustaja v. 1856 maantiellä ruumissaaton, joka pysähtyi ison koivun juurelle hautajaisviinoja juomaan. Joku saattojoukosta otti pienen nelisnurkkasen laudanpalasen, yhden naulan ja vasaran ja alkoi naulata sitä puuhun. Sen tehtyään hän vielä puukollansa leikkasi ristinmerkin koivun kylkeen. Lautaseen oli veistettynä vainajan nimi, kuolinvuosi ja -päivä. Puuta nimitettiin *ristikoivuksi.* **h.** *Antrea* 1 (Maid. ja Mer. Tak. 1865, s. 7). Hautajaissaatto pysähtyy ristipetäjän luokse. Se on suuri honka, johon on naulattu suuri joukko pieniä neliskulmaisia lautapalasia eli tauluja; siihen lyödään (joka ruumiille?) maalattu tai maalaamaton lauta, johon on piirretty kuolleen nimimerkki, kuolonvuosi tai ainoastaan pelkkä risti. Itse puuhunkin piirustetaan puukolla kaikenlaisia merkkejä. *Antrea* 2 (R[a h k o n e]n, Suom. Kuval. v. 1874,

s. 92). *Ristipetäjäksi* sanotaan kylän luona olevaa suurta honkaa; joka kerta kun kuollutta kuljetetaan ohitse, naulataan siihen pieni maalattu taulu. *Muolaassa* l (J. M. Salenius, Muolan p., s. 20) on tapana lyödä puupilkka johonkuhun tien varrella olevaan petäjään, kun vievät ruumista kirkolle, ja seisattua siihen juomaan. Vainaan henki ei pääse sivutse kotiin kummittelemaan. Samasta syystä vievät ruumista aika vauhtia kotoa. *Kuolaa* 2 ja *Uusikirkko* (Reinholm, Kok. 69, s. 64, Krohnin muk., SSPJ., s. 36). Reinholm näki monessa paikoin puita, joihin oli leikattu ristinmerkkejä tai ripustettu kaikenvärisiä, m. m. kiiltokullasta tehtyjä ristiä sekä vaatteenkaistaleita, nyörejä ja nauhoja. **i.** *Ruskeala* (Killinen, SMY. XI, s. 108 — 9). Useassa kylässä on yhteinen petäjä, johon jokaiselle kyläkunnan kuolleelle tehdään risti. Niin on esim. Särkisyrjän kyläntien varrella *Ristihongan petäjä* täynnä ristejä. *Leppälahdella* pannaan kuolleen saatossa joku pieni uhri petäjän juurelle ja sen oksiin sidotaan monenvärisiä vaatetilkkuja, samoinkuin uhripuihin ja hautamerkkeihin kirkkomailla. **j.** *Kaavi* (Kr. 10859*). Hautaan viedessä karsittiin kaikkian [suurin] kuusipuu, siihen vuosiluku lyötiin ja nimi kahdella kirjaimella.

Virolaisilla tavataan vainajan karsikko aivan samanlaisena kuin Suomalaisilla, ja sen tarkoitus näkyy sielläkin olevan vainajan hengen estäminen kotiin pääsemästä. (Holzmayer, Osiliana, s. 82). *Katwellin piirissä* leikkaavat ristejä puihin ja lyövät huonekalunauloja. ettei vainajan henki palaisi kotia päin tätä edemmäksi. *Tagamoisassa* katkasevat samasta syystä nuorten puiden latvoja. *Patkylässä* (EKS., 40, 3, s. 323, n:o 66, v. 1875) leikattiin erityiseen merkkikuuseen maantien varressa, n. k. „ristikuuseen” ristiä aivan täyteen. Siihen pysähtyivät hautaansaattajat ja joivat kuolleen muistoksi jonkun lainauksen viinaa „ylensivät henkeä ja alensivat syntiä” ja leikkasivat veitsellä puunkuoreen muistoksi ristejä ⌖ + ⫯ × ↕ + ‡ *Wormssissa* (Boecler, Scr. Rer. Liv. II, 673, ja Russwurm, Inl. 1855, n:o 21, p. 320) oli sama tapa. *Weike-Maarja kh.* (Hurt, Vanavara II, 11, s. 608, v. 1888). Joka

tienhaarassa tehtiin puunkylkeen risti (samasta syystä kuin edellä). *Iöhwe kh.* H u r t (Vanavara II, 7, 783, n:o 104, v. 1889). Jos ei hevonen satu pysähtymään vettään heittämään, niin pysäytetään se muuten ja leikataan puuhun risti; kuollut tulee siihen saakka, vaan ei kauemmaksi.

Itäisillä suomenheimoisilla kansoilla emme tapaa mitään muistomerkkiä, joka suorastaan vastaisi karsikkoa, vaan kuitenkin on hautajaistavoissa sielläkin menoja, joiden tarkoituksena on vainajan hengen pidättäminen kotiin pääsemästä, vaikka niistä menoista tosin näkyy, että vainajanhenget jo ovat vaihtuneet pahoiksi hengiksi. *Votjaakeilla* on tapana että ruumiinkuljettajat haudalta palatessaan piirtävät kirveellä piiruja tien poikki, jotta siten eräät pahat henget *(ašakiios)* estettäisiin seuraamasta. Reki, jolla ruumista on kuljetettu, kaadetaan kumolleen portin edustalla (W i c h m a n n, TVM., s. 41). *Mordvalaisten* tapa oli se (S m i r n o v, Изв. XI, 6, s. 544), että kantajat palatessaan haudalta tuontuostakin pysähtyivä yhteen kokoon ja yksi hautaajista piirsi sillä kuokalla, jolla hauta oli kaivettu, piirin heidän ympäri. Tämä temppu uudistettiin aina 5—10 sylen päässä. *Tsheremisseistä* kertoo O l e a r i u s (Voyages, s. 405), että vainajan vaatteet, kun ruumis on haudattu, ripustetaan puuhun. B r ö m s (de Rel. Sib. s. 18) antaa tämän saman tiedon *Tshuvasseista* lisäten, että vaatteet ripustetaan etupäässä koivuun, ja annetaan olla siinä, kunnes mätänevät.

Lättiläisten hautaustavat ovat tässä suhteessa jotenkin samanlaiset kuin Virolaisten, ja siis hyvin yhtäläiset Suomalaisten vastaavien tapojen kanssa. R u s s w u r m (Inl. 1855, n:o 21, p. 329) kertoo S c h i l l i n g i n mukaan (Magaz., s. 62), että haudalta palatessa leikataan tiepuolessa kasvavaan puuhun risti ja siinä juodaan viinaa, ja lisää (m. p., p. 330), että samalla matkalla taitetaan muutamista puista latvat ja oksat, että kuollut saisi ripustaa niihin vaatteensa ylösnousemiseensa asti. Kotiin tultuansa lyövät kantajat talonväkeä taitetuilla oksilla ja sanovat: „älkää kuolko, älkää kuolko, ei ole enää sijaa kirkkomaassa!”

4. Ruumiiden poltto.

Kysymykseen, onko Suomen Suomalaisilla *ruumiiden poltto* ollut yleisenä tapana, ei ole helppo vastata. Tosin on eri osissa maata tavattu hautalöytöjä, joissa on huomattu tulessa olleiden aseiden ja koristeiden ohella olevan hiiliä, tuhkaa sekä poltettuja luitakin, mutta nämät löydöt ovat vielä vähäiset voidaksemme niiden nojalla tehdä yleistä olettamusta. Ompa vielä jotenkin varmana pidettävä, etteivät kaikki nämät löydöt ole Suomalaista alkuperääkään. Sellaisena on varmaankin pidettävä, **a.** *Perniön Yliskylän kappelin* nykyisestä hautausmaasta tavattu löytö, jossa isoon maalla peitettyyn tuhka- ja hiilikasaan oli koottu joukko kilvenkupuroita, taivutettuja miekkoja, keihäänkärkiä, solkia y. m. esineitä noin 6:nelta vuosisadalta (Hj. Appelgrenin suullinen tiedonanto). Tässä kalmistossa tapasi kertoja myöskin polttamattomiakin ruumeita, yhteensä kaksitoista, ja luulee ne haudatun yhdennellätoista sataluvulla, joten hän arvelee polttamisen sitä ennen hävinneen. Muuten on Yliskylän kappelin hautausmaa maamme merkillisimpiä siitä, että se on ollut hautausmaana jo kuudennelta vuosisadalta aikain, siten että tähän rakennettiin kirkko vanhaan pakanalliseen kalmistoon. **b.** *Kokemäki* (J. R. Aspelin, MTA., s. 339). Vuonna 1870 ilmaistiin Äimälän rusthollin maalla Kokemäellä kalmisto, jossa nähtävästi tavattiin ainoastaan poltettuja luita. Sitävastoin *Vesilahdella* Laukon haudoista löydettyjä luita pitää Aspelin (m. p.), päättäen Skogmanin kertomuksesta, polttamattomina; mutta kertomuksessa mainittu valkeassa pilautunut käsirengas silloin kaipaa kuitenkin selitystä. V. 1879 kesällä löysi A. O. Heikel (Bidr. t. känn. af Finl. nat. o. folk, 38 h., s. 31) *Vesilahdella* Hakarin kalmistosta poltettua multaa, jossa muunmuassa oli byzantinolainen hopearaha 10:neltä vuosisadalla. **d.** *Janakkalassa* Vanaantaan kartanoon alueella tutkimassaan muinaisjäännöksessä (luultavasti hautauspaikka) tapasivat Yrjö Koskinen ja K. E. F. Ignatius v. 1864 kahdessa (hauta-)kehyksessä sulaneita pronssikappaleita, hiiliä

sekä ulkopinnaltaan mustuneita saviastian pirstoja (Hist. Arkisto I, s. 66—68). „Mutta”, lisäävät mainitut tutkijat, „ruumisten polttamista se ei kuitenkaan täydellisesti todista.” Siitä lisäyksestä, joka mainittuun tutkimukseen on liitetty (m. t., s. 124) käykin selville, ettei ainakaan mainittujen saviastiani, pirstoista tehdyn kemiallisen tutkimuksen perustuksella, voi katsoa olleen poltettuja, eikä edes olleen tulen vaikutuksen alaisina. *Hattulan* Ihalempsin hautalöydöstä tapasi H e i k e l (kesällä 1894, Suomen Museo, 1894 n:o 8—9, s. 127) myöskin tulessa poltettuja luita ja esineitä, ja arvelee tässä tapahtuneen ruumiinpolttamisen. **h.** *Räisälän* hautalöydössä tapasi S c h v i n d t enimmäkseen polttamattomia luurankoja, vaan kun muutamat niistä olivat vaillinaisia ja eri haudoissa oli muiden esineiden ohella hiiliä ja tuhkaa, niin arvelee hän, että muutamista ruumeista on ainakin osa poltettu (Karj. Raut., s. 184). Haudan päällisissä ladelmissa olevat kivet ovat monesti tulessa kovasti haprautuneet ja nokiset sekä niiden välissä tavataan tuhkaa. Mutta tämä palaminen on siten selitettävä että haudalla on myöhemmin poltettu tulta ehkä useampiakin kertoja ja silloin nautittu siinä ateria vainajan muistoksi, jota todistaa se seikka, että kivien välistä on useinkin löydetty eläimien luita ja saviastiain palasia (S c h v i n d t, m. t., s. 189). *Kurkijoella* on Lopotin *Linnanvuorella* tavattu hautauspaikka, josta (A p p e l g r e n, Suom. Muin. Linnat, nro 267, s. 147—159) on löydetty useammasta kohti hiiliä, tuhkaa ja poltettuja luita, joten tässä mahdollisesti on poltettu ruumis ollut haudattuna (s. 148, 150). Erityisistä täältä tavatuista esineistä päättäen arvelee mainittu tutkija (m. t., s. 148, 149), että tämä kalmisto on vanhempi kuin 1100-luvun aikuinen. Vielä on (hauta-)raunioissa tavattu hiiliä, **g.** *Maaningalla* ja *Pielavedellä,* sekä **k.** *Lapväärtissä* ja *Petolahdella* poltettua luusoraa arkussa ja *Kortesjärvellä* hiiliä, sekä vielä **l.** *Vihannissa* hiiliä ja tuohta (ks. A. H j e l t, Suomal. Kirjall. Seuran Viisikymmen-vuot. juhla, s. 256—59). Jos nyt nämät muinaismuistot joksikin osaksi voisivat todistaa ruumiiden polttoa Suomen alueella, niin se sittekin rajoittuu rantaseutuihin tai muutamiin sisämaanpaikkoihin, erittäinkin niihin, joissa on

ollut pysyvämpää skandinaavilais-germaanilaista vaikutusta, joten ei voi olettaa ruumiinpolton olleen Suonien Suomalaisille yleisen tavan (vrt. J. R. Aspelin, MTA., s. 339).

Virolaisten ruumiiden poltosta on säilynyt tietoja Henrik Lättiläisen kroonikassa (cap. XII, 6, ks. s. 80, ja XXVI, 8, Scr. Rer. Liv. I, ss. 128 ja 270), jossa hän kertoo, kuinka Virolaiset, poistaakseen kristillisen kasteen, ottivat takaisin kristinopin vaikutuksen aikana hylkäämänsä vaimot, kaivoivat ylös haudoista, hautausmaihin kätketyt vainajainsa ruumiit ja polttivat ne entisellä pakanain tavalla[1]). Grewingk (Steinalter, s. 90, ks. myös s. 76—7) päättää ylläolevan tiedoannon nojalla Virolaisilla muinoin oheen tapana polttaa ruumeita. Virolaisten ruumiidenpolttopaikoista lisää Gruber muistutuksissaan Henrik Lättiläisen kroonikkaan (m. t., s. 270, muist. h), että ne paikat, joissa nykyään tavataan ruumiiden polttamisen jälkiä, eivät muinoin olleet ihmisten asumia, koska poltto tapahtui ja hautakummut luotiin hedelmättömissä ja autioissa paikoissa, ehkäpä joskus yleisten teiden varsillakin. Holzmayer (Osil., s. 79—80) kertoo hautalöytöihin nojautuen, että ruumiit poltettiin aseineen, vaatetuksineen ja kaikkine koristuksineen.

Liiviläisten hautaamistavasta kertoo Dionysius Fabricius (Liv. Hist. Comp. Ser., Scr. Rer. Liv. II, s. 441), että he muinoisina aikoina polttivat ruumiinsa heittäen ne palavalle roviolle [2]). Mutta kolmannentoista vuosisadan alussa ei Grewingk (Steinalter, s. 89) luule heillä olleen enää tätä hautaustapaa. Lisäksi sanoo hän, että tuo poikkeustapaus v. 1217, jollin Palan tappelussa erään Virolaisen keihään kaataman Kaupon ruumiista lihat poltettiin ja luut vietiin haudattavaksi Cubbeseeleen, näyttää vastustavan yleistä Liiviläisten hautaustapaa, vaan huomauttaa, että polttaminen tässä oli

---

[1]) „Et reoeperunt uxores suas tempore Christianitatis suae demissas, et corpora mortuorum suorum in coemeteriis sepulta, de sepulchris effoderunt, et more pagonorum pristino cremaverunt”.

[2]) „Mortuorum cadavera priscis illis temporibus in rogum injicientes ardentem combusserunt.”

välttämätön, kun ei tiedetty muuta keinoa ruumiin säilyttämiseksi pitkällä kuljetusmatkalla.

Kuurilaisilla, jotka muutenkin säilyttivät kauemmin pakanalliset tapansa kuin Liiviläiset (ks. Grewingk, m. p.), oli ruumiiden polttoa (vrt. H. Lättiläinen, cap. XIV, 5) vielä viidennellätoistakin sataluvulla. Itämeren eteläpuolella asuvilla kansoilla näyttää olleen yleensäkin ruumiidenpoltto muinaisaikoina hyvin tavallinen. Niin polttivat *Saamit* ruumiinsa (ks. Auszug aus der Deutsch-Ordens-Chronik, vv. 3751—55, 3759—63, 3870—90, 3954—66 ja 8610), sekä myöskin muinaiset *Preussilaiset* (Hiärn, Monum. Liv. Ant. I, s. 43), jotka olivat saaneet tämän tavan *Gooteilta.*

Itäisten suomen heimojen asuma-aloilla tehdyistä hautalöydöistä on myöskin tavattu poltettuja luita polttamattomien ohessa (ks. D. E. D. Europaeus, Finl. Allm. Tidn. 1874. n:o 212—15 ja Aspelin, MTA., s. 311—12), sekä myöskin tulessa olleita metallisia y. m. esineitä, jotka viimemainitut eivät kumminkaan joka tapauksessa voi todistaa ruumiin polton tapahtuneen. Luuta voi myöskin pitää jätteinä haudalla toimitetuista uhriaterioista. Tällaisiin hautalöytöihin perustuen arvelee Aspelin (m. t., s. 283—4) ainakin *Merjalaisista.* että heillä oli kumpainenkin hautaamistapa ja lisää, että tämä kahtalainen hautaustapa säilyi Pohjois-Venäjällä aina pakanuuden loppu-ajoille asti (m. t., s. 116). Edellä (s. 65—6) on jo mainittu ruumiiden poltosta Keski-Venäjällä asuvien kansain keskuudessa, ja Grewingk lausuu (m. t., s. 78) tästä tavasta: „Ruumiin polttaminen laivassa ja ihmisten, koirain, hevosten, härkien, kukon ja kanan uhraaminen, sekä myöskin hautakummun laatiminen ja haudan merkitseminen kirjoituksella varustetulla puukappaleella viittaa erilaisten, ehkä skandinaavilaisten, muinaisvenäläisten, sarmaatilaisten ja slaavilaisten tapojen sekotukseen.”

Kun siis varmoja todistuksia suomenheimoisten kansain ruumiiden polttamisesta ei ole muista kuin niistä sukuhaaroista, jotka ovat kauvimmin ja pysyväisimmin olleet germaanilaisten kansojen vaikutuksen alaisina, niin sopii olettaa, ettei ruumiiden poltto ole varsinaisesti kuulunut suomenheimoisten

kansain hautaustapoihin, tai joskin se joskus heillä tavataan, on pidettävä vierailta kansoilta otettuna, vähemmän aikaa kestävänä tapana.

Ruumiinpolton kehittivät varsinaiseksi hautaamistavaksi pohjois-germaanilaiset viikingit varsinkin niillä retkillään, joita he tekivät melkein yltympäri koko Euroopan. Mutta sillä kuitenkaan ei ole sanottu, että ruumiiden polttaminen tähän aikaan (9:nellä ja 10:nnellä vuosisadalla) olisi ollut yksinomaisena näiden kansojen hautaustapana, joskin heidän liikkuva elämäntapansa oli tärkeimpänä syynä heidän ruumiinpolttoonsa (vrt. L i p p e r t, Rell., s. 79 ja H i l d e b r a n d, Folkens Tro, s. 113). Tästä sanoo L i p p e r t (m. p.): „Me kohtaamme hyvin usein sen kansankäsityksen, että sielu (vainajan henki) tarvitsee välttämättömästi erityistä hoitoa, varsinkin niinkauvan kunnes ruumis kokonaan häviää. Vasta sen täydellisesti kadottua on sielukin täydellisesti vapautunut ja voipi päästä puutteettomaan rauhaan. Tämä saattoi kansassa, jonka elämäntavat tekivät hartautta ilmaisevien tunteiden hienomman kehityksen mahdolliseksi, johtaa siihen, että sielua koetettiin mahdollisimman kauvan säilyttää tässä läheisessä suhteessa ruumiiseen ja senkautta myöskin elossa oleviin, voidakseen sille mahdollisimman kauvan osottaa huolellisinta hoitoa; vaan tämä käsitys voi myöskin toiselta päin saattaa etsimään keinoja hankkimaan sielulle mahdollisimman pian varman ja täydellisen levon. — — Tällaisen tyydytyksen tuotti ruumiin paikoilleen polttamistapa, ja mitä tarkemmin joku kansa piti huolta siitä, ettei sen syyksi jäänyt mitään laiminlyöntiä vainajanhengen palveluksessa, mitä enemmän levottomat ajat ja liikkuva elämänlaatu antoivat siihen syytä, sitä mieluummin käytettiin keinoa, joka heti saattoi sielun rauhaan samalla kun se tyydytti eloonjääneidenkin omantunnon.” Ja paraiten kuvaa kai näiden ruumiita polttavien kansain käsitystä erään varjaagilaisen orjan I b n F o s z l a n i l l e lausumat sanat: „Te Araapialaiset tiedätte vähän. Te hautaatte rakkaimpanne maahan, jossa se joutuu matojen ja toukkien ruuaksi. Vaan me poltamme vainajamme rutosti, niin että hän viipymättä tulee Paradiisiin.” Paradiisin nimi ja käsite on tässä ehkä

yllämainitun Araabialaisen kirjailijan omaksi katsottava. Tämän selityksen mukaan ei siis ole käsitettävä asiata niin, että ruumis itsessään on saastainen (Hyltén-Cavallius, Wärend o. Wird, I, s. 458—59), joka tarvitsi pyhän ja puhdistavan tulen kautta tulla hävitetyksi (Hildebrand, m. t., s. 117). Tässä vaan ilmestyy sama usko sielun ja ruumiin keskinäisestä suhteesta, jonka jo olemme muuallakin tavanneet. Niinkauvan kuin ruumis on häviämättä, on siinä sielulla asuinsijansa (ks. Th. Preuss, die Begräbnissarten, s. 262, sr.), ja ruumiinpolttamisella ei ole muuta tarkotusta kuin tämän sielun ulkonaisen asunnon hävittämisellä vapauttaa siitä sielu kokonaan (m. t., s. 261). Mutta kun suomenheimoisilla kansoilla olemme päinvastoin nähneet yleensä haudan laitettavan ruumiin pysyväksi asunnoksi, niin on polttamistapa, jonka tarkotuksena oli ruumiin pikainen hävittäminen, katsottava heille vieraaksi. Poikkeuksena ovat Suomenlahden eteläpuolella asuvain suomenheimojen ruumiinpoltot, jotka kuitenkin mainitaan yhteydessä sotatapausten kanssa, ja niiden tarkotuksena silloin voi suurissa määrin olla ruumiiden säilyttäminen vihollisten pahoinpitelyltä.

IV. Vainajain muiston viettäminen.

Kun ruumis oli hautaan saatettu ja sille kaikki tavanmukainen kunnioitus maahanpaniaisissa osotettu, niin uskottiin vainajan hengen jäävän asumaan joko hautaan tai ainakin haudan läheisyyteen. Tässä tilassa se vielä kaipasi kanssakäymistä eläväin ihmisten kanssa, ja odotti ravinnoksensa heidän tarjoamiansa uhriantimia, se oli useaempain kansojen usko. Tämän uskon synnyttämä oli tapa joinakuina visseinä päivinä vainajan kuoleman jälkeen sukulaisten ja ystäväin kokoutua vainajan haudalle viettämään hänen muistoaan uhriaterialla, johon vainajakin kutsuttiin osaa ottamaan. Puhuessaan

Slaavien Svantovit-uhreista Rügen-saarella sanoo L i p p e r t (Rell., s. 93, 95) „Vainajainpalveluksen pääkohtana oli ateria nautittuna hengen seurassa sen asuinpaikalla s. o. haudalla. Senvuoksi ovatkin useimmat Slaavilaisten pyhät lehdot hautausmaita” (s. 90).

Suomalaisten vainajain muiston viettämistavasta on P o r t h a n i l l a (Chron. Ep., s. 70) tieto, jonka hän antaa peijaisista, että ne olivat vainajan muistoksi, joskus muutamien vuosienkin kuluttua, vietetty ateria, ja kun hän ei tästä ateriasta anna mitään eri tietoa, niin on otaksuttava, että se pidettiin hautajaisaterian tavoin kotona eikä haudalla.

i. *Itä-Karjalassa* on vielä säilynyt salokylissä tapa (A. R[a h k o n e]n, Suom. Kuval. 1876, s. 70) käydä vainajan haudalla koko vuoden aika itkuvirsillä siunailemassa vainajan lepokammiota, kunnes viimein pappi tulee ja pajattaa kaikki „pokoiniekat” yht’aikaa. Näitä „pokoiniekkain praasnikoita” vietettiin kolmen tai useamman päivän perästä vainajan kuoleman jälkeen, tai myöskin olivat ne määrättyjä vuosipäiviä niinkuin „pokkoiniekan äijäpäivä”, „pominka”, „paamjatti”, „piirut” y. m. Näihin tuovat kuolleiden omaiset ja sukulaiset monenlukuisia herkkuja, niinkuin piiraita, talkkunaa, kiiseliä j. n. e. Pääsiäisen jälkeen vietetään „roadetsat”, jolloin viedään hautuumaalle muniakin. Haudalla sitte itketään ja kutsutaan vainajia maistamaan ruokia, jotka asetetaan haudalle. Vähän ajan kuluttua sitte jaetaan ruuat köyhille ja surevat antavat heille varojaan myöten rahaakin. Vainajalla luullaan olevan Tuonelassa helpomman olla, kun käydään „proasnikoissa” kuollutta itkemässä. O. A. F o r s s t r ö m antaa (Valvoja, 1888, s. 401—2) Itä-Karjalasta seuraavia tietoja: ”Kuusi viikkoa kuolinpäivästä vietetään muistojuhla vainajan kuuniaksi n. s. „kuusnjedäliset”, joita tuskin koskaan kesällä vietetään. Pappi ja kaikki sukulaiset kutsutaan taloon. Lehmä teurastetaan, jos talo on varakkaanlainen, ja ruokaa laitetaan. Aterian loputtua, johon pappikin ottaa osaa, lähtevät naiset itkuvirttä laulaen ulos „pokkoiniekkoloi kaimoamah” s. o. kutsumaan suvun vainajia „muistajaisih” eli muistojuhlaan. — Hautausmaalta tuodaan vainajat eri hevosella, jolla sitä varten

on Valkosella hurstilla peitetty ajajaton reki perässään, ja kotona naiset itkuvirttä laulaen pyytävät sukulaisvainajia tupaan tulemaan. Muistajaisjuhlia vietetään tuskin koskaan kesällä, niin vakuutti ainakin yksi Korpiselän mies kirjoittajalle. Paitsi ”kuusnjedälisii” vietetään kuolleiden muistoksi *säännöllisesti kahdesti vuodessa* muistajaisia l. „kalmoilla käyntiä”. Toista näistä muistojuhlista sanotaan nimellä „roatintshat”, vietetyt keväällä Pääsiäispäivän jälkeen toisen viikon tiistaina. Toinen juhlista on „muistinsuovatta” ja sitä vietetään syksyllä noin yhdeksän viikkoa ennen Joulua. **p.** *Venäjän Karjalassa,* missä samoin kuin Inkerissäkin, on joka kylällä oma kalmistonsa, suuremmilla kylillä useampiakin (Yrjö Blomstedt, Suomen Museo, 1895, n:o 3—4, s. 18), käydään vainajain haudoilla viettämässä heidän muistoansa. Ylinnä hautakummun päällä ja haudan itäpäässä nähdään usein polttamattomasta savesta tehtyjä, syviä, suustaan suppenevia astioita, joihin aikoinaan näkyy uhratun. Sekä hautajaisissa että jälkeenkeenkinpäin muistelevat omaiset vainajaa vanhan tavan mukaan uhraten tuossa samaisessa uhripadassa kaloja y. m. ruokia. Ruuan tähteitä, kalan y. m. eläinten luita näki kirjoittaja m. m. Tshirkkakemin kalmismaalla eräiden hyvin vanhannäköisten, ja ulkopuolelta luultavasti uhraamisesta pahasti mustuneiden saviastiain tai patojen sisällä, ja niiden lähitienoilta löytyi kasa kalanluita. Nykyisin ei enää polteta muuta kuin peijaisissa ja silloinkin vaan tuohuksia, eli pyhäinkuvani edessä olleita kynttelиä (s. 19). „Tiiksin jylhän kauniissa ja Venäjän Karjalan miltei vanhimmassa kalmistossa lepää haudattuna eräs Suomen ja Venäjän Karjalaisten ryöstö- 1. varassotien kautta kuuluisaksi tullut, mahtava Karjalan vapauttaja, tuo tarujen ylistämä Rokatsun sankari. Väkisuuren ja korkean kummun alla on hän täällä levännyt, kuten kansa kertoo, jo satoja vuosia. Ympäristö-seutujen Karjalaiset vaalivat muistomerkkiään erityisellä huolella ja rakkaudella, ripustavat petäjien kuivuneisiin oksiin uhri- l. muistiliinoja kaipauksen ja murheen merkiksi, osoittaen täten kunnioittavansa tuon vapauttaja-urhonsa siunattua ja jaloa muistoa kohtaan, aivan samoin kuin he kunnioittavat omia, lähimpiä sukulaisiaan ripustaes-

saan hautapylväisiin noita muistiliinoja (ks. m. p. kuvia 1, 3, 11 ja 12). Koko kummun ympäröi yksinkertainen, nykyään osaksi lahonnut ja sammaltunut hirsikehys, joka on salvettu yhdeksästä hirrestä, joita kuulutaan aika ajoin uusivan”. **s, t.** *Inkeriläisistä* ja *Vatjalaisista* kertoo Th. Hiärn (Monum. Liv. Ant. I, s. 43): „Heillä on tapana käydä lähimmäisten sukulaistensa haudalla joka vuosi ja naiset uusivat yllämainitut (s. 42) kysymykset tavanmukaisella huudolla; sitten he keskenänsä nauttivat sen ruuvan ja juoman, mitä he ovat mukanansa tuoneet, ja siitä hiukan jättivät haudoille; kumminkin tapahtuu sitä vieläkin Reusseilla, Inkeriläisillä ja Vatjalaisilla (Reussen, Ingrien und Wattjen) määrätättyinä vuodenpäivinä, joita he nimittävät prasnikoiksi („Prasneken”). (Russwurmilla, Inl. 1855, n:o 21, p. 332, on sama tieto). Länkelä mainitsee matkakertomuksessaan (Suomi 1859, s. 274—5) *Inkerissä* käytävän haudalla itkemässä ja ruumiille ruokaa viemässä parasta, mitä on, varsinkin semmoista, josta vainaja piti (s. 275), kunnes ruumiin arvellaan mädänneen. Tätä tekevät kaikki kreikanuskoiset, eikä se tapa ole luteerinuskoisiltakaan peräti kadonnut. Th. Tallqvist ja A. Törneroos (matkakert. v. 1859, Suomi 1860, s. 154 — 5) sanovat: „Merkillistä on, että he itkurunoissansa kutsuvat kuolleitansa käymään tykönänsä ja näyttäytymään, ehkä he, niinkuin Suomalaisetkin, pelkäävät kuolleita, niiden kävelemistä ja kummituksia. Kumminkin on havaittava, että he toivovat niiden ilmaantuvan ei kalmeana eikä lahonneena ruumiina, vaan jossakussa kauniissa haamussa, niinkuin tuuvina, sirkkusena tai muuna ilmalintusena”. Vainajain muistojuhla on Inkeriläisillä useampiakin, joista muutamia vietetään kotona ja toisia kalmistoissa. Kullakin kylällä on eri hautausmaansa eli kalmistonsa. Ensimmäisenä vainajan muistojuhlana ovat tavanmukaiset hautajaiset. Kuuden viikon perästä sitte vietetään „maahanmättäjäiset”, jolloin kotona pidetään „pomitkat”. Isäntä viskelee silloin suoloja pöydälle kuolleita sukulaisia varten. Kahdesti vuodessa vietetään „lakajaiset”, toiset Helluntain aikana „kesätyyhyisii kerittelemään” ja toiset 8 päivänä Elokuuta „makaelemaan makeita unosii”. Molemmilla ker-

roilla haudat lakaistaan ja pannaan niille useammanlaisia ruokia. Lakajaisia pidetään niinkauvan kuin kuollut pysyy rakkaana muistossa. Länkelä kertoo (Suomi, 1859, s. 275): „Kirstun tukevaksi laittamisesta on päätettävä ruumiin mädättyä ei enään itkettävän, sillä silloin ei ole enään sielua-kaan missään. Selkoa en saanut, kuinka kauvan pitävät ruumiin mätänemättömänä, mutta luultava on, että hurskaimpain ruumiit varjeltuvat kauemmin kuin pahain, sillä heitä kauemmin itketään”. Ruumiin kotitalossa pidetään aina ikkunalla vesikuppi kuusi viikkoa kuoleman jälkeen, jotta vainaja saisi siitä käydä janoonsa maistamassa. Rahaa ja ruokaa viedään myöskin haudalle ja jätetään sinne (Groundstroem, Suomi II, 6, s. 318).

Virolaisista kertoo Luce (WuM., s. 68—69): „Uhreista vainajille, niiden sovittelemiseksi tai muistoksi, en enää huomaa mitään jälkeä”. Myöhemmät tutkijat ovat kumminkin niitä tavanneet. Russwurm (Eibof. § 293, II, s. 93) sanoo: „toisena päivänä hautajaisten jälkeen asetetaan hänelle risti ilman enempää juhlallisuuksia, jota sukulaiset välistä sunnuntaisin koristavat tuoreella kukkaseppeleellä, myös naiskuolleelle naulataan haudan sivuun pieni tilkku kirjavaa nauhaa tai mustaa vaatetta. — — Tämä tapa mahtanee olla virolainen, kumminkin on se heillä melkein yleinen, varsinkin on se vallitsevana tapana kaikilla Viron Ruotsalaisilla sekä Runössä, ja Lättiläisillä. Välistä kääritään tähän vaatetilkkuun jokunen määrä hopea- tai kuparirahaa — — vieläpä kääritään ristin ympärille vyökin, jonka kirkonkerjäläiset saavat ottaa”. *Isaaku kh.*, Hurt, (Vanavara, II, 7, s. 784, n:o 105, v. 1889). „Kun kuollut saapi haudatuksi, pitää viikon perästä kirkon kerjäläisille jokaiselle antaa yksi kakku leipää tai pala lihaa tai rahaa tai ken mitäkin. Antimia kutsutaan *„inge tänu”,* että sitte kerjäläiset sen kuolleen hengen edestä rukoilevat, että se taivaaseen pääsisi eikä kotiin rupeaisi käymään. Jos kuolija on niin köyhä, ettei hänen perillisillään ole mistä viedä *„inge tänua”,* niin veivät sukulaiset. *Liiviläisistä* antaa D. Fabricius (Scr. Rer. Liv. II, s. 441) sen tiedon, että jotkut noudattavat,

asettaessaan omaistensa haudoille ja hautapatsaiden luo ruokaa henkiä varten, samoja tapoja kuin henkien juhlassa.

Lappalaisten kertoo Knud Leem (Beskr., s. 418) uhranneen Jabme-Akkolle Jabme-Aibmon haltijalle sekä myöskin kuolleiden hengille, etteivät ne tulisi ottamaan ihmisiä pois elämästä, jota tekemään ovat kuolleiden sielut hyvin halukkaat, varsinkin sukulaisiaan, erittäinkin vanhemmat lapsiaan viemään. — Jessen (Afh., s. 32). Uhreja annetaan jabmekeille joko yhtenä vuonna kuoleman jälkeen (sairaan parantamiseksi), tai useampinakin, miten noita ja jabmekit Jabme-aimossa olivat sopineet. Haudan ohi kulkeissaan (m. t., s. 71) kaivoivat maahan kolmen ensi vuoden aikana hautaamisen jälkeen hiukan tupakkaa tai muuta, mitä vainajan tiesivät eläessään halukkaasti nauttineen, luullen, että kaikki tämä lisäytyisi toisessa maailmassa. Thomas v. Westen (Två Berättelser, II, s. 64 [e]) kertoo, että kuolleille uhrattiin, niitä rukoiltiin ja peljättiin. Poika esim. uhrasi isälleen ja sen parhaalle veljelle, tyttö äidilleen ja sen parhaalle sisarelle, ja S. Kildal (det. Skand. Litt.-selsk. Skr. 1807, III, 2, s. 463—4) antaa sen tiedon, että elävät uhraavat kuolleiden hengille (lapset vanhemmillensa), että ne puhuisivat heidän puolestansa Neitsyt Marialle. Scheffer (Lapponia, s. 118) sanoo Lappalaisten antavan vainajilleen enimmät uhrit hautajaisissa. Kuolleiden henkiä kutsuttiin ”*Sitte”* (s. 117) ja heille ei pystytetty kuvia, vaan uhrattiin kuitenkin. Uhrieläimen oikean korvan läpi vedetään musta lanka, toisten mukaan sidotaan se sarviin ja on villainen. Kuolleiden kengille (s. 117—118) annetaan sydän ja keuhkot, ne leikellään kolmeksi palaksi, pujotetaan kolmeen keppiin, valellaan uhrieläimen verellä ja haudataan maahan, ahkionmuotoiseen arkkuun. Lihat ottavat (s. 117) kuolleiden hengille uhratessaan omiksi tarpeikseen. Högströmin (Beskr. s. 207) antama tieto eroaa Schefferin kertomuksesta. H. sanoo, että uhrit toimitettiin kuolleille, *Jabmig-”* ei *”sitte”*-hengille ja myöskin kastamatta kuolleille lapsille *„aeppar”,* J. A. Friis (Myth., s. 154, Rosenvingen mukaan) kertoo, että uhrataan, varsinkin vainajille, mustia eläviä: lehmiä, jotka sidotaan vuorenrotkojen ja kuilujen edustalle jumalain ate-

riaksi, lampaita, vuohia, kissoja, kukkoja ja sanalla sanoen kaikenlaisia eläimiä, joita ostavat Norjalaisilta vaikka kuinka kalliilla hinnalla. Sivulla 30 (m. t.) mainitaan poro uhratun onnettomasti kuolleen (Pahalle lupautuneen) kuolleen puolesta ja s. 82 muita uhreja jabmekeille. Myöskin s. 152—3, ja s. 137—43 mainitaan uhreja kuolleille. Näissä uhreissa (152) syötiin lihat, otettiin keuhkojen ja sydämmen kappaleita ja ne jaettiin vielä kolmeksi, joka kappaleen läpi pistettiin uhrieläimen vereen kastettu sarvenkappale ja pantiin ne sitte pulkanmuotoiseen arkkuun sekä haudattiin maahan. Uhri voi (s. 26) joskus saattaa jabmekin vielä laskemaan ja jättämään eloon sairaan, jonka hän jo oli aikonut ottaa luokseen, vaikkei kuitenkaan aina, ja silloin ei ollut apua suuristakaan uhreista. Uhreja annettiin myös Saivolle, Saivo-loddelle (S. linnulle) ja Saivo-kuellelle (S. kalalle) noitarummun määräyksestä.

Votjaakkien muistojuhlista vainajille antaa Yrjö Wichmann *Urzhumin* piirissä tekemiensä muistoonpanojen mukaan seuraavia tietoja (TVM., s. 41—44): „Muistojuhlia tulisi vainajalle oikeastaan pitää 3:na, 7:nä, (9:nä) ja 40:nä päivänä hänen kuolemansa jälkeen sekä vielä vuosipäivänä. 3:n ja 7:n päivän muistojuhlat kumminkin tavallisesti yhdistetään hautajaisiin siten, että varsinaisten hautajaismenojen jälkeen uhrataan kana tai, jos varoja on, vasikka. Nyt on uunin vierustalla, paitse vanhempien vainajien ruokakuppia, myös tuohitöp - perö vastakuollutta varten, ja on sen laitaan yksi kynttilä kiinnitetty. Ruokaa siihen heitettäessä lausutaan sekä vanhoille että ‚uudelle' vainajalle [samat sanat kuin hautajaisissakin] ja lisätään vielä erityinen huomautus siitä, mikä muistojuhla järjestyksessä siinä nyt on menossa". Vuosipäivänä vietetyn muistojuhlan jälkeen siirtyy vainaja yleisesti muistettavien joukkoon. Muistojuhlia voi pitää määräpäiviä aikaisemminkin, vaan ei myöhemmin eikä suinkaan jättää kokonaan pitämättä, siitä seuraisi ikuiset onnettomuudet. Paitsi näitä yksityisiä muistojuhlia vietetään syksyin ja keväin yleiset muistojuhlat, vaan niissä ei anneta erityisiä uhrieläimiä. Kuitenkin on niissäkin välttämätöntä heittää vainajien uunin vie-

rellä olevaan kuppiin lihaa, voita, viinaa y. m., ennen mainittua tapaa noudattaen.

Isä- tai äitivainajan yksityisen muistojuhlan viettäminen hevos- tai lehmäuhrilla („hevosen tai lehmän antaminen häämenoilla”) on sen puolesta merkillinen, että siinä on vielä säilynyt jälkiä haudalla vietetystä muistoateriasta. Tälle juhlalle ei ole mitään määräaikaa, vaan se vietetään silloin kuin isä- tai äitivainaja siitä muistuttavat lähettämällä sairautta tai muuta onnettomuutta. Kertoja näki uhrin, joka vietettiin 20 vuotta vainajan kuoleman jälkeen antamalla isävainajalle hevonen. Sitä päivää varten paistetaan päivälliseksi bliniltä, jota muiden ruokalajien ohessa heitetään uunin vierustalla oleviin kuppeihin sanoen: „Aijomme tänään antaa sinulle hevosen. Pudotkoon tämä (ruoka) eteesi!” Sen jälkeen teurastetaan hevonen. Iltaruuaksi valmistetaan lihoista, jotka erotellaan luista, pää ja vasen puoli ruumiista. Kun kaikki ruokalajit on pöydälle kannettu, heitetään ennen mainittuun tapaan ja ennen mainituin sanoin kutakin ruokalajia uunin vierustalla olevaan kuppiin ja tuohitötteröön. Vainajalle, jolle hevonen annetaan, lisätään: ”Sinulle annamme nyt hevosen. Elä pahastu!” Aterian loputtua asetetaan hevosen luut huolellisesti pärevasuun, jonka pohjalla on olkia, päällimmäiseksi pääkallo, joka varustetaan päitsillä niinkuin elävä hevonen ainakin. Luiden päälle panevat halukkaat palttinakappaleita ja kopeikanrahoja. Ja sitten alkaa iloinen uhritanssi, jonka vanhat ukot ja akat toimittavat, päästäen tuontuostakin ilonhuudahtuksia. Kun ympärillä seisova joukko kysyy tanssijalta: „kenelle tanssit?”, vastaa tämä mainitsemalla vainajan nimen. Tanssin loputtua asettuvat kaikki, sekä vanhat että nuoret korin ympärille häälauluja laulamaan. Laulujen loputtua viedään kori kartanolle, jossa hevoset ovat valmiina valjaissa hevosenluita ja vieraita hautausmaalle kuljettamaan. Ennen lähtöä vielä tanssitaan maahan levitetyn äsken tapetun hevosennahan päällä ja sen ympärillä lauletaan häälauluja. Kellojen soidessa ja häälaulujen kaikuessa ajetaan sitte, luukori saaton etupäässä, joukoltaan vanhalle pakanalliselle hautausmaalle. Siellä lasketaan kori maahan, sen laitaan kiinnitetään vaha-

kynttilä, vanhin miehinen perheenjäsen heittää leipää, lihaa, olutta ja viinaa koriin lausuen siinä jo ennen mainitut sanat. Kori kaadetaan kumolleen ja sen viereen lasketaan lapiolla hevosen hyytynyt veri. Hautausmaalta palataan vielä „häätaloon” jalkoja tuhassa puhdistamaan, ja siihen loppuvat iloiset „hevoshäät”.

Mordvalaisten muistojuhlista vainajille kertoo Smirnov (Изв. XI, 6, s. 545—48): Kahtena, kolmena ensi päivänä vainajan kuoleman jälkeen jätetään akkunalle vähän ruokaa, ja pyytävät häntä syömään. Neljänkymmenen ja muutamien mukaan neljänkymmenen yhdeksän päivän kuluessa kunnioittavat vainajaa juhlilla. Ja käsityksen näistä juhlista voi saada siitä, mitä tapahtuu 40:tenä päivänä, joka on vielä tänäpäivänäkin pyhäpäivä Mordvalaisilla. Tässä juhlassa valitaan vainajan näköinen sukulainen vainajan sijaiseksi. Gorodishtshenskin ujesdissa perheen jäsenet menevät hakemaan vainajata hautausmaalta sillä hevosella, joka oli hänelle luvattu uhriksi. Muutamin paikoin lähtivät vainajata hakemaan kaikki muistojuhlaan vieraiksi kokoutuneet sukulaiset ja pysähtyivät polvilleen vasta umpeenluodulle haudalle, suutelivat sitä ja pyysivät vainajata tulemaan ulos. Sillä välin kotona avataan ovi ja koko perhe odottaa vierasta sytytetyin kynttilöin. Nykyään vainajan sijaiseksi valittu ilmestyy taloon, riisuu pukunsa, pukeutuu vainajan kuolinvaatteihin ja istuu sille patjalle, jolla vainajan hengenlähtö tapahtui. Koko suku kokoutuu häntä tervehtämään, jokainen kantaa jonkun lahjan niinkuin jauhoja, vehnää, leipää, bliniitä, oinaan lihaa, asettaa kumartaen tämän lahjansa pöydälle vainajan edustajan eteen, ja tiedustelee, millainen hänen elämänsä on toisessa maailmassa. Yön kuluessa vietetään sitte meluista juhlaa. Vieraat syövät ja juovat vankasti. Vainajan edustaja kertoo haudantakaisesta elämästä, sikäläisestä vuodentulosta ja siitä, kuinka hän siellä huvitteleikse sukulaisten kanssa, tarkastelee navetoita ja aittoja, siunaa karjaa ja viljaa. Vieraille, jotka tiedustelevat sukulaisistansa, antaa hän tarkkoja tietoja: ”Sukulaisenne pitää siellä hyviä hevosia, käy metsässä ja kuljettaa rahtia; hän on tuhlannut omaisuutensa; harjoittaa mehiläishoitoa ja juopotte-

lee; hän on mennyt naimisiin kauniin vaimon kanssa”. Noin puolen yön aikaan kokoutuvat sukulaiset polvilleen langeten vainajan edustajan ympärille kuuntelemaan hänen neuvojaan ja opetuksiaan. Tämä heille neuvoo, että he eläisivät sovussa, eivätkä varastelisi, ja lisää toivon, että heillä aina olisi pureeta ja viinaa. Juhla jatkuu aina päivänkoittoon saakka, jolloin tulee jäähyväishetki. Ennen vainajan takaisin lähettämistä ajattelevat sukulaiset, millä vainaja olisi varustettava haudantakaista elämää varten, tarvitseeko hän metsää, vaatetta, rahaa tai ruokaa. Loppupäätökseksi tulee, että ruuan puolesta hän nyt kyllä tulee toimeen, vaatteita hän ei tarvitse ja rahaa voipi kyllä antaa, mutta metsää hän itse voi hakata niin paljon kuin tarvitsee. Ja tätä viimeistä varten toimitetaan eri juhlameno. Keskelle tupaa asetetaan tuoli, jonka päälle pannaan patja. Siihen asetetaan vainaja, hänelle annetaan iso veitsi käteen ja sitte kantavat hänet hartioillaan kuominaan. Täällä tuoli lasketaan erään ennen maahan pistetyn puunoksan viereen ja vainaja alkaa täydessä toimessa hakata sitä. Kun se vihdoin kaatuu, niin haudantakainen vieras ottaa sen, istuutuu tuolille ja menee tupaan samoin kuin oli tullutkin. Täällä hän istuutuu pöydän taa ja oksa pannaan läheisyyteen. Sukulaiset tuumailtuaan koettavat saattaa vainajan hakkaaman metsän perille. Tämä tapahtuu siten, että keskelle lattiata asetetaan pieni kiviastia, joka on peitetty niinipuun kuorella, johon on tehty reikä. Yhteen osaan reikää asetetaan mainittu oksa, toisesta osasta lasketaan rahaa astiaan. Astian viereen sytytetään tuli lattialle. Juhlavieraat käyvät kolme kertaa astian ympäri pitäen oikealla kädellään kiinni oksasta ja joka kerralla hyppäävät tulen yli. Tulen yli hyppääminen vapauttaa elävät kuolemasta, joka on tullut vainajan kanssa ja seuraa jokaista saviastian ympäri kulkijaa, koettaen ottaa häntä kiinni. Sillaikaa talon isäntä sitoo takapihalla paaluun kiinni vainajalle määrätyn härän kietoen sen niskan ja pään ympärille vaatteen. Tänne lähtevät kaikki sukulaiset. Härkä tuodaan portaiden eteen teurastettavaksi liinalla katetun pöydän ääreen, jolla on tyhjä kuppi, johon osa verta lasketaan. Muu veri lasketaan joko maahan tai käytetään

se muistobliniiden valmistamiseen. Lihat valmistetaan ateriaksi, jonka loputtua vainaja ilmoittaa, että hänen aikansa on lähteä hautaan. Polvilleen langeten ottavat sukulaiset hänen siunauksensa. Hevonen valjastetaan rattaiden eteen, johon vainaja istuutuu patjalle. Hänen viereensä istuutuvat saattajat, ja niin lähdetään liikkeelle hautausmaalle. Sinne tultua kantavat sukulaiset valevainajan patjalla oikean vainajan haudalle istumaan, selkä itään ja kasvot saattajiin päin. Hänen jalkojensa viereen asettavat bliniitä ja lampaanlihapalasia pyytäen vainajan edustajaa syömään viimeistä kertaa, ja sukulaiset nauttivat yhdessä hänen kanssansa ruokaa. Kun ateria on lopussa, ottavat vainajan edustajalta jäähyväiset pyytäen häntä tulemaan kesällä, kun vilja on leikattava, ja lupaavat leikata hänenkin osallensa. Valevainaja kumartaa läsnäoleville, nousee äkkiä haudalta ja heittää patjan rattaille.

Paitsi tällaisia määrättyinä päivinä vainajan kuoleman perästä sukulaisten viettämiä muistojuhlia oli Mordvalaisilla määrättyinä aikoina vuosittain vietettäviä jählia. Tällaiseen juhlaan valmistaudutaan jo keväällä, ja kylvämään ruvetessa (s. 550—51) rukoilee isäntä Jumalaa, että hän antaisi kasvaa viljaa sekä eläville että myöskin kuolleita varten. Leikkuuaikana leikataan erittäin vainajalle. Hänelle tulevan osan leikkaavat sukulaiset, joita vainaja muka kutsuu avukseen. Tätä varten kokoutuvat vainajan sukulaiset hänen kotiinsa, juovat ja syövät siellä, ottavat ruokia mukaansa pellolle, rupeavat siellä leikkaamaan. Yleisiä vainajien muistojuhlia, jotka alkavat aikaisesta keväästä piinaviikosta alkaen (s. 557), vietetään useam-pina aikoina vuodesta (s. 561), ja niiden vietosta toivon vasta, Suomalaisten vastaavien juhlien yhteydessä voivani saada tehdä selkoa.

Tsheremissit (Smirnov, Черем., s. 123) muistelevat vainajia: l:o neljänkymmenen päivän kuluessa kuoleman jälkeen joka päivä heittäen erityiseen kuppiin vainajata varten palasen bliniitä ja muita ruokia; 2:o panevat he toimeen muistojuhlia 3:tena, 7:tenä ja 40:tenä päivänä vainajan kuolemasta. Heidän neljännenkymmenennen päivän juhlansa (m. t., 124—5) on menojensa puolesta samantapainen kuin Mordvalaistenkin.

Vainajaksi pukeutunutta sukulaista nimittävät lapset isäksensä ja leski mieheksensä. Kolmantena päivänä vietetyssä juhlassa 18:11a vuosisadalla kokoutuivat sukulaiset vainajan haudalle vieden mukanaan bliniltä, jota he siellä söivät, ja jättivät vainajalle kukin kolme palaa, mutta seitsemäntenä päivänä kokoutuivat vainajan kotona ja ainoastaan lähettivät vainajalle bliniitä (G e o r g i, Beschr., s. 57). Mutta myöhemmin on saatu tieto Malmyshin piiristä, että seitsemäntenä päivänä isäntä menee haudalle, valaa siihen viinaa ja juopi itse koko astian. Sitte hän tulee kotiin, ja siellä on jo pidot valmistettu. Kaikki muistojuhlaan tulleet peseytyvät saunassa ennen tuloansa ja pesevät vainajata niinipuupölkyn muodossa. Seuraavana päivänä saattavat vainajan pois ja toimittavat juomauhrin pellolla lähellä kylää jäähyväisiksi. Neljännelläkymmenennellä päivällä loppuu sukulaisten velvollisuus muistella vainajaa määräaikaisella ruuanannolla. Jos hän myöhemmin jotakin kaipaa, niin voipi hän siitä itse muistuttaa unessa ilmestymällä, lähettämällä monenlaisia onnettomuuksia, esim. viemällä karjan metsästä. Päästyään tästä velvollisuudesta katsovat he välttämättömäksi aika ajoittain kestitä kaikkia sukulaisvainajiansa. Ja tätä varten on kolme määrättyä ajanjaksoa vuodessa, nimittäin: Pääsiäisviikon keskiviikko ja torstai, seitsemäs torstai Pääsiäisen jälkeen ja vihdoin syksyllä juhla peltotöiden loputtua. Pääsiäisviikon keskiviikkona paistavat Urzhumin piirissä (m. t., s. 126) piirakoita ja bliniitä ja asettavat tämän kaiken vainajia varten saunaan, jotka tulevat tänne peseytymään. Tästä tavasta on tälle päivälle muutamin paikoin annettu nimi *kon ketše* lipeäpäivä. (Itse asiassa oikeastaan *konom ketše* tai *kanma ketše* merkitsee kuolleiden päivää, ks. m. p.). Malmyshin piirissä peseytyvät sukulaiset ollen olevinansa itse vainajia. Torstaina ovat vainajat peseytyneinä valmiit juhlaan. Heille asetetaan iso tyhjä kuppi, johon pannaan juhlaa varten valmistettua ruokaa ja tiputellaan viinaa. Ufalaiset Tsheremissit Rytshkovin aikana valitsivat vainajien kestitsemistä varten erityisen tyhjän kammarin ja asettivat sen ovelle kaksi kuppia, toiseen bliniitä ja toiseen olutta ja näiden eteen koivuhalon siihen kiinnitettyine kyntti-

löineen vainajien luvun mukaan. Urzhumin Tsheremissit, seuraten mahdollisesti venäläistä esimerkkiä, menevät haudalle, otettuaan bliniitä ja munia Pääsiäisen jälkeisen viikon perjantaina. Syövät ja juovat siellä itse ja kaivavat loput haudan syrjään, johon myöskin valavat olutta ja viinaa. Vainajien kestitsemisellä Pääsiäisen jälkeisenä torstaina (s. 127)on yleisen juhlan luonne, jossa uhripappi toimittaa uhrit ja rukoukset. Aattopäivänä kestittää jokainen isäntä kotonansa omia vainajiansa toimittaen aterian vainajalle, ja tarjoten hänelle päivällisaterian aikana sorsan ja munan.

Tshuvassien kertoo Erdmann (Beitr. I, s. 114) viettäneen kuolleensa haudalla kolme muistojuhlaa, ja viimeistä vietettäessä uhratun lihapalan ja juomaa maahan tehyyn koloon. Ahlqvist (Matkam. s. 113) sanoo: „Vuotisesti hautausmaalla pitäessään kuolleittensa muistojaisia, joissa tiloissa ei puututa hirmuista juomista ja kaikenlaista irstaista vallattomuutta, lisäävät he noita tarpeita (ks. ed.) haudalle jättäen vaatekappaleita, työkaluja ja olletikin isot määrät syömä-aineita: viinaa, olutta, tupakkaa, j. m. — — kaikki nämä lahjat jätetään heille ainoastaan siitä syystä, että pysyisivät nykyisissä asunnoissansa, eivätkä tulisi entisiin koteihinsa rauhattomuutta tekemään. Kuolleita pelkääminen on Tshuvasseissa erinomaisen suuri, niinkuin tästä lahjojen antamisesta nähdään ja näytäksen siinäkin, että jonkun kuoltua kaikki vainajan vaatteet viskataan metsään eli rotkoon.” Georgi (Beschr., s. 42) kertoo Tshuvassien viettäneen vainajan muistojuhlan, jossa eläin teurastettiin ja syötiin haudalla.

Samojeedeista kertoo Pallas (Reise, III, s. 76), että he lepyttivät kuolleen henkeä uhrilla. Vielä kymmenenkin vuoden perästä pitää kuolleen lähimmäisen sukulaisen hautapaikan sivu kulkiessaan tappaa poro ja syödä se tovereinsa kanssa muistoksi. Pää sarvineen pystytetään haudalle. Vainajan nimeä ei mainittu (m. p.) heti kuoleman jälkeen ennenkun vasta pitemmän ajan kuluttua annetaan lapselle nimeksi (s. 71—55). Ruumeillensa eivät he kaiva hautaa, eikä heillä ole hautausmaita, vaan panevat ruumiinsa vuorille, peittävät risuilla ja talvella kuoppaavat lumeen.

Ostjaakeilla (C a s t r é n RBuBr., s. 114) oli kaunis lehto hautausmaana, vaikka asuivatkin samassa kylässä Venäläisten kanssa, joiden hautausmaa oli joen hiekkapenger. Pallas kertoo (Reise, III, s. 55) heidän pitäneen läheisen sukulaisen kuoleman jälkeen muistoaterian, ja C a s t r é n (RuF. I, s. 296) kunnioittavan samoin kuin Samojeeditkin vainajain muistoa uhreilla ja muilla menoilla. Hautajaisissa ja vielä jälkeenpäinkin muutamien vuosien kuluessa uhraavat sukulaiset poroja vainajan haudalla. Jos vainaja on vanhempi ja arvokkaampi henkilö, niin lähimmäiset sukulaiset tekevät heti vainajan kuvan, joka säilytetään vainajan teltissä ja saa saman kunnian kuin vainajakin, sitä syötetään joka aterialla, se riisutaan iltasilla, puetaan aamulla ja on aina vainajan tavallisella paikalla. Näin kunnioitetaan kuvaa kolmen vuoden aika ja sitte se haudataan, kun silloin jo luullaan vainajan ruumiin mädänneen (vrt. m. t., s. 264). Vainajan kuvan teosta kertoo P a l l a s (Reise, III, s. 59—60) „Sukulaiset kohtelevat vainajata myöskin jonkunlaisella jumaloimisella. Sillä tehdään puisia kuvia, jotka muka kuvaavat merkittäviä miehenpuolisia vainajia, ja niiden eteen asetetaan heidän osuutensa muistoaterioista, joita heille pidetään. Vieläpä vaimot, jotka ovat rakastaneet mies-vainajatansa, panevat tämmöisen kuvan viereensä vuoteelle, puhdistavat sitä, eivätkä unhota syöttää sitä ateriasta.” Saman tiedon antaa J. B. M ü l l e r (Leben u. Gew. d. Ostj., s. 204, § 12) mainiten lisäksi, että vaimo panee kuvan päälle vainajan vaatteet, pitää sitä yöllä sylissään, päivällä näkyvissään yhden vuoden ajan, sitte riisuu vaatteet ja heittää pois kuvan. Aivan saman tiedon kuin edelliset antaa myöskin G e o r g i (Beschr., s. 83).

Germaanilaisilla kansoilla tavataan vainajain muiston viettäminen kehittyneenä erityiseksi juhlamenoksi, josta on paljonkin kirjallisia tietoja. Niistä on vanhimpia tietoja S n o r r o l l a: „Mange dauke och soo Bragebägare, det er ypperlige Heltors oc Herres skaaler (scyphos heroum virorumque fortium) som vara slagne i strid, oc lige saa andre deris afdöde gode venners bägare huliken de kallade Minde (S c h e f f e r, Upsalia, s. 145). Germaanilaisten kansaheimojen vainajain muistojuh-

lista sanoo E l a r d H u g o M e y e r (Myth., § 103, s. 73): „Varsinaiset vainajain muistojuhlat vietettiin määrättyinä päivinä jonkun sukulaisen kuoleman jälkeen tai myöskin määrättyinä vuodenpäivinä. Muinainen pohjois-germaanilainen *erfi* erfiol vietettiin pakanallisena aikana tarkemmin määräämättöminä aikoina, kristillisenä aikana seitsemäntenä tai kolmantenakymmenentenä päivänä tai vieläkin myöhemmin kuolemantapauksen jälkeen vainajan tyhjän istuinpaikan edessä, jolle silloin perillinen muistomaljan juotua (‚nach dem Minnetrunk') nousi".

Lättiläisillä on ollut tapana käydä vainajata muistelemassa hänen haudallansa. Niin kertoo M e n e c i u s (de Sacrif., Scr. Rer. Liv. II, s. 391): „Miesvainajansa haudalla istuen tai maaten valittelee vaimo aamuin ja illoin auringon noustessa ja laskiessa kolmekymmentä päivää". Kotona vietetyistä muistojuhlista kertoo sama kirjoittaja (m. t., s. 391—2) „Sukulaiset viettävät pitoja kolmantena, kuudentena, yhdeksäntenä ja neljäntenäkymmenentenä päivänä hautajaisten jälkeen. Näihin pitoihin he kutsuvat vainajan hengen (‚animam defuncti'), rukoellen (‚precantes') oven edessä. Näissä pidoissa, joissa he tarjoavat vainajalle uhreja (‚mortuo parentant'), istuvat he äänettöminä pöydässä ikäänkuin mykät: eivätkä käytä veitsiä. Ateria-palvelusta toimittaa kaksi vaimoa, jotka panevat vierasten eteen ruokaa, eivätkä nekään käytä ollenkaan veistä. Kukin heittää pöydän alle jokaisesta ruokalajista hiukan, jota he luulevat hengen nauttivan, ja kaatavat sille myöskin juomaa. Jos sattumalta jotakin putoaa pöydältä maahan, eivät he sitä nosta, vaan jättävät (niinkuin he sanovat) syötäväksi armottomille hengille (‚desertis animis'), joilla ei ole sukulaisia eikä ystäviä elossa, jotka heitä ravitsisivat. Aterian päätyttyä nousee uhrintoimittaja (‚Sacrificulus') pöydästä ja puhdistaa huoneen vastalla, heittäen vainajain henget rikkojen mukana ikäänkuin kirput, ja lausuu nämät sanat: *‚vety, pily, duszice, nu uuen, nu uuen',* ‚olette rakkaat henget syöneet ja juoneet, menkää ulos, menkää ulos'. Tämän jäljestä alkavat pitovieraat keskenänsä puhella ja nauttia juomia. Vaimot juovat

miehien maljoja ja miehet vuorostaan vaimojen, sekä suutelevat toisiansa.”

Shamaani-uskoisista kansoista antaa Georgi (Beschr., s. 380—1) sen tiedon, että ne palvelevat kuolleita esi-isiään, sankareitaan ja kaikkia shamaanejaan, jotka jumalien kanssa ovat osallisina maailman menoa ohjaamassa.

Usko haudantakaisesta vainajain elämästä on muinoin ollut yhteinen kaikille suomenheimoisille kansoille. Tästä uskosta johtuneet vainajainpalvelustavat tapaamme hyvin yhtälaisina koko tällä laajalla kansaheimolla, sen eri asumusaloilla. Pelko ja kunnioitus näyttäytyvät rinnan niinä vaikuttimina, joihin nämät tavat ja menot perustuvat, edellinen johtuneena siitä luulosta, että vainaja kuolemansa kautta päässeenä yliluonnolliseen olotilaan voi eloonjääneille, usein rangaistukseksi, lähettää onnettomuuksia, jälkimäinen taas perustuneena siihen uskoon, että vainaja oli kotinsa ja jälkeenjääneen sukunsa onnen ja menestyksen suojaaja. Tämä jälkimäinen usko on muutamilla suomensuvun itäisemmillä heimoilla jo sen verran kehittynyt esi-isien palvelukseen, että suku palvelee kanta-isäänsä, vaan lännempänä, ainakaan Suomen Suomalaisilla ei ole tällaisia suurempia suvun yhteisesti vainajainsa kunniaksi viettämiä uhreja tietääkseni tavattavissa.

Liite.

Lähteinä käytettyä kirjallisuutta.

A h l q v i s t, A u g. Muistelmia Matkoilta Venäjällä vuosina 1854–1858. Helsinki 1859. (Matkani.)

____ Ethnographische Schilderung der Wogulen. (Mélanges Russes, T. III, ss. 635—658).

____ Om shamanismen och öfriga religionsformer hos de turanska folken. (Föredrag). (Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar XXIII, ss. 56—70).

____ Unter Wogulen und Ostjaken. (Acta Sooietatis Scientiarum Fennicæ XIV). Helsinki 1885.

A k i a n d e r, M. Utdrag ur ryska annaler. (Suomi 1848). Helsinki 1848.

A n d e l i n, A. Kertomus Utsjoen pitäjästä. (Suomi 1858). Helsinki 1858.

A n d r e e, R i c h a r d, Ethnographische Parallelen und Verleiche I, II. Stuttgart 1878, Leipzig 1889. (Parall.)

A n u t s h i n, D. N. Анучин, Д.Н. Сани ладья и кони, какъ принадлежности похороннаго обряда. Археолого-этнографическій этюдъ. (Аревности И. Московскаго Археолоическаго Общества, Т. XIV). Moskova 1890.

A p p e l g r e n, H j a l m a r, Muinaisjäännöksiä ja Tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. (Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen Aikakauskirja V, ss. 1—86). Helsinki 1881.

____ Suonien Muinaislinnat. Helsinki 1891.

A s p e l i n, J. R. Onko Suomalaisilla kansanlahkoilla ollut yhteistä hautaustapaa? (Kirjallinen Kuukauslehti, v. 1870, ss. 148—150, 192—195). Helsinki 1870.

____ Mordvalaisten pakanalliset jumalat ja juhlamenot I—IV. (Kirjallinen Kuukauslehti, v. 1873, ss. 139—149, 183 —189, 245—253, v. 1874 ss. 97—102, 128—135, 175—179). Helsinki 1873 ja 1874.

____ Mordvalaisten historialliset vaiheet (Kirjallinen Kuukauslehti 1875, ss. 151—153, 173—181, 195—198). Helsinki 1875.

____ Suomalaisen Muinaistutkinnon alkeita. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 51 Osa). Helsinki 1875. (MTA.)

____ Juhlamenoja ja taikatapoja Savossa ja Karjalassa. (Uusi Suometar, v. 1878, n:ot 19—22). Helsinki 1878. (U. S.)

____ Taikatapoja Savossa ja Karjalassa (Uusi Suometar, v. 1878, n:ot 133, 135—6, 138, 142—3, 148, 150, 153, lis.). Helsinki 1878. (U. S.)

____ Karsikot (Suomen Ylioppilaskunnan Albumi Elias Lönnrotin kunniaksi ss. 308—12). Helsinki1882. (YOK. Alb.)

____ Kertomus Maalahden pitäjästä. (Suomi, II, 6, ss. 115—254). Helsinki. 1866.

____ Tavoista ja kielimurteesta Ylivetelin pitäjässä. (Suomi, II, 8, ss. 1—26). Helsinki. 1870.

____ Kokoilemia Muinaistutkinnon alalta. (Suomi II. 9 ss. 1—231). Helsinki. 1871.

A u s z u g aus der Deutsch-Ordens-Chronik. (Scriptores Rerum Livonicarum, I, ss. 833—903). Riiga ja Leipzig 1853.

B a s t i a n, A. Beiträge zur Vergleichenden Psychologie. Berlin 1868.

B l o m s t e d t, Yrjö. Venäjän Karjalan kalmistoista ja hautapylväistä. (Suomen Museo, v. 1895, n:o 3—4). Helsinki 1895.

B o e c l e r, J o h a n n W o l f g a n g. Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen und Gewohnheiten. Mit auf die Gegenwart bezüglichen Anmerkungen beleuchtet von

D:r Fr. R. Kreutzwald. Pietari 1854. Alkuperäinen teksti on: Scriptores Rerum Livonicarum II, ss. 665—684. (Boecler-Kreutzwald, dEAG).

B[oehm], A. Muutamia sanoja keskimäisen Pohjanmaan ruotsinkielisen rahvaan liika-uskosta, turhista luuloista, loihtosanoista ja taikatempuista, I—II. (Kirjallinen Kuukauslehti, v. 1871, ss. 139—48, 163—70). Helsinki 1871.

Boubrig, J. S. Zur nähern Kenntniss der Volkssagen und des Aberglaubens der Ehsten aus dem Kirchspiele Odenpä. (Verh. der gel. Estn. Ges. zu Dorpat I, 2). Dorpat 1843.

____ Volkssagen und Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus Harrien und der Wieck (Verh. der gel. Estn. Ges zu Dorpat, II, 3, ss. 50 — 73). Dorpat 1850.

Bröms, Petrus, De Religione Siberiensium. (Specimen Acad., sub præsidio D:n Laurentii Arrhenii). (Käyttänyt lähteinään Strahlenbergin ja Oleariuksen teoksia, sekä myöskin käsikirjoituksia, ks. s. 27). Upsala 1728.

Buch, M. Die Wotjäken. (Acta Soc. Scient. Fenn. XII). Helsinki 1883.

Calamnius, J. W. Muinaistiedustuksia Pohjanperiltä. (Suomi, II, 7, ss. 191—267). Helsinki. 1868.

Carlsson, Wilh. Historiallinen ja maantieteellinen kertomus Pirkkalan pitäjäästä. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 47 Osa). Helsinki 1869.

Castrén, E. Beskrifning öfver Cajaneborgs Län. Turku 1754.

Castrén, M. A. Nordische Reisen und Forschungen I—V. Pietari 1853,1856,1853, 1857,1862. (I, RuF. II, RBuBr. III, FM.)

Comparetti, Domenico. Der Kalewala oder die traditionelle Poesie der Finnen. Deutsche vom Verfasser autorisirte und durgesehene Ausgabe. Halle 1892.

C. R. Der Skratt. (Inland, y. 1848, n:o 29, palstat 609—614; n:o 30, p. 625—7).

Creuzer, Friedrich—Mone, Joseph, Symbolik und Mythologie der Alten Völker. V Bd, Mone, Geschichte des

Heidenthums in nördlichen Europa. Leipzig ja Darmstadt 1822.

Dionysii Fabricii Livonicae Historiæ Compendiosa Series (Scriptores Rerum Livonicarum II, ss. 427—510). Riiga ja Leipzig 1848. Alkuperäinen painos: (Stanno Ruiensi) Ruien 1795.

Donner, O. Lappalaisia lauluja. (Suomi II, 11, ss. 1—160). Helsinki. 1876.

____ Om förbränning af lik, ora offer och åkerbruk hos fornfinnarne (Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen Aikakausk. I, ss. 50—53). Helsinki 1874.

Einhorn, Paulus, Historia Lettica (Scriptores Rer. Livonicarum II, ss. 570—604). Riga ja Leipzig 1848. Alkuperäinen painos: Dorpat 1649.

____ Reformatio Gentis Letticaæ in Ducatu Curlandiae. (Scriptores Rer. Livonicarum II, ss. 605—38). Riiga ja Leipzig 1848. Alkuperäinen painos: Riiga 1636.

____ Wiederlegunge Der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens, cet. (Scriptores Rer. Livonicarum. II, ss. 639—46). Riiga ja Leipzig 1848. Alkuper. painos: Riiga 1627.

Ekman, Fredrik Joachim, Beskrifning om Runö i Lifland. Hämeenlinna 1847. (Runö.)

Erdmann, Johann Friedrich, Beiträge zur Kenntniss des Innern von Russland I—II. Riiga, Dorpat ja Leipzig 1822, 1826.

Fibiger, J. Omrids af den finske Hedentro tilligemed en Betragtning over dens Forhold til de skandinaviske Oldsagn. Inbydelsesskrift til den offentlige Examen i Haderslev laerde Skole i Juli 1853. Haderslev 1853.

Finsch, O. Reise nach West-Sibirien im Jahre 1876. Berlin 1879.

Forsman, A. V. Tutkimuksia Suomenkansan Persoonallisen Nimistön Alalla I. Pakanuudenaikainen Nimistö. Helsinki 1891.

Forsström, O. A. Kuvaelmia Itä-Karjalasta. (Valvoja, v. 1886, ss. 1—13, 115—126, 399—409, 499—505). Helsinki 1886.

Fraehn, Ch. M., ks. Ibn Foszlan.

Friis, J. A. Lappisk Mythologi, Eventyr og Folkesagn. Christiania 1871.

____ En Sommer i Finmarken, Russisk Lapland og Nordkarelen. Christiania 1871.

Ganander, Cristfrid Thomasson, Mythologia Fennica. Turku 1789, toinen painos 1822. (MF.).

Genetz, Arvid, Wörterbuch der Kola-Lappischen Dialekte nebst Sprachproben. Vorwort und Einleitung. (Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utg. af Finska Vet. Soc, 50 häfte). Helsinki. 1891.

____ Matkamuistelmia Venäjän Lapista. (Suomen Kuvalehti, 1878). Helsinki 1878.

Georgi, Joh. Gottl., Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs. Pietari 1776.

Grewingk, C. das Steinalter der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland und einiger angrenzenden Landstriche. Dorpat 1865.

Grimm, Jacob, Deutsche Mythologie I, II[2]. Göttingen 1844,

Groundstroem, Oskar, Berättelse öfver en under sommaren 1861 gjord runosamlingsvandring inom en del af Ingermanland. (Suomi II, 6, ss. 310—328). Helsinki 1866.

Gutsleff, Eberhard, Kurzgefasste Anveisung zur Estnischen Sprache. Rääveli 1732.

Heikel, A. O. Kertomus Pirkkalan kihlakunnan Muinaisjäännöksistä. (Bidrag t. känned. af Finlands nat. o. folk. utg. af Finska Vet. Soc, 38 h.). Helsinki 1882.

Henricus Lettus, Origines Livoniæ. (Scriptores Rer. Livonicarum I, ss. I—XII ja 1—428). Riiga ja Leipzig 1853.

Herberstein, Sigmund, Moscouiter wunderbare Historien. Basel 1567.

Hertzberg, Rafaël, Vidskepelsen i Finland på 1600-talet. Helsinki 1889.

Hiärn, Thomas, Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte. (Monumenta Livoniæ Antiquæ I). Riiga, Dorpat ja Leipzig 1835.

Hildebrand, Hans Hildebrand, Folkens Tro om sina Döda. (Ur Vår Tids Forskning, 8). Tukholma 1874.

Holzmayer, J. B. Osiliana (Verhandl. der gel. Estn. Ges. zu Dorpat VII, 2). Dorpat 1872.

Hornborg, K. H. Karsikoista. (Virittäjä II, ss. 93—7). Helsinki 1886.

Hupel, August Wilhelm, Topographische Nachrichten von Lief- und Estland I—III. Riiga 1774—82.

Högström, Pehr, Beskrifning öfver de til Sweriges Krona lydande Lapmarker. Tukholma 1746 [?]

Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, Wärend och Wirdarne, I—II. Tukholma 1864, 1868.

Ibn Foszlan. Ch. M. Fraehn, Die ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga-Bulgaren, aus Ibn Foszlan's Reiseberichten. (Mémoires de l'Académie Imp. des Sciences VI. Sc. Politiques, histoire et philologie 1). Pietari 1832.

J. G. K. Der Lette in der Todesstunde. (Inland, v. 1837, n:o 38, palst. 638—40).

Jessen, E. J. Afhandling om de Norske Finners og Lappers hedenske Religion. Kööpenhamina 1767.

Kildal, Sigvard, Efterretning om Finners og Lappers hedenske Religion. (Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter VI). Kööpenhamina 1807.

Killinen, Kust. Muinaisjäännöksiä ja -muistoja Sortavalan kihlakunnassa. (Suomen Muinaismuisto-Yhd. Aikakausk. XII, ss. 45—117).

Kreutzwald. Fr. R. Ueber den Character der Estnischen Mythologie. (Verh. der gel. Estn. Ges. zu Dorpat II, 3, ss. 36—50). Dorpat 1850.

[___] Esthnische Gebräuche bei Sterbenden und Todten (Inland, v. 1837, n:o 18, palst. 293—4).

[___] Ueber einige festliche Gebräuche bei den Esthen. (Inland, v. 1837, n:o 12, palst. 193—200; n:o 25, palst. 457—60).

[___] Beitrag zur Mythologie der Esthen. (Inland, v. 1838, n:o 9, palst. 129—133).

Krohn, J. Suomalaisen Kirjallisuuden Historia: T. Helsinki 1885. (SKH).

Krohn, Julius. Suomen Suvun Pakanallinen Jumalanpalvelus. Helsinki 1894. (SSPJ.)

Lasicii Iohan. Poloni de Diis Samagitarum cætororumque Sarmatarum & falsorum Christianorum. (Samassa teoksessa kuin Michalonis Lituani de Moribus Tartarorum). Basel 1615.

(Laitinen, H.) Juhlamenoja ja taikatapoja Savossa ja Karjalassa, ks. J. R. Aspelin.

Leem, Knud, Beskrivelse over Finmarkens Lapper. Kööpenhamina 1767.

Lencqvist, Christianus Erici, De Superstitione Veterum Fennorum theoretica et practica. (Præside H. G. Porthan). Turku 1782.

Lippert, Julius, Die Religionen der Europäischen Culturvölker. Berlin 1881. (Rell.)

____ Der Seelencult in seinen Beziehungen zur althebräischen Religion. Berlin 1881.

____ Christenthum Volksglaube und Volksbrauch. Berlin 1882. (Chr.)

Livländische Reimchronik. (Script. Rer. Livonicarum I, ss. 493—820). Riiga ja Leipzig 1853.

v. Luce, Joh. Wilh. Ludv. Wahrheit und Muthmassung. Pernau 1827. (WuM.)

Länkelä, Jaakko, Matkakertomus (Suomi 1860, ss 265—92).

Mainov, W. Mordvankansan Häätapoja. (Suomi II, 16 ss. 237—350). Helsinki. 1883.

____ Mordvankansan Lakitapoja (Suomi III, 3, ss. 1—183). Helsinki. 1890.

____ Les restes de la mythologie Mordvine, I (Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja V). Helsinki 1889.

Menecius (= Meletius), Ioannes, De Sacrificiis et Idololatria Veterum Borussorum, Livonum, Aliarumque Vicinarum Gentium. (Scriptores Rer. Livonicarum II, ss. 389—92). Riiga ja Leipzig 1848. Alkuperäinen painos: Wittenberg 1562.

Meyer, Elard Hugo, Germanische Mythologie. (Lehrbücher der Germanischen Philologie I). Berlin 1891.
Mogk, E. Mythologie. (Grundriss der Germanischen, Philologie von Hermann Paul, I Bd., VI Abschn., ss. 982—1138). Strassburg 1891.
Mone, Joseph, ks. Creuzer, Friedrich.
Müller, Johann Bernhard, Das Leben und die Gewohnheiten der Ostjaken. Lähetetty Pietariin painettavaksi v. 1716.
*n. Von einigen aus der heidnischen Zeit herrührenden Opfern der Esthen. (Inland, v. 1837, n:ot 16, 17, palst. 268—72 ja 279—81).
Noreen, Adolf, Fornnordisk religion, mytologi och teologi. (Svensk Tidskrift, v. 1892, ss. 172—182). Upsala 1892.
Olaus Magnus, Gothus, Historia de Gentibus Septentrionalibus, earumque diversis statibus. Frankfurt a. M. 1618. Muita painoksia on: Kooma 1555 ja Basel 1567, folio.
Olearius, Adam. Les Voyages. Leiden 1719 ja Asterdam 1727 (sama painos, ainoastaan alkulehti erilainen). Saksalainen painos: Ausfürliche Beschreibung der kundbaren Reyss nach Muscow und Persien. Schleswig 1646.
Paasonen, H. Proben der Mordvinischen Volkslitteratur, I. (Suomalais-Ugr. Seuran Aikakausk. IX) Helsinki 1891.
____ Matkakertomus Mordvalaisten maalta. (Suom.-Ugr. Seuran Aikakausk. VIII, ss. 138—142). Helsinki 1890.
____ Julius Muinaisjäännöksiä ja -muistoja Mikkelin kihlakunnassa. (Suomen Muinaismuisto-Yhd. Aikakausk. X, ss, 91—177; kirjoitettu v. 1883). Helsinki 1889.
Pallas, P. S. Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs I—III. Pietari 1771—6.
Pervuhin, N. Первухинъ, Н. Эскизы прданій и быта инородцевъ Глазовскаго уѢзда I-V. Вятка 1888—90.
Peterson, Christian Jaak. Christfrid Ganander Thomasson’s Finnische Mythologie. (Rosenplänter’s Beiträge

zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache XIV). Pernau 1822.

Pfingsten, E. A. Über die Feste der alten Letten. Mitau 1843. (Feste.)

Porthan, H. G., M. Pauli Juusten Episcopi quond. Aboënsis Chronicon Episcoporum Finlandensium. Turku 1799.

Preuss, Theodor, Die Begräbnissarten der Amerikaner und Nordostasiaten. Königsberg 1894.

Quagnini, Alexandri Sarmatiæ Europeæ Descriptio. Speier 1581.

Radloff, Wilhelm, Aus Sibirien, II. Leipzig 1884.

R[ahkone]n, A. Muinaista ja nykyistä Antreasta. (Suomen Kuvalehti, v. 1874, ss. 32—5, 47—8, 83-4, 89—92, 107—8, 118—9, 137). Helsinki 1874.

____ Muistelmia matkoilta Itä-Karjalassa. (Suomen Kuvalehti, v. 1875, ss. 254—6, 275—8, 283—8 ja v. 1876, ss. 68—71). Helsinki 1875—6.

Rein, Gabriel, Specimen Historicum de Vetere Carelia ante occupationem Svecanam I—VI. Helsinki 1825—30.

Russwurm, C. Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö I —II. Rääveli 1855.

Lettische Beerdigungsgebräuche (Inland, v. 1.855, n:o 20, palst. 309—313; n:o 21, p. 329—32; n:o 22, p. 345—8).

Rytshkov, Nikolaus, Tagebuch über seine Reise durch verschiedene Provinzen des russischen Reichs in den Jahren 1769, 1770 und 1771. Übersetzt von M. Christian Heinrich Hase. Riiga 1774.

Salenius, J. M. Historiallinen kertomus Muolan eli Pyhäristin pitäjästä. (Pitäjän kertomuksia III, Suomalaisen Kirjall. Seuran Toimituksia. 47 Osa, 3 vihko.) Helsinki 1871.

Salmelainen, E. Vähänen kertoelma Muinais-Suomalaisten pyhistä menoista. (Suomi 1852, ss. 124—40). Helsinki 1852.

Schefferi, Joannis Lapponia. Frankfurt 1673. Muista painoksista ks. E. N. Setälä, Suom.-Ugr. Seur. Aik. VIII, s. 105, muist. 1.

Upsalia, Upsala 1666 ja Antwerpen 1560.

Setälä E. N., Yhteissuomalainen Äännehistoria. Helsinki 1891. (YSÄH.)

Schilling. Par Latweeschu tautas mahnu tizzibu. (Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literärischen Gresellschaft IV, 1, ss. 29—95). Mitau 1832. (Käytetty Russwurmin käännöstä, Inland, v. 1855, n:oissa 20, 21 ja 22).

Schrenck, Alexander Gustaf, Reise nach dem Nordosten des europäischen Russlands im. Jahre 1837. I—II. Dorpat 1848, 1854.

v. Schröter, H. R. Finnische Runen. Upsala 1819.

Schwenck, Konrad, Die Mythologie der Slaven. Frankfurt a. M. 1853.

Schvindt, Theodor, Tietoja Karjalan Rautakaudesta. Helsinki 1892.

Sjögren, And. Joh. Anteckningar om Församlingar i Kemi-Lappmark. Helsinki 1828.

____-Reise nach Livland und Kurland. (Auszug aus den Denkschriften der russischen geogr. Gesellschaft Bd. II, ss. 253—266). Weimar 1847 [?].

Skogman, D. Kertomus matkoiltani Satakunnassa muistojuttuja keräämässä (Suomi, II, 2, ss. 123—62). Helsinki 1862.

Smirnov, I. N. Смирновъ, И. Н. Черемисы. (Изв. Общ. Арх., Ист. и Этн. при И. Казанск. Унив. VII). Kasaani 1889.

Вотяки (ks. edellä, VIII, 2). Kasaani 1890.

Пермяки (ks. edellä. IX, 2). Kasaani 1891.

Мордва (ks. edellä,. XI, 6). Kasaani 1894.

v. Strahlenberg, Philipp Johann, Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Tukholma 1730. (dNOTh.)

Tallqvist, Th. ja Törneroos, A., Kertomus Runonkeruumatkasta Inkerissä kesällä 1859. (Suomi 1860, ss. 125—57.) Helsinki 1860.

Teplouhov, Alexander. Ueber die prähistorischen Opferstätten am Uralgebirge. (Archiv für Anthropologie, Bd XII). Braunschweig 1880.

Tirronen, Reijo, Muinaisjäännöksiä Ilamantsin kihlakunnassa, (Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen Aikakausk. VII, ss. 1—77). Helsinki 1885.

Tornæus, Johannes J. Beskrifning öfwer Torneå och Kemi Lappmarker (Författad Ar 1672. [Utgifven af] Sam. S. Loenbom 1772). Tukholma 1772.

Tylor, Edward B. Anfänge der Cultur, ürbers. von J. W. Spengel und F. Poske, I—II. Leipzig 1873.

Vahl, J. Lapperne og den lapske Mission I—II. Kööpenhamina 1866.

Wereshtshagin, Gr. Верещагинъ Гр. Вотяки Сосновскаго края. (Зап. И. Р. Геогр. Общ. XIV, 2). Pietari 1886.

____ Вотяки Сарапульскаго уѣзда Вятской губ. (ks. edellä XIV, 3). Pietari 1889.

v. Westen, Thomas, Två Berättelser om Lapparnes Omvändelse ifrån deras fordna Widskeppelser och Afguderi. Tukholma 1773.

Wichmann, Yrjö. Tietoja Votjaakkien Mytologiiasta (Vähäisiä kirjelmiä XVII). Helsinki 1892.

Wiedemann, F. J. Aus dem Innern und äussern Leben der Ehsten. Pietari 1878.

Zilliacus, Henr. Guil. Joh. De Sacerdotibus Ethnicis Veterum Fennorum. (Praeside Gabriel Rein). Helsinki 1844.

Yrjö-Koskinen, Z. ja Ignatius, K. E. F. Muinais-jäännökset Vanaantaustalla Janakkalassa. (Historiallinen Arkisto I. Suomal. Kirjall. Seuran Toimituksia. 41 Osa, ss. 61—124.) Helsinki 1866.

Örn, Nicolaus, Kurze Beschreibung des Lapplands. Bremen 1707.

Käsikirjoituksia:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Käsikirjoituskokoelmista taikoja sisältävä osasto (b[4]), joka on tässä merkitty tähdellä (*).

J. Hurtin kansanrunous-kokoelmat, merkityt tässä:

Hurt, Vanavara, joka sisältää Tohtori Hurtin toimesta kootut muistiinpanot.

EKS. Vanavara, Eesti Kirjameeste Seltsin kokoamat.

Sisällys.
